

Wegwijs in het Jodendom

DOOR

CHAIM PEARL

EN

REUBEN S. BROOKES

VERTAALD EN VOOR NEDERLAND BEWERKT

DOOR

DR. HENRIËTTE BOAS

EN

DR. YA'ACOV COLTHOF

VIJFDE DRUK

NIK

NEDERLANDS-ISRAELITISCH KERKGENOOTSCHAP
AMSTERDAM, 1997

I

Oorspronkelijke titel: A Guide to Jewish Knowledge
Uitgegeven door: Jewish Chronicle Publications,
London

Eerste editie: 1956
Vierde (herziene) editie: 1965
Idem, zesde druk: 1982

Nederlandse uitgave: Stichting Jad Achat, 1985
Onveranderde herdruk: Stichting Jad Achat, 1987
Verbeterde herdrukken: Nederlands-Israëlitisch
Kerkgenootschap, 1989, 1993, 1997

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Pearl, Chaim

Wegwijs in het Jodendom / door Chaim Pearl en Reuben S. Brookes ; vert.
[uit het Engels] en voor Nederland bew. door Henriëtte Boas en Ya'acov
Colthof. - Amsterdam :
Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap
Vert. van: A guide to Jewish Knowledge. - 6e dr. - Londen 1956. -
1e dr. Nederlandse uitg.: Amsterdam : Stichting Jad Achat, 1985. - Met
index, lit. opg.
ISBN 90-71727-12-2
SISO 213 UDC 296
Trefw.: jodendom.

© 1985 - N.I.K.

Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd en/of openbaar gemaakt
door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het N.I.K.

Grafische Productie GP Productions & O.C.P. Amstelveen-Jeruzalem
GEDRUKT IN ISRAEL

VOORWOORD

Dit boek werd voor het eerst in 1956 uitgegeven onder de titel 'A Guide to Jewish Knowledge' door de Jewish Chronicle Publications te Londen. Sindsdien is het vele malen herdrukt, waarbij de auteurs Chaim Pearl en Reuben Brookes de tekst hebben verbeterd en aangevuld. Dit laatste gebeurde ook door degenen die deze nederlandse editie hebben vertaald en bewerkt, n.l. in opeenvolgende stadia Dr. Henriëtte Boas en Dr. Jaap Colthof. In de engelse uitgave brengen de auteurs vooral dank voor de hulp van Rabbijn Dr. Isidore Epstein, destijds Rector van het Jews' College te Londen.

In het voorwoord van de oorspronkelijke editie wordt opgemerkt dat is gestreefd naar een populaire gids voor het jodendom. Enerzijds stelden de auteurs zich vooral ten doel de zaken op een eenvoudige en heldere manier uiteen te zetten, hetgeen de reden is dat niet diep ingegaan is op de behandelde onderwerpen. Anderzijds is zoveel mogelijk geprobeerd om alles wat van fundamenteel belang is voor een eerste kennismaking met het jodendom op te nemen.

Om de behandelde onderwerpen makkelijk te kunnen terugvinden is dit boekje verdeeld in korte hoofdstukken. Een uitvoerige index beoogt deze publikatie als naslagwerk bruikbaar te maken. Waar mogelijk zijn de hebreeuwse termen opgenomen, omdat deze veelal de sleutelwoorden vormen voor een goed begrip van de joodse ideeën. Een beknopte bibliografie wil de weg wijzen aan degenen voor wie dit werkje een aansporing gaat vormen om zich verder in het jodendom te verdiepen.

De uitgever, de Stichting Jad Achat, in 1977 opgericht door het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap, streeft twee doeleinden na.

Deze landelijk werkende stichting voor sociaal-cultureel werk beoogt de versterking van de joodse identiteit.

Daarnaast wil Jad Achat proberen om een valse beeldvorming over jodendom en joden te voorkomen en dikwijls op vooroordelen gebaseerd antisemitisme in de kiem te smoren.

Beide doeleinden kunnen bevorderd worden door hetzelfde middel, n.l. het verspreiden van kennis over jodendom en joden. Dit boekje wil daarbij de weg wijzen.

INHOUD

<i>Hoofd- stuk</i>	<i>Blad- zijde</i>
<i>Godsdienstige Gebruiken</i>	
I Het Joodse Jaar	1
II De Sjabbat	4
III De Feestdagen	9
<i>a)</i> Pesach	9
<i>b)</i> Sjawoeot	15
<i>c)</i> Soekot	16
Sjeminie Atseret en Simchat Tora	18
IV De Hoge Feestdagen	
<i>a)</i> Rosj Hasjana	20
<i>b)</i> Jom Kippoer	23
V De Half-Feesten	
<i>a)</i> Chanoeka	26
<i>b)</i> Toe Bisjwat	28
<i>c)</i> Poeriem	28
<i>d)</i> Lağ Ba'omer	30
<i>e)</i> Rosj Chodesj	31
<i>f)</i> Jom Ha'atmaoet	32
<i>g)</i> Jom Jeroesjalajiem	33
<i>Algemeen</i>	
VI De Bijzondere Sjabbatot	34
VII Vastendagen als Rouwdagen	37
VIII Kasjroet, de Spijswetten	40
IX De plaats van Erets Jisrael in het Jodendom	44
X Wie is Jood	45

<i>Hoofd- stuk</i>	<i>Blad- zijde</i>
XI Lijst van meest belangrijke hebreeuwse termen met betrekking tot het Jodendom	46
De Sjoel	46
Het Gebed	51
De Spijswetten	54
De Feestdagen	55
Hoge Feestdagen	57
Feestdagen (algemeen)	59
Sjabbat	60
De Maaltijd	61
Kleding, Haardracht	61
Van de wieg tot het graf	61
Tenach, Talmoed en latere geschriften	66
Zedeleer	69
De Gemeente	71
Toekomstverwachtingen	72
XII Tenach en zijn inhoud	73
XIII Het Gebedenboek	74
XIV De Misjna	78
XV De Ġemara	79
XVI De Midrasj	80
XVII Enkele joodse geleerden uit de Middeleeuwen	82
XVIII Het Hebreeuwse Alfabet	85
<i>Geschiedenis</i>	
XIX De Joodse Geschiedenis in Vogelvlucht	91
§1 Van 2000 tot 586 v.d.g.j	91
§2 Het Tijdvak van de Tweede Tempel	95
§3 Het Rabbijnse Tijdperk	98
§4 Het Gouden Tijdvak in Spanje	101

§5 De Duistere Middeleeuwen in Midden Europa . . .	103
§6 De Grote Centra in Polen en Rusland	111
§7 Het Emancipatie Tijdvak	114
§8 De Twintigste Eeuw	116

Basis-ideeën

XX Basis-Ideeën van het Jodendom	121
§1 Een definitie van het Jodendom	121
§2 De Joodse leer over God	124
§3 Het Joodse Volk	127
§4 De Tora en de Joodse wet	132
§5 De Masjiach	136
§6 Enkele andere belangrijke leerstellingen	141
Bibliografie	145
Index	149

JOODSE GODSDIENSTIGE GEBRUIKEN

I

Het Joodse Jaar

Het joodse jaar is niet een zonnejaar, maar een maanjaar. D. w. z. de duur van de maand hangt af van de tijd, welke de maan nodig heeft om een volledige baan rond de aarde af te leggen. Iedere maand van het joodse jaar bestaat uit 29 of 30 dagen. Daar het maanjaar ongeveer 354 dagen telt, terwijl het zonnejaar (de tijd die de aarde nodig heeft om een volledige baan rond de zon af te leggen) 365 dagen telt, dient het maanjaar daaraan te worden aangepast. Daarom wordt zevenmaal in de 19 jaar een extra maand aan het maanjaar toegevoegd. Anders zouden de joodse feestdagen, die met een bepaald seizoen zijn verbonden, zoals b. v. het Pesachfeest (joods Paasfeest) dat altijd in het voorjaar moet vallen, op den duur niet langer in het juiste jaargetijde worden gevierd. Pesach zou dan elk jaar elf dagen eerder vallen dan het voorafgaande jaar, tot dit lentefeest uiteindelijk in de winter gevierd zou worden. Hoewel het joodse jaar in het najaar begint op 1 tisjrie, worden de maanden geteld vanaf 1 niesan, de maand waarin het Pesachfeest wordt gevierd, ter herinnering aan de Uittocht uit Egypte.

Belangrijke data van het joodse jaar

niesan (maart-april):	14	Vastendag van de Eerstgeborenen — תענית בכורים
	15	Begin van het Pesachfeest (8 dagen) — פסח
	16	Begin van de Omertelling, zeven weken lang — ספירת העומר
ijar (april-mei):	5	Onafhankelijkheidsdag van de Staat Israël — יום העצמאות
	18	de 33ste dag van de Omer — ל"ג בעומר
	28	Dag van de hereniging van Jeruzalem — יום ירושלים
siewan (mei-juni):	6 en 7	Sjawoet (Wekenfeest) — שבועות

tammoez (juni-juli):	17	Vastendag ter herinnering aan de In-neming van Jeruzalem 70. na de gewone jaartelling (g. j.) — שְׁבֻעַת עֲשׂוֹר בְּחִמּוֹז
aaw (juli-augustus):	9	Vastendag ter herinnering aan de Verwoesting van de Eerste en de Tweede Tempel (586 vóór de g. j. en 70 na de g. j.) — תְּשֻׁעָה בְּאָב
elloel (aug. -sept.):		Gedurende de hele maand wordt op de Sjofar geblazen. In de laatste week worden dagelijks gebeden om vergiffenis van zonden gezegd, (סְלִיחוֹת) Seliechot.
tisjrie (sept. -okt.):	1 en 2	Rosj Hasjana (Nieuwjaar) — ראש השנה
	3	Vastendag van Gedalja — צום גְּדַלְיָה
	10	Jom Kippoer (Grote Verzoendag) — יוֹם כִּפּוּר
	15 tot 21	Soekot (Loofhuttenfeest) — סֻכּוֹת
	22	Slotfeest — שְׁמִינִי עֲצֵרֶת
	23	Simchat Tora (Vreugde der Wet) — שִׂמְחַת תּוֹרָה
chesjwan (okt. -nov.):	—	
kisleew (nov. -dec):	25	Begin van Chanoeka (Inwijdingsfeest (8 dagen) — חֲנּוּכָה
tewee (dec. -jan.):	10	Vastendag ter herinnering aan het begin van het beleg om Jeruzalem. — עֲשֵׂרָה בְּטֵבֵת
sjewat (jan. -febr.):	15	Toe Bisjwat (Nieuwjaar van de Bomen) — טֵיבּוֹ בְּשֻׁבֵט
adar (febr. -maart):	13	Vastendag van Esther — תְּעֵנִית אֶסְתֵּר
	14	Poeriem — פּוּרִים
	15	Sjoesjan Poeriem — פּוּרִים-שֵׁשֶׁן

In een schrikkeljaar wordt aan de joodse kalender een dertiende maand toegevoegd. Er zijn dan twee maanden adar. Poeriem valt dan in de tweede maand adar. Voor een uitvoeriger verklaring van de verschillende feesten zie de hoofdstukken III, IV en V.

Volgens de joodse kalender begint de nieuwe dag niet te middernacht,

maar aan de vóórvond daarvan, met het invallen van de duisternis. Aldus vangt de sjabbat aan op vrijdagavond, en eindigt met het opnieuw invallen van de duisternis.

Rosj Hasjana wordt overal ter wereld twee dagen gevierd. Pesach, Sjaweot en Soekot, de z.g. Opgangsfesten, duren in Israël echter één dag korter dan in de diaspora. De verklaring is als volgt: Buiten Israël werd in de tijd dat de Tempel nog bestond, en vóór het vastleggen van de vaste kalender voor het joodse jaar, aan de drie Opgangsfesten telkens een feestdag toegevoegd. Dit werd gedaan omdat men, gezien de gebrekkige kommunikatiemiddelen in die tijd, er zeker van wilde zijn dat het feest in elk geval op de ervoor voorgeschreven dag gevierd zou worden in Jeruzalem.

Deze gewoonte werd later voor de *gehele diaspora* in de joodse kalender opgenomen en is tot op de dag van heden gehandhaafd.

N.B. Bij de bespreking van de gebruiken en feesten wordt de Asjkenazische (Hoogduitse) rite gevolgd; de Sefardische (Portugese) riten zijn op bepaalde onderdelen enigszins afwijkend.

II

De Sjabbat

Betekenis van de sjabbat: de naam van de zevende dag van de week, de rustdag ofwel sjabbat, gaat terug op het hebreeuwse werkwoord dat 'ophouden met werken' betekent. De sjabbat is niet alleen maar een rustdag, het is ook een heilige dag, waarop de mens zijn zorgen van zich af zet, zich niet bezighoudt met wereldse belangen, maar zich wijdt aan geestelijke en godsdienstige zaken. Men viert de sjabbat daarom pas dan volledig, wanneer deze dag niet alleen in lichamelijke rust wordt doorgebracht, maar ook met het verrijken van de geest. Deze tweevoudige betekenis van de sjabbat wordt benadrukt in de Tien Geboden en ook in de andere delen van de Tora (Vijf Boeken van Mozes, Pentateuch), waar gewezen wordt op zowel het maatschappelijke als het godsdienstige belang van de sjabbat. In de Kiddoesj, het Inwijdingsgebed, dat bij het begin van de sjabbat wordt uitgesproken, wordt op het maatschappelijk belang van deze dag gewezen in de woorden: **זְכֹר לִיציאת מצרים** "Ter herinnering aan de Uittocht uit Egypte", toen het Volk Israël verlost werd uit de lichamelijke slavernij. De godsdienstige betekenis van de sjabbat vindt haar uitdrukking in de woorden **זְכֹר לַמַּעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית** "Ter herinnering aan de Schepping" van het Heelal door God, die de scheppende kracht is van al het bestaande.

Rustdag, het Werkverbod. Het niet verrichten van arbeid is het eerste vereiste voor het houden van de sjabbat. Onder 'arbeid' vallen 39 hoofdwerkzaamheden, die praktisch elke vorm van activiteit omvatten die de rust en de heiligheid van de sjabbat zouden kunnen verstoren. Ook werkzaamheden die geen lichamelijke inspanning vereisen kunnen onder het werkverbod vallen. Door de rabbijnen is het werkverbod uitgebreid tot die activiteiten, die een verwantschap vertonen met één van de 39 hoofdwerkzaamheden. Deze uitbreiding wordt Sjewoet **שבוע** genoemd. De rabbijnen hebben ook het aanraken of vastpakken van een voorwerp dat niet gebruikt mag worden op sjabbat (zoals een pen) verboden, omdat hierdoor het speciale karakter van de sjabbat vergeten zou worden. Dit verbod wordt Moektse **מוקצה** genoemd. Als voorbeelden van verboden werkzaamheden op sjabbat kunnen worden genoemd: *a. Het aanmaken van vuur of licht;* op vrij-

dagmiddag vóór het begin van de sjabbat, wordt het licht aangemaakt; een schakelklok zorgt ervoor dat het licht automatisch uit- en aangaat. *b. Eten koken;* de maaltijden worden vóór sjabbat gekookt en op sjabbat warmgehouden op b.v. een elektrische plaat. *c. Het gebruik van vervoermiddelen;* de jood die leeft volgens de godsdienstige voorschriften kan zich op sjabbat alleen lopend verplaatsen. *d. Geldelijke transakties aangaan;* ook het bij zich dragen van geld is op sjabbat verboden.

Sjabbat in Sjoel (de Synagoge)

a. De sjoeldienst op sjabbat verschilt van die op wekdagen. De Vrijdagavonddienst heet Kabbalat Sjabbat **קַבְּלַת שַׁבָּת** (de ontvangst van de sjabbat). Tot de gebeden behoren zes Psalmen (95, 96, 97, 98, 99 en 24), die handelen over Gods schepping en wier aantal overeenstemt met de zes dagen van de schepping. Daarna wordt een speciale Psalm over de sjabbat (Psalm 92) gezegd.

b. Een van de centrale punten van de dienst op Vrijdagavond is de vermaarde hymne die in de 16e eeuw werd geschreven door Solomon Alkabets van Safed, en die naar haar aanvangswoorden bekend staat als 'Lecha Dodi': **לְכֵה דוּדִי** 'Kom, mijn vriend, om de bruid te ontmoeten.' De sjabbat wordt in de joodse literatuur vaak poëtisch 'bruid' genoemd.

c. Tegen het einde van de sjoeldienst wordt de Kiddoesj gezegd.

d. De sjabbatochtendienst is uitgebreider dan de dienst door de week. Een van de meest belangrijke onderdelen is het voorlezen van een gedeelte uit de Tora (**קְרִיאַת התורה**). Men neemt algemeen aan dat het Voorlezen uit de Tora teruggaat tot heel oude tijden, zelfs tot lang voordat Ezra (5de eeuw voor de g.j.) de meer regelmatige voorlezing uit de Tora invoerde. In de daarop volgende eeuwen werd de gewoonte, die oorspronkelijk in Israël heerste, n.l. om de Voorlezing uit de 'Vijf Boeken Mozes' in telkens drie jaar te voltooien, vervangen door de gewoonte die onder joden in Babylonië in zwang was, n.l. om de Tora elk jaar in zijn geheel te doen lezen.

De Tora is verdeeld in 54 wekelijkse afdelingen (sidra, **סִדְרָא**). In de loop van een jaar worden alle afdelingen gelezen. In enkele gevallen moeten twee afdelingen samengevoegd worden. Minimaal zeven mannelijke sjoelbezoekers in de leeftijd van 13 jaar en ouder worden achtereenvolgens opgeroepen om aanwezig te zijn bij het voorlezen

van een gedeelte van deze 'sidra' door de Voorlezer, Baäl Korie. De jongen die 'bar mitswa wordt', d.w.z. de 13-jarige leeftijd heeft bereikt, leest zijn eigen 'parsje' (פָּרָשָׁה) zelf. Zo mogelijk moet de eerst opgeroepene een koheen/priester zijn en de als tweede opgeroepene een 'Levi' (Lewiet), d.w.z. dat zij afstammen van de klasse der priesters respectievelijk die der Levieten.

Nadat de 'sidra' is voorgelezen, en de Tora dichtgerold is, wordt nog een speciaal hoofdstuk uit één der Profeten gelezen. Dit lezen uit de Profeten heet de Haftara (הַפְּתָרָה). Omtrent de oorsprong van deze gewoonte zijn verschillende verklaringen gegeven. De meest algemeen aanvaarde is, dat deze begon in de 2de eeuw voor de g.j. toen de Seleucidische vorsten tijdens de opstand van de Maccabeeën het voorlezen uit de Tora verboden. Daar de Joden de Tora niet uit het hoofd wilden reciteren (en dit ook nu nog niet doen), uit vrees dat ze zodoende fouten konden maken, namen ze hun toevlucht tot het lezen uit de latere boeken van de Bijbel van een gedeelte waarvan de inhoud enige overeenkomst vertoonde met die van de Tora-afdeling van die week.

e. Na het ochtendgebed (שְׁחִירֵית) wordt op sabbat en feestdagen nog, onmiddellijk aansluitend daaraan, een zogenaamd 'toegevoegd gebed' (Moesaf) (מוֹסָף) gezegd. De reden hiervoor is dat op wekdagen in de Tempel twee offers werden gebracht, één 's ochtends en één 's middags, maar dat op sabbat en op feestdagen een tweede offer werd gebracht na het gebruikelijke ochtend-offer. Omdat de volgorde van de verplichte gebeden in sjoel verband houdt met de volgorde van de eredienst in de Tempel, werd later in sjoel een toegevoegd gebed, op sabbat en feestdagen ingevoegd. Deze dienst heet Moesaf, van het hebreeuwse werkwoord dat 'toevoegen' betekent, en bestaat uit de eerste en laatste passages van het Sjemonee Esree (het Achttiengebied) ofwel Amida, passages uit de Tora die betrekking hebben op het toegevoegde offer op sabbat en feestdagen.

De Sabbat thuis

De betekenis en invloed van de sabbat is voornamelijk te bespeuren in het huisgezin.

Reeds een dag te voren worden voorbereidingen ter ere van de sabbat getroffen. De vrijdag heet niet alleen de 'Zesde Dag' maar ook 'Erew sabbat' – de Vooravond van de sabbat. De tafel, gedekt met een wit tafellaken, vormt als het ware een altaar, en de heiligheid ervan wordt versterkt door de challot, de brandende kaarsen, en de kiddoesj-wijn.

a. חַלּוֹת (Challot). Twee gevlochten broden, stellen de dubbele portie manna voor, die voor het joodse volk tijdens hun veertigjarige omzwervingen door de woestijn op vrijdag uit de hemel neerdaalde, zodat zij het niet behoefden binnen te halen op de heilige sabbat. De twee challot worden met een kleedje bedekt, als symbool van het beschermende laagje dauw waarmee het manna bedekt was.

b. Sabbat-kaarsen. Ook hiervan moet men er ten minste twee hebben, als symbool van het dubbele gebod van 'Herinner U' en 'Behoed' (זְכוֹר, שְׁמֹר in Exodus 20 en Deuteronomium 5,12).

De sabbat-kaarsen worden door de vrouw des huizes aangestoken en wel even vóór de aanvang van de sabbat (daar men op de sabbat-zelf geen licht of vuur mag aanmaken.)

c. De zegening van de kinderen – Op vrijdagavond leggen de ouders hun handen op de hoofden van hun kinderen, onder het uitspreken van een traditionele zegenspreuk, en met de bede dat zij mogen opgroeien naar het voorbeeld van de aartsvaders en aartsmoeders. Reeds in de Tora wordt de zegen van de vader van groot belang geacht. In de loop der tijden is deze zegenspreuk ook het symbool geworden van de opvolging van de ene generatie door de volgende in een band van wederzijdse liefde en in trouw aan het joodse geloof.

d. קִידּוּשׁ (Kiddoesj). Kiddoesj, de zegenspreuk over de wijn, wordt uitgesproken vóór de aanvang van de maaltijd. De wijn is het symbool van zegen en van vreugde, en daarom is het de gewoonte om de lofzegging over de sabbat uit te spreken met een beker wijn in de hand. Wanneer er geen wijn is, kan de zegenspreuk ook worden gezegd over de twee challot.

e. זְמִירוֹת (Zemierot): tafelliederen. Tijdens de sabbat-maaltijd worden aan tafel liederen gezongen, waarvan er vele bestaan. Zij handelen meestal over het geschenk van de sabbat als de grootste godsdienstige schat van de joden, en over de geestelijke beloning voor hen die deze heilige dag naar behoren in acht nemen.

f. Seoeda Sjeliesjiet (סְעוּדָה שְׁלִישִׁית) De Derde Maaltijd. Op sabbat (met inbegrip van vrijdagavond) dient men officieel drie maaltijden te gebruiken. De derde maaltijd wordt gehouden wanneer de sabbat ten einde loopt; vaak worden hierbij nog meer zemierot gezongen, en bespreekt men godsdienstige vraagstukken.

g. Oneg Sabbat (עֹנֵג שַׁבָּת), Genoegen van de Sabbat. Deze term

is de laatste tientallen jaren zeer bekend geworden, en duidt een bijeenkomst op sabbatmiddag aan, die gewijd is aan kulturele onderwerpen. De Oneg Sjabbat werd oorspronkelijk door de Hebreeuwse dichter Chaim Nachman Bialik in Tel Aviv ingevoerd en heeft sindsdien ook in de diaspora ingang gevonden.

b. Hawdala (הַבְּדִלָּה). Afscheidsceremonie van de sabbat. Evenals het intreden van de sabbat door een godsdienstige ceremonie wordt gemarkeerd (de kiddoesj) zo neemt men ook met een godsdienstige ceremonie afscheid van de sabbat. Het woord 'hawdala' (הַבְּדִלָּה) betekent letterlijk 'scheiding' en heeft betrekking op het ritueel waarbij met gebruik maakt van een beker met wijn of een andere drank (maar géén water), een aangestoken gevlochten kaars, de zgn. hawdala-kaars, en een busje met specerijen. Men giet zoveel wijn in de beker dat deze over de rand vloeit, als symbool van de hoop dat de komende week overvloeiende zal zijn van goddelijke zegen. Het kaarslicht symboliseert het eerste werk van Gods Schepping, en daarom heeft de aangestoken kaars een passende plaats in het ritueel dat het begin van een nieuwe werkweek vormt. De zegenspreuk die bij het aansteken van de kaars wordt gezegd heeft betrekking op God, de Schepper van alle licht; de kaars, die bij dit ritueel wordt gebruikt, bestaat uit verscheidene pitten, die samengevlochten zijn. De specerijen symboliseren de geur van de 'toegevoegde sabbat-ziel', die thans afscheid heeft genomen.

III

De Feestdagen

(Jamiem Towiem, enkelvoud Jom Tow)

De drie opgangsfeesten

De Tora (Exodus 23.14) bevat het gebod: 'Driemaal per jaar zult gij een feest voor mij vieren.' Dit heeft betrekking op de drie vreugdefeesten in het joodse jaar, namelijk Pesach (het Paasfeest) Sjawoet (het Wekenfeest) en Soekot (het Loofhuttenfeest) die gezamenlijk 'de drie Opgangsfeesten' (שְׁלֹשׁ רְגָלִים) worden genoemd, aangezien in de tijd dat de Tempel te Jeruzalem nog bestond de Joden de plicht hadden driemaal per jaar naar Jeruzalem te gaan als onderdeel van de viering van deze feestdagen.

Het voornaamste belang van deze Opgangsfeesten is dat zij elk verbonden zijn met een belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis van het volk Israël n.l.:

- Pesach – de Uittocht uit Egypte.
- Sjawoet – de schenking van de Tora.
- Soekot – de tocht door de woestijn op weg naar het Beloofde Land.

Deze drie Opgangsfeesten zijn tevens verbonden met de landbouw in Israël n.l.:

- Pesach – de eerste gerstoogst.
- Sjawoet – de eerste tarweoogst.
- Soekot – het binnenhalen van de oogst.

1 dag A. Pesach (het Paasfeest) פֶּסַח
7 - 1 ongezuurde broodfeest

1. **Betekenis:** Pesach herinnert aan de bevrijding uit de Egyptische slavernij en daarmee aan de geboorte van het Joodse Volk. Het is het lente-feest (חַג הָאֶבִיב), wanneer de natuur tot leven komt.
2. **Datum:** Pesach wordt gedurende acht dagen gevierd (in Israel zeven dagen) vanaf 15 nisan. De vier middelste dagen als zgn. halve feestdagen (חֹל הַמּוֹעֵד). Op deze dagen geldt geen werkverbod, maar er mag geen gezuurd brood (chameets) gegeten worden.

15 nisan? 9
nisan 15
nisan 15

Op de eerste twee en op de laatste twee dagen van Pesach geldt een werkverbod als op sabbat, behalve dat op Jamiem Towiem eten mag worden klaargemaakt.

3. Namen:

a. Chaḡ Hamatsot (חַג הַמַּצּוֹת) feest van de matsot. Wegens het gebod om matsot מַצֵּה ongezuurd brood te eten (volgens Exodus 12.15.) Dit is ter herinnering aan de haastige uittocht uit Egypte, toen het joodse volk geen tijd had om het deeg voor hun brood te laten rijzen. Onder chameets (gezuurd brood) verstaat men elk produkt dat zelfs maar een minimale hoeveelheid gist bevat. Daarom worden op Pesach vrijwel alleen die produkten gegeten die onder speciaal rabbinaal toezicht zijn bereid en verpakt, om de kans op chameets uit te sluiten. Bepaalde produkten zoals brood, koekjes en bier mogen op Pesach absoluut niet gegeten worden. Andere produkten zoals chocola en melkprodukten alleen mits onder rabbinaal toezicht bereid. Het verbod van chameets betreft niet alleen het eten ervan tijdens de 8 dagen van Pesach – een verbod dat feitelijk al begint na de eerste ochtenduren van de dag vóór Pesach, 14 nisan – maar betreft ook het in bezit hebben van chameets tijdens het Pesach-feest. Daarom moet het huis vóór Pesach grondig worden schoongemaakt en onderzocht op chameets (zie verder 'verkopen van chameets'). Omdat het chameetsverbod erg strikt is wordt er op Pesach uitsluitend gebruik gemaakt van serviesgoed, pannen en bestek die alleen voor Pesach zijn bestemd. Het keukengerei dat gedurende het hele jaar wordt gebruikt wordt vóór Pesach opgeborgen en pas na het feest weer tevoorschijn gehaald. Metalen, ééndelige gebruiksvoorwerpen (pannen, bestek etc.) kunnen eventueel geschikt voor gebruik op Pesach worden gemaakt door ze op een bepaalde wijze uit te koken of te 'kasjeren'.

b. Pesach (פֶּסַח). I. Dit woord komt van een hebreuws werkwoord dat "overslaan" betekent, en hangt samen met het feit dat de Doodsengel, toen hij de eerstgeborenen der Egyptenaren doodde, de huizen van de kinderen Israëls oversloeg (Exodus 12,27). II. Het feest van het paaslam en het offeren daarvan (Exodus 12,3-20).

c. Zeman Cheroeteenoe. (זְמַן חֵרוּתֵנוּ): Tijd van onze Bevrijding, omdat het de bevrijding van het joodse volk uit Egypte herdenkt en de geboorte van het joodse volk als een vrije natie.

d. Chaḡ Ha'awiew (חַג הָאָבִיב), het Lentefeest.

4. Gebruiken

a. Het zoeken naar Chameets: Op de vooravond van de 14e nisan wordt in het hele huis naar chameets, gezuurd brood, gezocht. Dit heet Bediekat Chameets (בְּדִיקַת חֶמֶץ). Nadat dit zoeken geëindigd is wordt het chameets terzijde gelegd om de volgende ochtend te worden verbrand. Men pleegt in verschillende delen van het huis enkele stukjes brood neer te leggen, opdat het zoeken niet tevergeefs zal zijn. Men mag evenwel niet slechts deze speciaal hiervoor neergelegde stukjes brood oprapen, zonder tevens het gehele huis grondig te doorzoeken.

b. Verkopen van Chameets: Gezuurde produkten die voor het begin van Pesach niet kunnen worden weggegooid en die na Pesach weer moeten worden gebruikt, worden aan een niet-jood verkocht, door middel van een symbolische verkoop, zodat zulke chameets-produkten die in het huis van een jood worden aangetroffen officieel niet aan hem toebehoren. In vele religieuze gemeenschappen wordt de verkoop gewoonlijk namens de verkoper tot stand gebracht door een rabbijn. Na Pesach wordt het chameets weer eigendom van de jood, volgens bepaalde vaststaande regels.

c. Het vasten van de Eerstgeborenen. Op de dag vóór Pesach, 14 nisan, dient de eerstgeborene zoon te vasten. Deze vastendag, Ta'aniet Bechoriem (תַּעֲנִית בְּכוֹרִים) geheten, herdenkt de bevrijding van de eerstgeborenen der kinderen Israëls uit Egypte. (Exodus 12,23-24). De eerstgeborenen plegen op die dag de ochtenddienst in sjoel bij te wonen en daar deel te nemen aan een z.g. Sjoem d.w.z. de officiële voltooiing van de studie van een deel van de Talmoed. Deelname aan deze feestelijke ceremonie ontslaat de eerstgeborene van de plicht om op deze, minder belangrijke vastendag, te vasten.

d. Erew Pesach (עֵרֵב פֶּסַח) 14 nisan, de dag vóór Pesach, mag na de eerste ochtenduren geen chameets meer gegeten worden. Om geen afbreuk te doen aan de ceremonie van het eten van de matse, later op de dag tijdens de Sederavond, is het die dag eveneens verboden om matse te eten. Alle overige produkten die op Pesach mogen worden gegeten en gedronken zijn op deze dag wél toegestaan.

De Sederavonden

a. Betekenis. Seder is de benaming voor de plechtigheid die gedurende de eerste twee avonden van het Pesachfeest in het huisgezin plaats-

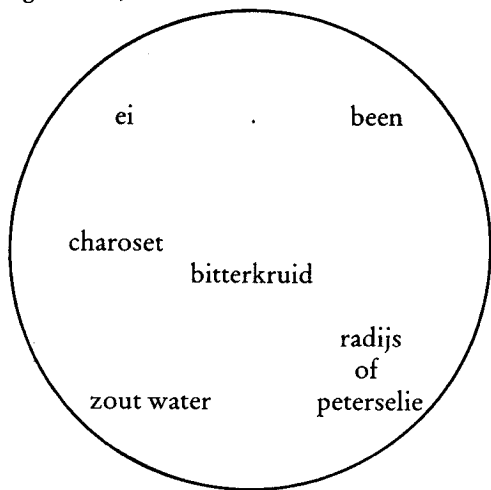
vindt. Het hebreeuwse woord seder betekent 'orde', 'volgorde'. De seder bestaat uit een vijftiental onderdelen die elk een eigen benaming hebben.

b. Het Doel van de Sederavonden is om belangrijke aspecten van de Uittocht en van de Verlossing te symboliseren en daaruit konklusies te trekken.

c. De Haġada. Letterlijk het Verhaal. Volgens de Tora hebben de joden de plicht het verhaal van de Uittocht aan hun kinderen te vertellen. Daaraan ontleent de 'Haġada' haar naam, waarmee het boekje wordt aangeduid dat de volgorde van deze Seder-ceremonie en de bijbehorende teksten bevat. De geschiedenis van de Haġada gaat terug tot vroeg-Talmoedische tijd, n.l. tot ca. 100 voor de g.j. Er zijn talloze uitgaven van de haġada, vaak zeer fraaie en geïllustreerde.

d. De Seder-schotel. Deze bevat de volgende voorwerpen:

1. Het Ei: Een geroosterd ei dat links op de Seder-schotel wordt geplaatst en het speciale feestoffer symboliseert dat op 14 nisan in de Tempel werd gebracht, samen met het Paasoffer.

2. Het Gebraden Beentje: een geroosterd beentje, dat rechts op de Seder-schotel wordt geplaatst en het Paaslam symboliseert.

3. de Bittere Kruiden: een stuk mierikwortel, dat de bitterheid van de Egyptische slavernij symboliseert. Deze plaatst men in het midden van de Seder-schotel. Volgens de Talmoed kan men ook sla in plaats

van een mierikwortel gebruiken, daar deze eerst zoet smaakt, maar daarna bitter. Zo behandelden de Egyptenaren het joodse volk aanvankelijk goed, maar vervolgden ze later.

4. Charoset: Dit is een mengsel van stukjes appel, stukjes noot, kaneel en wijn, dat volgens de traditie de mortel voorstelt welke de joodse slaven bij het bouwen van de steden Pittom en Raamses gebruikten.

5. Groente (Karpas): Gewoonlijk gebruikt men hiervoor peterselie of radijs, die in zout water wordt gedoopt, en daarna gegeten. Volgens de Talmoed is deze gewoonte ingevoerd om de belangstelling van de kinderen te wekken. Een andere verklaring is dat op Seder avond alle deelnemers aan de Seder als het ware voorname mensen zijn, die aan de eigenlijke maaltijd een hors d'oeuvre laten voorafgaan.

6. Zout Water: Op de Seder-schotel staat ook een kommetje met zout water, waarin de peterselie of radijs wordt gedoopt. Dit zoute water zou de tranen voorstellen, die door de kinderen Israels in Egypte werden vergoten.

7. De Drie Matsot: Vóór de plaats van het hoofd van het gezin liggen drie matsot. Twee hiervan nemen de plaats in van de twee broden (challot), die deel uitmaken van de jom tow-maaltijd; de derde matse dient voor een speciale zegenspreuk over het rituele eten van matse. Bovendien symboliseren volgens sommigen de drie matsot de drie groepen onder het joodse volk: de Kohaniem (Priesters) de Levieten, en de zgn. Israëlieten, d.w.z. zij wier voorouders geen Koheen en geen Leviet waren.)

8. De Vier Bekers Wijn: Deze drinkt men in verband met de vier verschillende woorden waarmee in Exodus 6,6-7 de verlossing uit Egypte wordt weergegeven, n.l.:

וְהוֹצֵאתִי En Ik zal uitvoeren;

וְהַצֵּלְתִּי En Ik zal redden;

וְנָאַלְתִּי En Ik zal verlossen;

וְלָקַחְתִּי En Ik zal nemen.

9. De Beker van Elija. Er heerste enige onzekerheid of ook een vijfde term, waarmee in de Tora de verlossing wordt aangeduid, n.l. 'en Ik zal brengen' moest worden gesymboliseerd, in welk geval vijf bekere wijn zouden moeten worden gedronken. Daarom besloot men een vijfde beker toe te voegen en die 'de beker van Elija' te noemen, aange-

zien volgens een uitdrukking in de Talmoed onopgeloste problemen moeten wachten op 'de beslissing van Elija'. Tijdens dit deel van de Seder wordt de buitendeur geopend in afwachting van de komst van Elija. Eens was men gewoon de buitendeur gedurende de gehele Seder open te laten, als uitnodiging aan vreemden om binnen te treden en deel te hebben aan de Seder. Maar in de Middeleeuwen, toen de joden soms in het geheim de Seder moesten vieren uit vrees voor een mogelijke overval, werd deze gewoonte afgeschaft en werd in plaats daarvan de buitendeur slechts een ogenblik geopend, als een symbolisch welkom voor de profeet Elija. Zijn komst is bijzonder passend voor het Pesach-feest aangezien volgens de joodse traditie hij de voorloper is van de Messias, en derhalve een toekomst van volkomen vrijheid en vrede aankondigt.

10. **Afikoman**, een term ontleend aan een Grieks woord dat 'dessert' betekent. Dit heeft betrekking op het laatste stukje matse dat aan het einde van de Seder-maaltijd wordt genuttigd en herinnert aan het Paaslam dat in de tijd toen de Tempel nog bestond, aan het einde van de maaltijd werd gegeten. Het is gebruikelijk dat tijdens de Seder iemand het Afikoman ergens verstopt, en dat de aanwezige kinderen het moeten vinden, en daarvoor een kleine beloning krijgen. (Omgekeerd kunnen ook kinderen het Afikoman verstoppen, en moet het hoofd van het gezin het later zoeken; ook in dat geval krijgen de kinderen een beloning. Deze gewoonte geldt als een verder middel om gedurende de lange Seder de aandacht van de kinderen gespannen te houden. Uit het bovenstaande blijkt dat de Seder in grote mate op de kinderen is gericht, aangezien de rabbijnse geleerden uit het Toragebod וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ ('En zij zult het Uw kinderen verhalen) konkludeerden dat de kinderen moeten worden onderricht in de betekenis van Pesach.

11. **Tal (Dauw) – Het Gebed om Dauw**. Naast de gewone gebeden voor de Pesachdagen wordt op de eerste dag van het Pesachfeest tijdens het Moesafgebed een speciaal gebed om dauw ingevoegd. Dit gebed is het werk van de middeleeuwse joodse dichter Eliezer Kalir (ca. 670 van de g.j.), en is een dichtelijke bede om rijkelijke dauw voor de gewassen in Israël.

12. Op de sjabbat van Pesach wordt Sjier Hasjieriem (שִׁיר הַשִּׁירִים), het Hooglied, in sjoel voorgelezen.

13. **Het Tellen van de Omer**. De 49 dagen tussen Pesach en het volgende Opgangfeest, Sjawoet, worden dagelijks officieel geteld. De-

ze telling begint op de Tweede Sederavond. Voor de Omer (het offeren van een schoof gerst) zie onder Sjawoet.

B. Sjawoet of Wekenfeest (שָׁבֻעוֹת)

1. **Doel:** Dit feest wordt gevierd ter herinnering aan de Wetgeving op de Berg Sinai. Bovendien is het een landbouwfeest dat het begin van de zomeroogst in Israël gedenkt. Het heet ook **Chağ Habikkoeriem** (חַג הַבְּכּוּרִים). Feest van het Offer van de Eerstelingen.

2. **Datum:** De 6de en 7de siewan, in Israel alleen de 6de siewan. Op beide dagen geldt een volledig werkverbod zoals op de eerste twee en op de laatste twee dagen van Pesach.

3. **Benamingen:**

a. **Chağ Hasjawoet:** Het Wekenfeest (Exodus 34, 22). Het ontleent zijn naam aan het feit dat de periode tussen Pesach en dit feest zeven weken duurt. Deze periode heet 'Het Tellen van de Omer', naar de oude wet betreffende het offeren van een Omer (schoof gerst) van de nieuwe oogst.

b. **Zeman Mattan Torateenoc:** זְמַן מַתַּן תּוֹרַתְנוּ Tijd van de Wetgeving. Deze naam heeft betrekking op het feit dat zeven weken na de Uittocht de joden zich legerden aan de voet van de Berg Sinai, waar God hun de Tien Geboden gaf.

c. **Jom Habikkoeriem:** יוֹם הַבְּכּוּרִים Het Feest van de Eerstelingen (Numeri 28,26). Aangezien dit zomerfeest samen viel met het begin van de oogst brachten de joden vreugdevol offers van de beste rijpe landbouwproducten als dank aan God voor de rijke oogst.

d. **Chağ Hakatsier:** חַג הַקָּצִיר Het Oogstfeest (Exodus 23,16), aldus genaamd omdat het de tijd van de tarwe-oogst was.

e. **Atseret:** עֲצֶרֶת Slotfeest. Zo genoemd omdat het als het ware het Slotfeest van Pesach is. Een andere reden

voor deze benaming is dat Sjawoet geen belangrijke eigen symbolen of ceremoniën heeft en dat het voornaamste kenmerk ervan het verbod van arbeid is. (עצור מלֵאֲכֹה)

4. Gebruiken: Deze weerspiegelen beide kenmerken van Sjawoet, zowel het historische als het landbouw-karakter.

a. In de sjoel: Op de eerste dag van Sjawoet worden in sjoel de Tien Geboden gelezen.

b. De Biema. (de verhoging waarop de Tora wordt gelezen) en de Heilige Arke (waarin de Wetsrollen worden bewaard) zijn met bloemen versierd, als symbool van de hellingen van de Berg Sinai, die tijdens de wetgeving met bloemen en planten waren bedekt.

c. Vrome joden blijven gedurende de gehele eerste nacht van Sjawoet op en bestuderen tezamen een aantal heilige geschriften.

d. Het Boek Ruth wordt in sjoel gelezen vanwege de zomeroogst die het beschrijft. Een verdere reden is de legende dat Koning David, die afstamt van Ruth, geboren en overleden zou zijn op Sjawoet.

e. In sommige gemeenten is men gewoon om voorafgaande aan de Tora-lezing op de eerste dag, een liturgisch gedicht Akdamoet (אֶקְדָּמוֹת) te lezen. Dit wordt toegeschreven aan Rabbi Meïr ben Isaac van Orléans, die leefde in de 11e eeuw. Het verheerlijkt het joodse volk en zijn liefde tot God en diens Wet.

f. Gewoonten in het Huisgezin: Men nuttigt voornamelijk melkge-rechten, zij symboliseren de Tora, die wegens zijn voedende kracht vergeleken wordt met melk.

C. Soekot (Loofhuttenfeest) סֻכּוֹת

1. Doel: Soekot gedenkt de omzwervingen van het joodse volk in de woestijn, toen zij verbleven in loofhutten (Soeka is het hebreeuwse woord voor Loofhut)(Leviticus 23,34). Daar het feest in de herfst valt, gedurende de tijd van de laatste vruchten-oogst, is het tevens een dankfeest voor de weldaden van de natuur in het afgelopen jaar.

2. Datum: Soekot wordt zeven dagen lang gevierd en begint op 15 tisjrie. De eerste dagen zijn beide jom tow (feestdagen) waarbij het

werkverbod geldt. Na de eerste twee dagen volgen vijf zgn. tussenda-gen (de derde tot en met de zevende dag) op deze dagen geldt geen werkverbod. Dan volgt Sjeminië Atseret (Slotfeest) op 22 tisjrie en daarna Simchat Tora (Vreugde der Wet) op 23 tisjrie, op elk van beide geldt weer een werkverbod.

3. Namen:

a. Chağ Hasoekot (חַג הַסֻּכּוֹת) Loofhuttenfeest (Leviticus 23,34).

b. Chağ Ha'asief (חַג הָאֶסִיף) Feest van de Oogst (Exodus 23,16).

c. Zeman Simchateenoe (זְמַן שִׂמְחַתֵּנוּ) Feest van onze Vreugde (Deut. 16,14).

d. Chağ (חַג) Het Feest (Leviticus 23, 39-41).

4. Gebruiken:

a. De Soeka: Deze is een tijdelijk bouwsel dat ter gelegenheid van Soekot wordt geplaatst onder de blote hemel in de tuin, op een balkon, op een binnenplaats of op het platte dak van het huis. Het dak is niet van hout, maar wordt gevormd door losse takken of riet, zodat men door het dak de hemel kan zien. De onsolide aard van dit bouwsel symboliseert duidelijk de afhankelijkheid van de mens van de bescherming van God. De historische betekenis van de Soeka is, dat het een herinnering is aan de loofhutten of andere tijdelijke woningen van de kinderen Israëls tijdens hun verblijf in de woestijn.

Het is de gewoonte om na het einde van Jom Kippoer met de bouw van de Soeka te beginnen. Hiermee wordt de liefde voor het jodendom uitgedrukt, die het hele leven vult met het onafgebroken verrichten van godsdienstige handelingen. In de Soeka worden de kaarsen aangestoken, wordt de Kiddoesj uitgesproken, en worden de maaltijden gebruikt. In warme landen wordt ook in de Soeka geslapen.

b. Tijdens Soekot worden de volgende vier soorten planten Arba'a Miniem (אַרְבַּעַה מִיָּנִים) gebruikt, overeenkomstig het Tora-gebod om zich 'voor de Heer te verheugen' n.l.

1. een palmtak, Loelaw (לוּלָב);
2. drie myrte-takjes, Hadassiem (הַדָּסִים);
3. twee wilgetakken, Arawot (עֲרֵבוֹת);
4. De vrucht van de Etroğboom (אֶתְרוֹג). (lijkt op een citroen).

Van de Arba'a Miniem wordt gedurende elk van de zeven dagen van Soekot, behalve op sjabbat, een ceremonieel gebruik gemaakt. Omdat deze vreugde symboliseren, worden ze tijdens de sjoeldienst, tijdens de voordracht van het Halleel-gebed, (zie later) in alle richtingen gezwaaid – naar het Oosten, Zuiden, Westen en Noorden, en vervolgens naar boven en naar beneden, als erkenning van Gods heerschappij over het Heelal.

Plechtige ommegangen, Hakkafot (הַקְפּוֹת) waarbij de Chazzan (Cantor) vóóropgaat, hebben plaats rond de verhoging, waar de Tora wordt gelezen, terwijl zogenaamde Hosjanot (הוֹשַׁעְנוּת), speciale liturgische formules, met het woord Hosjana (Red ons) als refrein worden gezongen, evenals destijds in de Tempel. Dit woord 'Hosjana' geeft de aard van deze gemeenschappelijke smeekbeden aan.

Het Loelaw bensjen (dankzeggen) vindt thuis of in sjoel plaats. De vier soorten moeten om geoorloofd te zijn voor het gebruik (kasjeer), aan bepaalde voorwaarden voldoen.

5. Hosjana Rabba

De zgn. Hosjana bestaat uit kleine wilgetakjes die samengebonden zijn met repen wilgebast of palmblad. Zij wordt in sjoel gebruikt tijdens de ochtenddienst van Hosjana Rabba (Het Grote Hosjana), de zevende dag van Soekot. De ommegang rond de Biema geschiedt zevenmaal.

Na de laatste ommegang slaat iedere deelnemer, bij het uitspreken van de smeekbede om vergeving van zonden, zijn twijgebundel enkele malen tegen de lessenaar of bank vóór hem, totdat enkele blaadjes loslaten, waarna hij de tak wegwerpt. Dit is bedoeld als symbool van de herrijzenis uit de dood, aangezien de kale takken van een boom in het voorjaar opnieuw uitbotten en bladeren krijgen.

Op de sjabbat van Soekot wordt Kohelet (קֹהֵלֶת) of Prediker in sjoel voorgelezen.

6. Sjeminié Atseret en Simchat Tora, in sjoel

a. Ğesjem (Regen): de Moesaf –dienst op Sjeminié Atseret– de Achste Dag van de Plechtige Samenkomst – bevat een gebed om regen (גֶּשֶׁם), daar omstreeks de maand oktober de landbouwers in Israël vol verlangen uitzien naar regen, welke noodzakelijk is voor een vruchtbaar jaar. Het feit dat dit gebed ook in de diaspora nog steeds wordt geciteerd kan gelden als bewijs van de verbondenheid van de joden

in de diaspora met die van Israël.

b. Tijdens de avonddienst en tijdens de ochtenddienst op Simchat Tora worden ommegangen (Hakafot, הַקְפּוֹת) met de Torarollen in sjoel gemaakt, waarbij, –met de Tora in de arm– wordt gedanst.

c. Kinderen worden aangemoedigd aan deze ommegangen deel te nemen, en zij hebben vlaggetjes bij zich met afbeeldingen van de Tora, de Tien Geboden en het Maġeen David (het Davidsschild). De allerkleinsten worden door de vaders op de schouders gedragen. De kinderen krijgen snoepjes van vele sjoelbezoekers.

d. Jongens, die nog niet de Bar Mitswa leeftijd (13 jaar) hebben bereikt, worden op Simchat Tora opgeroepen, zij het collectief. Nadat een volwassen man de zegenspreuk bij de voorlezing van de Tora heeft uitgesproken, wordt een grote Talliet (gebedsmantel) over de hoofden van alle jongens opgehouden als een baldakijn, en wordt een passage uit de Tora voorgelezen.

e. Het Simchat Tora feest vormt de afsluiting van de eenjarige cyclus van het lezen van de Tora. Het laatste hoofdstuk van het laatste van de Vijf Boeken Mozes, Deuteronomium, wordt gelezen. Maar daar de Tora onafgebroken dient te worden gelezen, wordt een tweede Torarol geopend zodra het lezen van het laatste hoofdstuk van Deuteronomium is voltooid, en begint de nieuwe cyclus door het lezen van het eerste hoofdstuk van Genesis.

f. Het lezen van het laatste hoofdstuk van Deuteronomium en van het eerste hoofdstuk van Genesis gaat gepaard met een bijzondere ceremonie. De twee personen, die geroepen worden om op de Biema aanwezig te zijn bij de lezing van het laatste, respectievelijk eerste gedeelte van de Pentateuch worden Chatan Tora (חַתָּן תּוֹרָה) en Chatan Bereesjiet (חַתָּן בְּרֵאשִׁית), Bruidegom van de Wet, en Bruidegom van het Begin, genoemd.

IV

De Hoge Feestdagen

Rosj Hasjana en Jom Kippoer

A. Rosj Hasjana (Nieuwjaar) (ראש השנה)

1. **Inleiding:** Het joodse Nieuwjaar en de Grote Verzoendag verschillen daarin van de andere joodse feestdagen dat zij meer gericht zijn op de individuele persoon en minder een nationale of historische betekenis hebben dan de andere feestdagen van het joodse jaar. Het Nieuwjaarsfeest plaatst de individuele Jood voor zijn God: de inhoud van de gebeden heeft betrekking op zonde, berouw en de ideale levenswandel van de mens op aarde. Omdat deze gedachten een zo grote plaats in deze feestdagen innemen, worden zij voorafgegaan door een tijd van geestelijke voorbereiding. Rosj Hasjana en Jom Kippoer worden samen de ימים נוראים genoemd 'de Ontzagwekkende dagen'.

2. **De maand elloel en de Seliechot** (gebeden om vergiffenis). Gedurende de gehele maand elloel wordt op wekdagen na de ochtenddienst de sjofar (ramshoorn) geblazen, om de gelovigen aan de naderende Hoge Feestdagen te herinneren. Bovendien worden, ten einde een berouwvolle houding te bevorderen, in de laatste week voor het begin van Nieuwjaar gedurende de wekdagen speciale Seliechot of smeekbeden om vergeving van zonden gereciteerd. De eerste Seliechot-dienst wordt gehouden op Zondagochtend in de week voorafgaande aan Rosj Hasjana, of soms op zaterdagavond te middernacht, als de nachtelijke stilte de plechtige sfeer bevordert welke past voor deze periode van boete.

3. **Datum:** Nieuwjaar valt op de 1e en 2e dag van de joodse maand tisjrie. Sinds zeer oude tijd wordt het twee dagen lang gevierd, ook in Israël, in tegenstelling tot de drie eerder genoemde Opgangsfesten, die in Israël elk één dag korter duren dan in de diaspora. Beide dagen zijn Jom Tow dagen waarop een werkverbod geldt.

4. Namen:

a. **Rosj Hasjana:** Het Nieuwe Jaar (eigenlijk: Hoofd (begin) van het jaar). Dit is de meest gebruikelijke naam. **ראש השנה** Hoewel tisjrie feitelijk de zevende maand van

De Hoge Feestdagen

het jaar was, werd het toch als de meest geschikte maand beschouwd voor zelf-inkeer, aangezien hij in Israël het begin van de herfst inluidt. Dan heeft de natuur haar jaar-kringloop voltooid: de oogst van de verschillende landbouwgewassen is binnengehaald, en er is een korte rustperiode vóór de jaarlijkse landbouwtaken weer de aandacht vragen. Bovendien nam volgens sommige joodse wijzen de schepping van het Heelal in tisjrie een aanvang.

b. **Jom Hadien:** De Dag van het Oordeel. Nieuwjaar is een gelegenheid tot zelfonderzoek in het licht van de joodse godsdienstleer. De goede en slechte daden van de jood worden voorgelegd aan de Schepper, die een elk individueel beoordeelt. **יום הדין**

c. **Jom Haziakaran:** Dag van de Herinnering. Het gebedenboek spreekt van God die elk levend schepsel op deze Dag van de Herinnering gedenkt. **יום הזכרון**

d. **Jom Teroe'a:** Dag van het Bazuingeschal. (Numeri 29,1). Dit is de oorspronkelijke Bijbelse naam voor Nieuwjaar. **יום תרועה**

5. **Voorschriften:** De voorschriften van deze dag, alsmede de liturgie van de sjoeldienst zijn bedoeld om de jood te helpen om ernstig na te denken over het achter hem liggende jaar en om, alvorens een nieuw jaar aan te vangen, deze gelegenheid te benutten om zijn gebreken en tekortkomingen te beschouwen in het licht van de hoge idealen van de joodse godsdienst. Rosj Hasjana leidt de Tien Boetedagen in, die hun hoogtepunt vinden in de tiende dag: Jom Kippoer.

6. Gebruiken in sjoel:

De Sjoefar, de ramshoorn, is het meest belangrijke symbool dat de plechtige betekenis van deze dag tot uitdrukking brengt. De sjoefar wordt beide dagen van het Nieuwjaarsfeest in sjoel geblazen, maar niet op sjabbat. De bedoeling van het blazen op de sjoefar is treffend onder woorden gebracht door de vermaarde joodse geleerde uit de Middeleeuwen, Maimonides, die schreef dat de tonen van de Sjoefar oproepen tot de noodzaak van onmiddellijke geestelijke inkeer.

”Ontwaakt, gij die slaapt, en denkt na over Uw daden: gedenk Uw Schepper, en keer in tot Hem in boete. Behoort niet tot hen die de werkelijkheid uit het oog verliezen in hun jacht op schaduwen: die hun jaren verkwisten in hun streven naar ijdele zaken die niet kunnen baten of verlossen. Beschouwt Uw ziel zorgvuldig, en overweegt Uw daden; laat een elk van U zijn boze handelingen en gedachten opgeven en laat hem terugkeren tot God, zodat Hij U genade bewijst.”

Er worden nog een aantal anderen redenen gegeven voor het blazen van de sjofar, waarvan de volgende hier mogen worden genoemd. De sjofar werd bij alle belangrijke gebeurtenissen in het joodse jaar geblazen, zoals bij het verschijnen van de Nieuwe Maan, en bij de aanvang van het Jubeljaar. Het herinnert ons aan de Wetgeving op de Berg Sinai, toen de sjofar weerklonk om het einde aan te geven van de goddelijke openbaring. Het brengt het Nieuwjaarsfeest ook in verband met het offer door de aartsvader Abraham van zijn zoon Isaac, toen een ram met gekromde horens verscheen om de plaats van Isaac op het altaar in te nemen. (Het verhaal van dit offer neemt een centrale plaats in de joodse godsdienst in, omdat de bereidheid van de jood symboliseert om zich voor de dienst aan God te offeren.) Ten slotte herinnert de Sjofar ook aan de Dag des Oordeels, aan de komst van de Messias en aan de herrijzenis der doden.

b. Op het Nieuwjaarsfeest zijn de mantels (bekledingen) van de Torarollen en is ook het voorhangsel (parochet) van de Heilige Arke wit van kleur, ook worden er door de mannelijke sjoelbezoekers veelal witte gewaden gedragen. Deze kleur symboliseert de idealen van reinheid en nabijheid tot God en verhoogt de plechtige sfeer van de dag.

7. Gewoonten in het huisgezin

a. **De Appel en Honing:** Nadat op de eerste avond van Rosj Hasjana de Kiddoesj is gezegd, en vóór de eigenlijke maaltijd begint, wordt een schijfje appel in honing gedoopt en gegeten, nadat een zegenwens is uitgesproken voor een goed en zoet jaar.

b. Hiermee hangt de gewoonte samen dat bij deze maaltijd geen zure of zoute spijzen worden genuttigd, daar zij niet in overeenstemming zijn met het 'zoete' karakter van dit feest.

c. Verder bestaat de gewoonte om bepaalde soorten fruit, die men dat jaar nog niet eerder heeft gegeten, opzij te leggen voor de tweede

avond van het Nieuwjaarsfeest, opdat men daarover dan de zegenpreuk Sjehechejanoe (שְׁחַחֵנוּ) kan uitspreken, die geldt wanneer men voor het eerst van iets nieuws geniet.

8. Algemene Gewoonten

Nieuwjaarskaarten zijn gedurende de laatste decennia bijzonder populair geworden. Men heeft ze in allerlei uitvoering en in allerlei formaat. Op de een of andere wijze verwijzen zij vaak ook naar de Staat Israël. De standaard-wens voor het joodse Nieuwjaar zijn de hebreuwse woorden: Lesjana Towa Tikatéwoe (Moogt gij ingeschreven worden voor een goed Jaar), of in het enkelvoud: Lesjana Towa Tikateew.

b. Een interessante gewoonte, die teruggaat tot de Middeleeuwen, is die van *Tasjliech* (תְּשַׁלַּח), het wegwerpen (van zonden). Op de middag van de eerste dag (of van de tweede dag van Rosj Hasjana als de eerste dag op een sjabbat valt) begeeft men zich naar de oever van een rivier, waar men enkele korte gebeden uitspreekt benevens een passage uit het Boek Micha dat melding maakt van de vergiffenis schenkende God 'die onze zonden in de diepten der zeeën werpt' – Dit is een figuurlijke uitdrukking, die betekent dat God bereid is ons onze zonden te vergeven indien wij oprecht boete doen.

B. Jom Kippoer (Grote Verzoendag, יוֹם כִּפּוּר)

1. **Betekenis:** Het voornaamste doel van de Grote Verzoendag is boetedoening; hetgeen voortkomt uit een oprecht verlangen om onze zonden te erkennen, te bekennen, en te betreuren, en om bereid te zijn om de weg van het verkeerd handelen te verlaten. In overeenstemming met het Bijbelse gebod (Leviticus 23, 23-32) 'En gij zult Uw ziel kwellen' onthoudt de jood zich van alle spijs en drank van zonsondergang aan de vooravond van de Grote Verzoendag tot het invallen van de duisternis de volgende dag; een tijd van ongeveer 25 uur.

Dit vasten geldt voor meisjes vanaf 12 jaar en voor jongens vanaf 13 jaar. Behalve het verbod van eten en drinken – dat niet geldt voor mensen die volgens doktersvoorschrift moeten eten en drinken – is het ook verboden om leren schoenen te dragen en zich te wassen. Bovendien geldt voor deze dag sexuele onthouding.

2. **Datum:** De vastendag van Jom Kippoer vangt aan bij zonsondergang op 10 tisjrie en duurt tot het intreden van de duisternis op 11 tisjrie. Jom Kippoer geldt als jom tow. Op deze dag geldt een werkverbod als op sjabbat.

3. **De Sjoel-Dienst:** Deze bestaat op Jom Kippoer uit vijf verschillende onderdelen, n.l. Kol Nidree (de eerste avond) en de volgende dag de Ochtenddienst (Sjachariet), de Moesafdienst, de Middag-dienst (Mincha) en de Slotdienst (Ne'ila). Hier volgen enige van de meest indrukwekkende onderdelen van deze liturgie.

a. **Kol Nidree:** de avonddienst van Jom Kippoer begint met het voordragen van het Kol Nidree dat door de voorzanger driemaal wordt gezongen. Dit Kol Nidree (betekent 'Al onze Geloften') verzoekt om nietig verklaring van alle geloften, die in het afgelopen jaar zijn afgelegd. Deze geloften betreffen echter uitsluitend de geloften aan God, en niet die aan de medemens. De geschiedenis van de tekst en ook van de, beroemd geworden, melodie zijn onzeker. Sommige geleerden menen dat zij hun oorsprong hebben in de periode van de vervolging der joden in het vroeg-middeleeuwse Spanje.

b. **Schuldbekentenis (Widoej):** De liturgie van Jom Kippoer is vol smeekbeden om vergiffenis voor zonden. Tal van plaatsen in het gebedenboek voor deze dag bevatten gebeden om vergiffenis, en wel in elk van de vijf bovengenoemde diensten. Er zijn twee versies van van deze Widoej, een lange en een korte, waarbij beide de volgorde van het hebreeuwse alfabet in een zgn. acrostichon volgen bij de opsomming van de verschillende zonden en overtredingen, mogelijk als geheugensteun. De korte versie begint met de woorden 'asjamnoe, bağadnoe, gazalnoe' (wij hebben gezondigd, hebben verraad gepleegd, en hebben geroofd).

De lange versie bestaat uit een reeks volledige zinsneden, die alle beginnen met de woorden 'al cheet sjechatanoe lefanecha' (wegens de zonde die wij voor U hebben bedreven), met twee regels voor elke letter van het alfabet. Volgens de leer van het Jodendom wordt op Jom Kippoer uitsluitend vergeving geschonken voor zonden die bedreven zijn jegens God. Voor overtredingen tegenover de medemens moet allereerst de benadeelde zelf vergeving schenken.

c. **Awoda (Dienst):** Dit maakt deel uit van de Moesaf-dienst, en is een weerslag van het indrukwekkende Tempelritueel wanneer de Hogepriester op Jom Kippoer geheel alleen het Allerheiligste betrad. Het

hoogtepunt van dit deel van de liturgie is het drievoudige gebed om vergeving dat door de Hogepriester werd geciteerd, en waarbij hij de anders steeds onuitspreekbare naam van God uitsprak. Bij dit gedeelte van de Awoda valt de gemeente op haar knieën, evenals de voorganger, in volledige onderwerping aan de Naam en heerlijkheid van God, hoewel joden anders nooit knielen.

d. **Ne'ila:** De middagdienst (Mincha, waarbij o.a. het boek Jona wordt gelezen) wordt besloten met de Ne'ila (Afsluiting)dienst, een aantal gebeden van bijzondere betekenis en indrukwekkendheid. De Heilige Arke blijft gedurende dit gehele deel van de sjoel-dienst open, en vele gemeenteleden, staan gedurende de gehele Ne'ila.

Aan het einde van Ne'ila wordt, terwijl de mannen hun talliet (gebedsmantel) over het hoofd trekken, en de vrouwen de hand voor de ogen houden, om zich volledig te kunnen concentreren, eerst zeven maal het Sjema Jisraeel (Hoor Israel) geciteerd, en dan driemaal het Baroech (Geprezen zij God) en tenslotte zeven maal "De Eeuwige Hij is God!". Daarna wordt éénmaal op de sjofar geblazen ten teken dat de Jom Kippoer is geëindigd.

De Half-Feesten

Half-feesten is in het Jodendom de benaming voor feestdagen in het joodse jaar, waarop men zich niet van arbeid behoeft te onthouden. Het zijn geen jom tow dagen

A. Chanoeka (חֲנוּכָּה)

1. **Betekenis.** Toen het land Israel in 175 voor de g.j. onder de heerschappij van de Hellenistische Seleuciden kwam, werden de joden onderdrukt en werd het hun ten slotte verboden hun godsdienstige gebruiken na te komen. Dit leidde op den duur tot een opstand, waartoe een bejaarde priester Mattitjahoe (Mattathias) het initiatief nam. Deze trachtte met zijn vijf zoons en een slecht bewapende groep volgelingen de vijand te verdrijven. Na jaren van strijd slaagden zij daarin. Mattitjahoe was inmiddels overleden, en de strijd werd voortgezet door zijn zoon Juda, die 'de Maccabeeër' werd genoemd (naar de beginletters van de zin *Mi Kamocha Baeliem Hasjeem יהוה באלים מי כמכה באלים*, Wie is gelijk aan U onder de goden, God), die hij in zijn vaandel droeg. Ter herdenking aan de overwinning en aan de herinwijding van de ontwijde Tempel vierden de joden nog steeds het Chanoeka-feest (letterlijk Inwijdingsfeest).

2. **Datum:** Chanoeka wordt acht dagen lang gevierd, het begint op 25 kisleew.

3. Benamingen:

a. **Chanoeka:** hetgeen letterlijk 'inwijding' betekent, en een passende naam is voor het feest dat de herinwijding van de Tempel herdenkt.
חֲנוּכָּה

b. **Chağ Ha'oerim:** het feest der lichten – een benaming welke het voornaamste kenmerk van dit feest aanduidt.
חַג הָאוּרִים

4. **Gebruiken:** Te beginnen met 25 kisleew worden kaarsen of oliepit-ten aangestoken om het wonder te verkondigen van de lichtjes in de Tempel, toen het kruikje olie dat eigenlijk slechts genoeg olie voor één dag bevatte, voldoende olie bleek te hebben voor acht dagen voor de Menora (מְנוֹרָה) ofwel staande lichter in de Tempel.

a. De kaarsjes worden als volgt aangestoken. Op de eerste avond wordt het meest rechts geplaatste kaarsje aangestoken en wel door middel van de in de extra arm van de Menora geplaatste kaars, de zgn. sjammasj (dienaar). De tweede avond wordt het kaarsje links van het meest rechtste aangestoken, tot op de achtste avond alle acht kaarsen (plus de sjammasj) branden.

Vrijdagavond worden de Chanoeka-lichten vóór de sjabbat-kaarsen aangestoken, en aan het einde van de sjabbat thuis na Hawdala.

Na het aansteken van de kaarsen, waarbij enige zegenspreuken worden uitgesproken, wordt zowel thuis als in sjoel het lied Ma'oz Tsoer (מְעוֹז צוֹר) (Een hechte burcht), aldus genoemd naar de beginwoorden, gezongen. Dit lied, dat uit verscheiden strofen bestaat, welke beginnen met respectievelijk de letters M,R,D,CH en J, zou zijn geschreven door een zekere Mordechai, die aldus zijn naam vereeuwigde. De tijd van ontstaan is niet bekend.

b. **In de sjoel** worden bij het aansteken van de Menora enige gebeden speciaal met betrekking tot Chanoeka gezegd.

c. **In het huisgezin** dient de Menora met de brandende kaarsen te worden geplaatst op de vensterbank, zodat de herdenking van het wonder van Chanoeka ook aan voorbijgangers wordt verkondigd. Voor het aansteken van de kaarsen gebruikt men een Chanoekija of Menora (achtarmige staande lichter met kaarsen) of – hetgeen eigenlijk de oudere gewoonte is – een zgn. Chanoeka-lamp met oliepit-ten. Beide komen in tal van uitvoeringen voor, eenvoudig en kostbaar, in standaard-uitvoering of in artistieke ontwerpen, in koper, maar ook in zilver, en in allerlei grootte. Het is de gewoonte dat alle mannelijke leden van het gezin hun eigen Menora hebben, ook kleine jongens, die nog geen bar mitswa zijn.

De Menora wordt gewoonlijk aangestoken kort na het invallen van de duisternis, en vóór het begin van de avondmaaltijd, wanneer alle gezinsleden thuis zijn. Het is de gewoonte dat vrouwen zich gedurende het eerste half uur dat de kaarsen branden van arbeid onthouden.

Ook is het de gewoonte dat men elkaar, en speciaal aan de kinderen op de eerste avond van Chanoeka kleine geschenken geeft. Voor de kinderen worden thuis en door verenigingen vaak Chanoeka-feestjes gehouden. Thuis worden vaak allerlei spelletjes gespeeld, o.a. met een zgn. trendel, een soort tol, waarop respectievelijk de letters גִּיּוּשׁ staan, de beginletters van de woorden גִּדּוּל הָיָה שָׁם 'Een groot wonder vond daar plaats'.

Speciale gerecht voor Chanoeka zijn de Soefganiot en de Latkes, resp. een soort zoete en hartige pannekoekjes.

B. Toe Bisjwat (ט"ו בשבט; Nieuwjaar voor de Bomen)

1. **Betekenis:** Dit is vooral een landbouwfeest, dat in de laatste decenia sinds joden zich weer als landbouwers in Israël vestigden, sterk in betekenis is toegenomen.

In de tijd, dat dit feest wordt gevierd is het in Europa vaak nog volop winter, maar is in Israel aan de winter juist een einde gekomen; de bomen beginnen weer te ontwaken en de natuur houdt de belofte van het voorjaar in. In oude tijden werd omstreeks deze datum berekend, hoe hoog de jaarlijkse tienden voor de Tempel van de opbrengst van de landbouwprodukten behoorden te zijn. Tegenwoordig is het geheel en al een landbouwfeest, dat de nauwe band tussen de joden in de diaspora met de bodem van het land Israël tot uitdrukking brengt.

2. **Datum:** Dit feest valt op de 15de sjewat.

3. **Gebruiken:** In Israël is dit de Boomplantingsdag, waarop schoolkinderen met hun onderwijzers in groepen naar buiten trekken, om er jonge boompjes te planten. In de diaspora is het de gewoonte om op deze dag vruchten te eten uit Israel, bijv. vijgen en dadels.

C. Poeriem פורים

1. **Betekenis:** Poerim wordt gevierd ter herdenking van de verlossing van de joden in Perzië in het midden van de 5de eeuw voor de g.j. uit handen van Haman, de vizier van de koning, die hen wilde vernietigen. Deze gebeurtenissen zijn beschreven in het Boek Esther.

2. **Datum:** 14 adar. Verder staat 15 adar bekend als Sjoesjan Poeriem, aangezien de joden in de toenmalige Perzische hoofdstad Sjoesjan (Susan) zich op 14 adar tegen hun vijanden moesten verdedigen, en hun verlossing daarom pas een dag later konden vieren.

In Jeruzalem wordt Poeriem Sjoesjan gevierd, elders in de wereld valt Poeriem op 14 adar.

3. **Benaming:** Poeriem, naar het hebreeuwse woord 'poer' (פור, dat 'lot' betekent; samenhangend met het werkwoord 'loten'); de naam

herinnert aan de boze plannen van Haman, die door middel van loten de dag wilde vaststellen waarop hij alle joden in Perzië zou laten vernietigen.

4. Gebruiken:

a. **In sjoel:** tijdens de avonddienst en tijdens de ochtenddienst wordt het Boek Esther (Megillat Esther; מגילת אסתר) volgens een speciale melodie gereciteerd. Telkens wanneer de naam Haman wordt uitgesproken, maken de in sjoel aanwezige kinderen lawaai met de voor dit doel meegebrachte rateltjes, om hun afkeer van deze aartsvijand der joden uit te drukken.

b. **In het huisgezin.** Als vreugdefeest is Poeriem een feestdag waarop vooral voor kinderen feestjes worden gegeven. Daarbij zijn de kinderen vaak verkleed, als personen, die voorkomen in het Boek Esther, maar ook als andere figuren die op dat ogenblik populair zijn. Er wordt een Poeriem-maaltijd gehouden, en er worden etenswaren gezonden (mis)loach manot; משלוח מנות), (het zenden van porties, als verkorting ook wel 'sjlachmones' geheten), niet alleen aan de armen, maar ook aan vrienden en burens, vaak bezorgd door verklede kinderen.

Poeriem kenmerkt zich door afwezigheid van alle plechtigheid en komt enigszins, hoewel in bescheiden mate, overeen met het carnaval. Het Boek Esther wordt, althans in de sjoel, voorgelezen uit een perkamenten handgeschreven rol – gelijk de Torarollen, maar vanzelfsprekend van veel geringer omvang. Deze Megillat Esther, vaak ook kortweg Megilla, als de Megilla bij uitstek, genoemd, is er in vele uitvoeringen en is vaak fraai geïllustreerd. De oudste dateren uit de Middeleeuwen.

Bij Poeriem behoort ook een speciaal soort gebak, de zgn. kiesjeliesj (verbastering van het duitse Küchlein), ook wel Hamansoren genoemd. Uit dun gerold deeg worden lapjes gesneden en in een pan olie gebakken, waarbij zij omkrullen (vandaar de naam Hamansoren). Daarna worden zij met poedersuiker bestrooid.

D. Lağ Ba'omer en het tellen van de Omer
(לֵאגַבְעֹמֶר)

Volgens de Tora (Leviticus 23,11) werd een offergave bestaande uit een Omer (een speciale inhoudsmaat) gerst op de tweede dag Pesach in de Tempel gebracht. De Omer was eigenlijk het meel afkomstig van een garve gerst, d. w. z. ca. 3½ pond. Vanaf die dag moest men 49 dagen tellen tot Sjawoet – het feest van de tarweoogst. Na de verwoesting van de Tempel kwam een einde aan de gewoonte om een gerstoffer te brengen, maar de Joden bleven de Omer-periode tellen, welke gewoonte tot op heden is blijven bestaan.

De weken tussen Pesach en Sjawoet zijn door de eeuwen heen een tijdvak geweest, waaraan voor de joden droevige herinneringen zijn verbonden. In de Romeinse periode en later opnieuw tijdens de Kruistochten, vonden in die weken massa-moorden op joden plaats. Onder de regering van de Romeinse keizer Hadrianus poogden de joden – onder aanvoering van Bar Kochba – de vreemde onderdrukkers uit Judea te verdrijven, maar tevergeefs. Tijdens deze opstand verloren duizenden joden het leven. Volgens de overlevering stierven talrijke leerlingen van de vermaarde Rabbi Akiwa (2de eeuw van de g.j.) tijdens de Sefiera (het Tellen van de Omer), aan de pest.

Daarom is deze periode nog steeds een tijd van halve rouw, in het bijzonder de gehele maand ijar, gedurende welke maand geen huwelijken mogen worden gesloten. De enige uitzondering is de 33ste dag van de Omer, ofwel 18 ijar, wanneer dit huwelijksverbod tijdelijk vervalt, aangezien volgens de overlevering op die dag de sterfte ophield. Deze dag wordt Lağ Ba'omer genoemd, aangezien de letters לֵאגַבְעֹמֶר in het hebreuws de getalwaarde 33 hebben.

Het tellen van de Omer vindt 's avonds plaats, gewoonlijk na de avonddienst.

De Omertelling kan zowel in sjoel als thuis plaatsvinden. Thuis kan het de gehele avond gebeuren en zelfs nog overdag als men het de vorige avond vergeten had. Men mag evenwel geen dag overslaan. Daarom hangt men tijdens de Omer vaak een zgn. Omerbordje met 49 data aan de wand om aan de telling van de Omer te herinneren. Deze Omerbordjes zijn vaak zeer kunstig bewerkt.

E. Rosj Chodesj (ראש חודש) het begin van de maand

1. In oude tijden:

In oude tijden, toen men nog geen vaste kalender kende, werd het begin van de nieuwe maand vastgesteld door de feitelijke waarneming van de nieuwe maansikkel. Zodra deze zichtbaar was werd het Sanhedrien (het Rabbijnse Hooggerechtshof) hiervan in kennis gesteld; nadat men zich had vergewist dat de mededeling juist was, werd het begin van de nieuwe maand (Rosj Chodesj) officieel aangekondigd. Deze methode van directe waarneming, waaraan bezwaren kleefden, werd later vervangen door een systeem van meer permanente aard.

2. De vaste kalender:

De vaste kalender voor het joodse jaar werd ingevoerd door Hillel II (omstreeks 360 na de g.j.); deze is nog steeds in gebruik.

3. De sjabbat van de zegening (van de nieuwe maan) (שַׁבַּת מְבַרְכֵת)

Tegenwoordig is men gewoon de komst van de nieuwe maan te begroeten door op de sjabbat voorafgaande aan de nieuwe maand een aantal speciale gebeden te lezen. Ook worden dan de datum of de data waarop de nieuwe maand begint aangekondigd.

4. Een of Twee Dagen Rosj Chodesj:

De joodse maand duurt of 29 of 30 dagen. Ingeval van een maand van 29 dagen duurt Rosj Chodesj slechts één dag, n.l. de eerste dag van de nieuwe maand. Als de maand 30 dagen telt wordt zowel de laatste dag van de oude maand als de eerste van de nieuwe maand als Rosj Chodesj beschouwd.

5. Zegenspreuk over de maan: קְדוּשַׁת לְבָנָה

Volgens een gebruik dat tot de middeleeuwen teruggaat, wordt de nieuwe maan gezegend gedurende het eerste deel van de maand, op een tijdstip dat de maan zichtbaar is. Dit vindt gewoonlijk plaats bij het einde van de sjabbat.

6. Gebruiken:

Er zijn geen speciale gebruiken verbonden met Rosj Chodesj, behalve enkele toevoegingen aan de dagelijkse liturgie, zoals een toegevoegde bede in de Sjemonee Esree (het Achttiengebed) en het dankgebed na de maaltijd, het lezen van Halleel (een aantal lofpsalmen), voorlezing van een gedeelte uit de Tora en een Moesafgebed.

F. Jom Ha'atmaoet
(de Israelische onafhankelijkheidsdag)
(יוֹם הָעֲצְמָאוּת)

Op 5 ijar 1948 (14 mei 1948) riepen de gekozen joodse vertegenwoordigers in het toenmalige Palestina plechtig de Staat Israel uit. De geboorte van de derde zelfstandige staat in de geschiedenis (de eerste staat was ca. 1000 vóór de g.j. gesticht door Koning David, de tweede omstreeks 160 vóór de g.j. door de Maccabeëen) was het resultaat van verscheiden decennia van onverdroten inspanning door de Zionisten, welke ten slotte werd bekroond door de historische verklaring van de Verenigde Naties van 29 november 1947 ten gunste van een joodse staat in Palestina. Aldus vonden de gebeden voor en de hoop van de joden op terugkeer van het joodse volk naar een zelfstandig vaderland na 2.000 jaar eindelijk hun vervulling.

De verjaardag van de proclamatie van de Joodse staat wordt jaarlijks gevierd als Jom Ha'atmaoet (יוֹם הָעֲצְמָאוּת) (Onafhankelijkheidsdag). In de laatste jaren hebben de rabbijnse autoriteiten toegestaan dat de halve rouw, die gedurende dit deel van de maand ijar in acht moet worden genomen in verband met de Omer-telling (zie boven), op Jom Ha'atmaoet komt te vervallen, zodat deze dag vreugdevol kan worden gevierd.

Het centrum der feestelijkheden op deze dag is natuurlijk Israël. Maar joden over de gehele wereld voelen zich nauw verbonden met het wel en wee van de Joodse Staat, zodat Jom Ha'atmaoet thans door joden overal ter wereld wordt gevierd. De viering geschiedt o.a. door speciale dankdiensten in de synagogen en door bijeenkomsten, waarbij de jeugd een belangrijke rol speelt.

In Israel is Jom Ha'atmaoet een openbare feestdag. De dag voorafgaande aan Jom Ha'atmaoet is Jom Haziakaran (יוֹם הַזִּיקָרוֹן), de dag der herinnering, wanneer, te beginnen met de voorafgaande avond, al diegenen worden herdacht die hun leven gaven ter verdediging van de joodse staat, zowel in 1948 als in de daarop volgende oorlogen. Zoals Jom Ha'atmaoet vergeleken kan worden met de Nederlandse 5de mei, zo is Jom Haziakaran te vergelijken met de Nederlandse 4de mei.

G. Jom Jeroesjalaiem (יוֹם יְרוּשָׁלַיִם)

Dag van de hereniging van Jeruzalem. Deze dag herinnert aan de hereniging van de twee stadsdelen van Jeruzalem ten gevolge van de verovering door het Israëlische leger van de Oude Stad en het arabische deel van Jeruzalem tijdens de Zesdaagse oorlog in 1967. Van 1948 tot 1967 hadden joden geen toegang tot de Oude Stad en de Klaagmuur, het enige restant van de 2e tempel dat door de eeuwen heen fungeerde als belangrijkste plaats van gebed voor het joodse volk.

Sinds 1967 wordt de 28e ijar gevierd door het toevoegen van enige feestgebeden aan het vaste gebed. Duizenden Israëliërs uit alle delen van het land bezoeken Jeruzalem op die dag.

ALGEMEEN

VI

De Bijzondere Sjabbatot (meervoud van sjabbat)

1. **De Vier Bijzondere Sjabbatot.** Het tijdvak tussen het einde van de joodse maand sjewat en het begin van de maand niesan bevat vier bijzondere sjabbatot, die elk gekenmerkt worden door het lezen van een extra gedeelte uit de Tora.

a. **Sjabbat Sjekaliem: De Sjabbat van de Sjekels.** Op deze sjabbat leest men uit de Tora het gedeelte dat handelt over de schenking van een bijdrage van een halve sjekel (sikkel) voor de Tempel (Exodus 30, 11-16). Deze passage wordt óf gelezen op de sjabbat voorafgaande aan 1 adar of, als 1 adar op een sjabbat valt, op deze laatste.

Deze gewoonte hangt samen met de belasting van een halve sjekel (sikkel), die elke jood in deze tijd van het jaar moest bijdragen voor de Tempel. Oorspronkelijk werd deze belasting in de Tora 'losgeld voor de ziel' genoemd, die door iedere volwassen mannelijke jood moest worden betaald. De vordering van dit bedrag was tevens een middel om een volkstelling te houden. Later werd het aldus bijeengebrachte geld gebruikt om de Tempel te helpen onderhouden met inbegrip van de offerdieren.

b. **Sjabbat Zachor: De Sjabbat der Herinnering.** Deze valt op de sjabbat voorafgaande aan Poeriem. Dan wordt de passage Deuteronomium 25, 17-19 gelezen, waarin gesproken wordt over de vijandschap van Amalek tegen Israel. Aangezien Haman van Amalek afstamde is deze passage passend voor de dagen voorafgaand aan Poeriem.

c. **Sjabbat Para: De Sjabbat van de Rode Koe.** Op de 1e of 2e sjabbat na Poeriem wordt Numeri 19 gelezen,

De Bijzondere Sjabbatot

dat handelt over het offer van de Rode Koe als herinnering aan het belang van reinheid. Deze passage wordt gelezen bij de nadering van Pesach, aangezien in de tijd dat de Tempel nog bestond een toestand van rituele onreinheid iemand uitsloot van deelname aan het Pesach offer.

d. **Sjabbat Hachodesj: שַׁבַּת הַחֹדֶשׁ**

De Sjabbat van de Maand. Dit is de sjabbat vóór 1 niesan of op 1 niesan als deze dag een sjabbat is. Op deze sjabbat leest men Exodus 12,1-20, met het gebod dat niesan de eerste maand van het jaar dient te zijn.

Behalve deze vier bijzondere sjabbatot zijn er nog een aantal andere met een speciale naam.

1. **Sjabbat Haġadol: De Grote Sjabbat.** Dit is de sjabbat onmiddellijk voorafgaand aan Pesach. Deze wordt Grote Sjabbat genoemd om een aantal redenen

שַׁבַּת הַגָּדוֹל

Joh 19:31

a. Mogelijk werd oorspronkelijk iedere sjabbat voorafgaand aan een feest Grote Sjabbat genoemd, maar werd deze naam later beperkt tot de sjabbat vóór Pesach, wanneer belangrijke aanwijzingen voor dit feest werden gegeven.

b. Volgens een bepaalde overlevering viel de 10de niesan in het jaar van de Uittocht, toen het joodse volk het bevel kreeg een Paaslam gereed te houden, op sjabbat.

c. Er is verband met de Haftara (zie beneden) van deze dag, Malachie 3, waarin sprake is van de "Grote Dag des Heren".

2. **Sjabbat Chazon: De Sjabbat van het Visioen.** Dit is de sjabbat voorafgaande aan de vastendag van 9 aaw aangezien de Haftara op die dag het eerste hoofdstuk van Jesaia is, dat aanvangt met het woord 'Chazon'. In dit vermaarde hoofdstuk berispt de profeet Jesaia de kinderen Israels wegens

שַׁבַּת חֲזוֹן

hun zonden, als gevolg waarvan de verwoesting van het land onvermijdelijk is.

3. Sjabbat
Nachamoe:
שַׁבַּת נַחֲמוּ

De Sjabbat van Vertrouwing. Op deze sjabbat die volgt op de 9de aaw, wordt als Haftara gelezen Jesaia hoofdstuk 40, dat begint met de woorden: Nachamoe, Nachamoe, Amie (Troost, Troost, Mijn volk). Hierin verkondigt de profeet de vertrouwing dat de joden terug zullen keren uit de ballingschap en dat de staat zal herrijzen, onder Gods bescherming.

4. Sjabbat Sjoewa:
שַׁבַּת שׂוּעָה

De Sjabbat van Inkeer. Deze valt tussen Rosj Hasjana en Jom Kippoer en wordt Sjabbat Sjoewa genoemd, omdat de Haftara op die dag (Hosea 14,2) begint met het woord Sjoewa (Kom tot inkeer).

5. Sjabbat
Bereesjiet:
שַׁבַּת בְּרֵאשִׁית

Dit is de sjabbat volgend op Simchat Tora. Zij ontleent haar naam aan het feit dat op die dag het begin van de Tora – aanvangend met het woord Bereesjiet – (in het begin) opnieuw wordt gelezen en de jaarcyclus van de lezing van de Tora weer een aanvang neemt.

6. Sjabbat Sjiera:
שַׁבַּת שִׁירָה

Op deze sjabbat wordt in sjoel het lied (= sjiera) uit de Tora gereciteerd, dat door het joodse volk gezongen werd bij de doortocht door de Rietzee tijdens de Uittocht uit Egypte (Exodus 15,1-18).

VII

Vastendagen als Rouwdagen

Naast Jom Kippoer kent het joodse jaar nog een aantal andere vastendagen. In tegenstelling tot Jom Kippoer, welke een dag van persoonlijke inkeer en boete is, hebben de meeste andere vastendagen het karakter van nationale rouw om gebeurtenissen uit de tijd dat de joden nog in Israël woonden. Deze rouwdagen verschillen daarin van Jom Kippoer, dat voor hen niet het gebod van onthouding van arbeid geldt. Met uitzondering van de Vastendag van de 9e aaw (zie verder) geldt het gebod van onthouding van spijs en drank niet van zonsopgang tot zonsondergang de volgende dag, maar slechts van zonsopgang tot zonsopgang.

A. Vastendagen Samenhangend met de Verwoesting van de Eerste of de Tweede Tempel

1. 17 tammoez:
שַׁבְעָה-עָשָׂר
בְּתַמוּז
Deze vastendag gedenkt de volgende gebeurtenissen:
 - a. Op deze dag sloegen de Romeinen een bres in de muren van Jeruzalem in 70 na de g.j.
 - b. Volgens de overlevering zou Mozes op deze dag de twee Stenen Tafelen hebben verbrijzeld.
 - c. Op deze dag zouden de dagelijkse offers in de Tempel zijn gestaakt. Als deze dag op sjabbat valt, wordt de vastendag verschoven naar zondag.
2. 9 aaw:
(Tisj'a Beaaw):
תִּשְׁעָה בְּאָב
Dit is de belangrijkste vastendag na Jom Kippoer. Het is een rouwdag om de volgende gebeurtenissen:
 - a. De Verwoesting van zowel de Eerste als de Tweede Tempel (in respektievelijk 586 voor de g.j. en in 70 na de g.j.).

b De val van de vesting Betar tijdens de opstand van Bar Kochba in 135 na de g.j. Deze val maakte een einde aan de autonomie van het joodse volk.

c. In later eeuwen werden ook andere rampen met deze dag verbonden, o.a. de verdrijving van de joden uit Spanje in 1492.

Deze vastendag vangt, zoals gezegd, reeds bij zonsondergang aan. De sjoel biedt een sombere aanblik; zij is slechts zwak verlicht; het voorhangsel voor de Heilige Arke is verwijderd en de sjoelbezoekers zitten op lage stoelen of bankjes op de grond. Men leest Kienot (קִינוֹת), klaagzangen en het Boek Echa (אֵיכָה). Het Klaaglied wordt gelezen op een speciale, treurige, melodie. In tegenstelling tot anders dragen de mannelijke sjoelbezoekers geen talliet (gebedskleed) en tefillien (gebedsriemen) tijdens de ochtenddienst, maar in plaats daarvan tijdens de middagdienst. Evenals op Jom Kippoer is het verboden om zich te wassen en leren schoenen te dragen. Tevens geldt op deze vastendag sexuele onthouding.

De Kienot verhalen van de heerlijkheid welke eens Israëls deel was en van het martelaarschap ondergaan door de voorouders der joden, die hun leven gaven terwille van het geloof. Er zijn ongeveer veertig verschillende Kienot, waarvan vele werden geschreven door Jehoeda Halevi (1085-1140), de vermaarde Spaans-joodse dichter, wiens gedichten uitdrukking geven aan een hartstochtelijke liefde voor Zion.

Wanneer de 9e aaw op een sjabbat valt, wordt de vastendag verschoven naar de zondag. De drie weken tussen 17 tammoez en 9 aaw, de zgn. Drie Weken, zijn ook een rouwperiode en meer in het bijzonder de eerste negen dagen van de maand aaw, de zgn. Negen Dagen. Gedurende deze drie weken trekt de gelovige jood geen nieuwe kleding aan en eet hij geen nieuwe vruchten. Alle feesten worden vermeden, er worden geen huwelijken voltrokken, geen muziek gemaakt en men mag zich niet scheren. Gedurende de zgn. Negen Dagen onthoudt men zich van het eten van vlees of vleesgerechten en van het drinken van wijn (behalve op sjabbat).

3. 3 tisjrie: De Vastendag voor Ġedalja, die de moord herdenkt op Ġedalja, een lid van de koninklijke familie van het rijk Juda, die door Neboekad-

(Tsom Ġedalia)
צוֹם גִּדְלְיָה

nezar tot gouverneur van dit gebied was aangesteld en de moord op wie tot verdere maatregelen tegen de joden aldaar leidde.

4. 10 teweet:

עֲשָׂרָה בְּטַבַּח

herdenkt de datum, waarop Neboekadnezar van Babylonië het beleg sloeg voor Jeruzalem in 586 voor de g.j.

5. 13 adar:

תְּעֵנִית אֶסְתֵּר

Ta'aniet Esther: Deze vastendag herinnert aan het vasten van koningin Esther op de dag vóór zij bij koning Achasjweerosj voor haar volk zou interveniëren. Ten gevolge van haar bemiddeling werden de joden in Perzië zoals boven vermeld onder Poeriem, gered.

Deze vastendag wordt gehouden op de dag vóór Poeriem en wordt vervroegd naar donderdag als deze op een sjabbat zou vallen.

VIII

Het Kasjroet, de spijswetten

A. Bronnen: De voornaamste principes voor de joodse spijswetten zijn te vinden in Leviticus 11 en Deuteronomium 14. Deze principes werden later in de Misjna en de Gemara verder uitgewerkt.

B. De Voornaamste Bepalingen: Hierin kan men drie categorieën onderscheiden:

- a. Het onderscheid tussen op het land levende dieren, vissen en vogels die wel en die niet als voedsel geoorloofd zijn;
- b. Het verbod op het eten van bloed;
- c. Het verbod op het vermengen van vlees en melk.

C. Bijzonderheden:

a. Volgens de Tora zijn die zoogdieren als voedsel geoorloofd die gespletten hoeven hebben en herkauwen, als voorbeeld noemen we de koe en het schaap. Die dieren, die aan geen van deze beide voorwaarden of slechts aan één van deze twee voorwaarden voldoen, zijn ongeoorloofd (b.v. het varken en het paard).

Alleen *die* vissen zijn als voedsel geoorloofd die schubben en vinnen hebben. Ten aanzien van vogels worden in de Tora geen speciale kenmerken genoemd, maar wordt een lijst van ongeoorloofde vogels gegeven. Hieruit hebben de rabijnse geleerden afgeleid dat het eten van roofvogels ongeoorloofd is, evenals dat van vogels die zich plegen op te houden in de nabijheid van vogels die als onrein bekend staan. Als voorbeeld van geoorloofde vogels zijn te noemen de kip en de kalkoen.

b. Het verbod op het eten van bloed is een van de meest wezenlijke kenmerken van de joodse spijsleer. Het bloed symboliseert het leven van het dier en het wordt daarom als een afschuwwekkende en ongodsdienstige handeling beschouwd om onder welke omstandigheden dan ook bloed te eten.

Dit is de plaats om enigszins uit te wijden over *de Sjechieta*, het joods rituele slachten van zoogdieren en gevogelte. De sjechieta wordt verricht door een gekwalificeerde en zeer bedreven rituele slachter, de Sjocheet, die een vlijmscherp slachtmes hanteert. Daarmee snijdt hij

de luchtpijp en de slokdarm van het te slachten dier met één snede door, zodat het dier het bewustzijn verliest en een overvloed aan bloedverlies wordt veroorzaakt. De Sjechieta bewerkstelligt aldus twee doeleinden. In de eerste plaats is zij als slachtmethode zeer humaan, aangezien de snede zo snel wordt toegebracht dat het dier binnen enkele seconden het bewustzijn verliest en geen pijn lijdt. Ten tweede doet het overvloedige bloeden reeds het meeste bloed uit het dier wegvloeien, zodat het verbod op het eten van bloed reeds grotendeels kan worden gehouden. Een verder waarborg hiervoor is het zgn. 'poorsjen' van het vlees – het verwijderen van verboden vliezen en aderen – dat wordt uitgevoerd door een deskundige slager, vóór het vlees wordt verkocht.

Toch is dit nog niet voldoende; de huisvrouw moet, nadat zij het vlees in de winkel heeft gekocht, het nog 'kosjer' maken ofwel 'kasjeren', d.w.z. het volledig van bloed zuiveren. Zij doet dit door het vlees eerst een half uur in water te laten weken, het dan geheel met zout te bedekken en het aldus een uur te laten staan, om het vervolgens af te spoelen met koud water. Dit kosjer maken gebeurt tegenwoordig in Nederland al door de slager. Lever wordt kosjer gemaakt door het met zout te besprenkelen en dan op een open vuur te roosteren.

c. De Tora verbiedt uitdrukkelijk het bereiden van vlees en melkspijzen tesamen. Nakomen van dit gebod wordt op zodanige wijze gewaarsbord dat joden verplicht zijn alle vleesspijzen en melkspijzen gescheiden te houden; ook de pannen waarin het voedsel wordt klaargemaakt, het vaatwerk waarin het wordt opgediend en het tafelgerei moeten voor melkspijzen en vleesspijzen verschillend zijn.

Ook reserveren joodse huisvrouwen één gedeelte van de aanrecht voor melkspijzen en een ander deel voor vleesspijzen.

In de praktijk betekent dit dus, dat men twee afzonderlijke serviezen moet bezitten, één voor melk- en één voor vleeskost. Feitelijk moet men zelfs vier verschillende serviezen hebben, n.l. één voor melkkost en één voor vleeskost gedurende 51 weken van het jaar en twee andere voor melkkost en voor vleeskost gedurende de Pesach-week.

Na een maaltijd van vleeskost mag men geen melkproducten gebruiken (dus b.v. ook geen melk in de koffie) gedurende een bepaalde tijd. In Nederland bedraagt deze tijd één uur; in de meeste landen zes uur. Na melkkost mag wél vrijwel onmiddellijk daarna vleeskost worden genuttigd, aangezien melkproducten gemakkelijk verteerbaar zijn.

D. Andere Spijswetten:

a. Garnalen, krab, oesters, mosselen en kreeft zijn verboden en ook aal en paling, op grond van de bepalingen in Lev. 11:20: 'Alle gevleugelde insecten die op vier poten lopen zijn een gruwel voor U' en Lev. 11:41: 'En al het ongedierte dat op de aarde kruipt dient een gruwel voor U te zijn'. Zo zijn bijv. ook haas en konijn verboden.

b. De eieren en de melk van onreine beesten of vogels zijn niet geoorloofd. Evenmin geoorloofd is de kuit van ongeoorloofde vissen (b.v. de kaviaar van de steur).

c. Eveneens verboden is het gebruik van gelatine afkomstig van de beenderen of hoeven van niet ritueel geslachte dieren.

d. Ook verboden zijn bepaalde vetten, zoals het vet dat de ingewanden bekleedt; dit wordt Chelev (חֵלֵב) genoemd. Vet dat geoorloofd is heet Sjoeman (שׁוֹמֵן).

e. Wanneer een ei een bloeddruppel bevat, mag het niet worden gegeten.

f. Verboden is ook het gebruik van de heuspier (צִיד הַצֶּהָרָה), een verbod dat berust op het gebod in Genesis 32,33 dat ons herinnert aan de worsteling van Jacob met de Engel. Deze 'spier die kromp' moet uit het lichaam van het dier worden verwijderd vóór het als voedsel mag worden gebruikt.

g. Wijn is slechts dan geoorloofd indien de fles waaruit deze afkomstig is voorzien is van een rabbinaal zegel. Bovendien mag wijn alleen door een jood worden geserveerd, niet alleen thuis maar ook op recepties, waar voor het serveren van wijn dus een joodse kellner dienst doet. De verklaring is van maatschappelijke aard (zie verder).

E. Redenen voor de Spijswetten:

a. **Godsdienstig:** In de Tora wordt verkondigd: 'Gij zult heilig zijn, want Ik ben heilig', de verbinding van het reine en zuivere met het heiligheidsideaal plaatst het Kasjroet vanuit dit gezichtspunt in een specifiek godsdienstig kader.

b. **Zelfbeperving en zelftucht:** Het in acht nemen van de spijswetten vormt een karakter dat in staat is om in zijn lichamelijke verlangens een onderscheid te maken tussen hetgeen volgens de joodse leer geoorloofd is en hetgeen deze leer als onrein beschouwt.

c. **Gezondheid:** Het in acht nemen van het Kasjroet heeft een aanwijsbaar gunstige invloed op de gezondheid. De Sjocheet is zeer vakbekwaam; na het dier te hebben geslacht onderzoekt hij zorgvuldig alle organen ten einde zich ervan te vergewissen dat het dier volkomen gezond was;

d. **Maatschappelijke redenen:** Ten einde de volledige aanpassing van de jood aan zijn niet-joodse omgeving te voorkomen is het altijd nodig geweest een zekere mate van afzondering in stand te houden. Het bewaren van een eigen godsdienst berustte op de handhaving van de eigen identiteit der joden als groep. Het Kasjroet heeft steeds een uitdrukkelijke maatschappelijke rol gespeeld bij het handhaven van de groepsidentificatie der joden.

e. **Het Woord Gods:** De Tora bevat geen uitdrukkelijke verklaring voor de noodzaak van het Kasjroet. Daarom beroepen velen zich uitsluitend op de bepalingen hierover in de Tora als het gezaghebbende Woord Gods.

Een meer gedetailleerd overzicht van de verschillende bepalingen van het Kasjroet vindt men in de brochure 'Het Kasjroet' van Dr. H. Bloemendal, uitgegeven door het Opperrabbinaat van Nederland. Dit Opperrabbinaat geeft ook op gezette tijden zgn. Kasjroet-lijsten uit, die aangeven welke specifieke levensmiddelen wel of niet geoorloofd zijn. Voor Pesach publiceert het Opperrabbinaat jaarlijks een gedetailleerde lijst van levensmiddelen, die op Pesach geoorloofd zijn.

IX

De plaats van Erets Jisraeel (het land Israel) in het Jodendom

Het land Israël neemt in het jodendom een centrale plaats in. Feitelijk komt het jodendom alleen in het land Israël in al zijn facetten tot uitdrukking, omdat een deel van de 613 ge- en verboden uitsluitend voor Israël gelden. Deze wetten heten *מִצְוֹת הַתְּלִיּוֹת בְּאֶרֶץ* mitswot hate-loejot ba'arets. Als voorbeeld kan de wet van het 'Zevende Jaar' genoemd worden. In elk zevende – of sjabbatjaar – ook sjemitta jaar (*שְׁמִיטָה*) genoemd –, mag de grond van het land Israël niet bewerkt worden en de landbouwprodukten van dat jaar mogen niet gegeten worden. Deze wet geldt in het geheel niet voor landerijen die niet tot Erets Jisraeel behoren.

Sinds de verwoesting van de Tweede Tempel is Erets Jisraeel een centrale plaats blijven innemen in de godsdienstige beleving van de jood. Dit komt o.m. tot uitdrukking in de dagelijkse gebeden waarin om terugkeer naar het Heilige land wordt gesmeekt en om herbouw van de Tempel in Jeruzalem. Tijdens het hoofdgebed, de Sjemonee Esree, wendt men zich driemaal per dag in de richting van Jeruzalem.

Als andere voorbeelden zijn te noemen: De gebeden om dauw en regen die primair gericht zijn op Erets Jisraeel. De viering van Toe Bisjwat in de diaspora symboliseert de speciale verbondenheid met het land Israël, omdat dit feest het begin markeert van de lente in Israël, hoewel Toe Bisjwat in vele landen, waaronder ook Nederland, midden in de winter valt.

Een jood die wordt begraven in de diaspora krijgt in zijn graf korrels aarde uit Israel mee als symbool van zijn verbondenheid met Erets Jisraeel. Op deze en vele andere manieren komt de nauwe verbondenheid van de jood met Erets Jisraeel tot uitdrukking.

In de twintigste eeuw heeft deze verbondenheid met Erets Jisraeel geleid tot het herstel van de autonomie in Israël. Het welzijn van de Staat Israël neemt in het leven van elke jood, die een positieve band heeft met zijn volk en godsdienst, een centrale plaats in.

X

Wie is Jood

Volgens de definitie van het traditionele jodendom is diegene jood die geboren is uit een joodse moeder. Het jodendom kent derhalve geen halfjoden en beschouwt de kinderen van een joodse moeder en een niet-joodse vader als volledige joden. De kinderen van een joodse vader en een niet-joodse moeder zijn dus volgens deze definitie niet joods. Een niet-jood kan in principe – indien door oprechte overtuiging gedreven – tot het jodendom toetreden. De beslissing dienaangaand ligt bij het Rabbinaat in de regio waar de proseliet in spé woont. De proseliet – „gêer” genoemd – neemt alle verplichtingen van het jodendom op zich. Als laatste stappen vóór de eigenlijke toetreding moet de man de Briet Miela (besnijdenis) ondergaan. Zowel een man als een vrouw die joods willen worden, dienen zich onder te dompelen in een Mikwe (ritueel bad). In de praktijk wordt toetreding tot het jodendom door de rabbijnen niet aangemoedigd en kan toetreding pas gerealiseerd worden als de rabbijnen ervan overtuigd zijn dat de kandidaat zich een gedegen kennis van de praktijk van het jodendom heeft verworven en dat hij of zij zich serieus voorneemt alle wetten van het jodendom naar vermogen te vervullen.

XI

Lijst van de meest belangrijke hebreeuwse termen met betrekking tot het jodendom

gerangschikt naar de volgende categorieën:

De Sjoel (de synagoge)
 Het Huisgezin
 Het Gebed
 De Spijswetten
 De Feestdagen
 Algemene termen met betrekking tot de feestdagen
 De Sjabbat
 De Maaltijd
 Kleding en Haardracht
 Van de wieg tot het graf
 Tenach, Talmoed en latere geschriften
 Zedeleer
 Gemeente
 Toekomstverwachtingen

(Verscheidene van de hier volgende hebreeuwse termen worden nader behandeld in het hoofdstuk waarop ze betrekking hebben, zodat de lezer daarheen wordt verwezen).

De Sjoel (de synagoge)

Beet Haknesset: Eigenlijke betekenis: Huis van Samenkomst, zoals ook het Griekse woord 'Synagoge' dit oorspronkelijk betekent. Deze benaming duidt een belangrijke functie van de sjoel aan die behalve een gebedshuis, ook een plaats van samenkomst voor de gemeente is.
בֵּית הַכְּנֶסֶת

Beet Hamidrasj: Huis van Studie. Hiermee wordt in de eerste plaats een ruimte aangeduid die tot de sjoel behoort en waar men bijeenkomt voor gezamenlijke studie van joodse geschriften.
בֵּית הַמִּדְרָשׁ

Meest belangrijke hebreeuwse termen

Beet Tefilla: Huis van het Gebed. Dit is de bijbelse benaming voor de Tempel en duidt de primaire functie van de sjoel aan.
בֵּית הַתְּפִלָּה

Biema: De verhoging in sjoel (gewoonlijk in het midden) waarvan de Tora wordt gelezen en waar ook op de sjofar wordt geblazen. In Nederland ook „Almemmer” genoemd, oorspronkelijk een arabisch woord dat tevens „verhoging” betekent.
בֵּימָה

Aron Hakodesj: De Heilige Arke. Deze bevat de Torarollen. In westelijke landen bevindt deze zich aan de oostkant van de sjoel, in de richting van Israël.
אָרוֹן הַקֹּדֶשׁ

Parochet: De Heilige Arke is versierd met het voorhangsel, het Parochet.
פָּרֹכֶת

Neer Tamied: Eeuwig brandende lamp. Deze brandt onafgebroken in sjoel voor de Heilige Arke. Zij symboliseert het licht van de Tora en is ook een herinnering aan de Zevenarmige Luchter in de Tempel.
נֵר תָּמִיד

Neer Tamied is ook de naam van het lampje dat door nabestaanden wordt ontstoken na het overlijden van een naast familielid – speciaal door kinderen voor een overleden ouder – en dat een geheel jaar blijft branden. Vervolgens wordt het jaarlijks aangestoken op de verjaardag van de sterfdag van de overledene (volgens de joodse kalender) en blijft een etmaal branden. (Zie *Jaartijd*)

Sefer Tora: Eigenlijk Boek van de Wet, Wetsrol. De met de hand geschreven perkamenten wetsrol bevattende de Vijf Boeken Mozes, waaruit in sjoel de voorlezing van een gedeelte van de Tora plaats heeft. Meervoud: **Sifree Tora**.

De Sifree Tora zijn gehuld in, gewoonlijk rijk geborduurd, Toramantels en van boven versierd met metalen Tora-kronen, vaak van zilver en van allerlei vorm. Deze heten **Riemoniem**.

Keriejat Hatora: קְרִיאַת הַתּוֹרָה	Het lezen (voorlezen) van een gedeelte uit de Tora. Dit geschiedt viermaal in de week, n.l. op maandag- en op donderdagochtend, op sabbatochtend en op sabbatmiddag. Ook op de feestdagen, met inbegrip van Chanoeka, Poeriem, Rosj Chodesj en vastendagen, heeft voorlezing uit de Tora plaats. – In Nederland spreekt men in plaats van Keriejat Hatora vaak van Laajnen (eigenlijk 'lezen') –. De Tora wordt voorgedragen volgens een bepaalde cantillatie, aangegeven door Negienot , muziektekens in de tekst. (Zie later).
Jad: יָד	Eigenlijk 'hand'. Het aanwijsstaafje dat de Voorlezer moet gebruiken om de door hem te lezen Tora-tekst nauwkeurig te volgen, zodat hij geen enkele fout maakt. De Jad is gewoonlijk van metaal en heeft aan het einde vaak een gesloten handje met een uitgestrekte wijsvinger.
Alieja: עֲלִיָּה	Letterlijk: Het Opgaan. Aanduiding voor het 'opgeroepen' worden om plaats te nemen op de Biema naast de Voorlezer tijdens het lezen van een Parasja. (Zie later.) Dit wordt als een eer beschouwd. Zo mogelijk is de eerste 'opgeroepene' een Koheen, de tweede een Levi, en de volgenden zijn zgn. Jisreëliem.
Sidra: סִדְרָא	De afdeling van de Tora die op een bepaalde sabbatochtend in sjoel wordt gelezen. Elke Sidra heeft zijn eigen benaming, naar een der beginwoorden van de tekst. (In Nederland zegt men vaak Sedre .)
Parasja: פָּרָשָׁה	Onderdeel van de Sidra, die daartoe in zeven onderdelen is verdeeld. (In Nederland zegt men vaak Parsje .)
Maftier: מַפְטִיר	Eigenlijk: voltooiend. De benaming voor het laatste onderdeel van de Sidra.

Haftara: הַפְּטָרָה	Afsluiting. Een gedeelte uit één der Boeken der Profeten dat op sabbat en op feestdagen en vastendagen wordt voorgelezen na het voorlezen van de Sidra. Bij elke Sidra behoort een eigen, vaste, Haftara.
Chazzan: חַזָּן	De Voorganger, die de gemeenschappelijke godsdienstoefeningen leidt, met inbegrip van de gezongen gedeelten.
Haġbaha: הַגְּבָהָה	Het Opheffen. De ceremonie van het opheffen van de Tora-rol ten einde deze aan de gemeente te tonen, nadat de lezing eruit is geëindigd.
Ġelila: גְּלִילָה	Het ritueel van het weer oprollen en vastbinden van de Tora-rol, nadat de lezing eruit is geëindigd.
Peticcha: פְּתִיחָה	Het openen. Speciaal gebruikt voor het openen van de Heilige Arke, door het wegschuiven van het voorhangsel en het openen van de deuren, bij bepaalde gedeelten in de liturgie. Het mogen verrichten van dit ritueel – dat afwisselend aan verschillende personen wordt toegestaan – geldt als een eer.
Choemasj: חוֹמָשׁ	Letterlijk 'vijftal'. De Vijf Boeken Mozes of Pentateuch in boekvorm – vaak met verklaring.
Siddoer: סִדּוּר	Letterlijk: Ordening. Het Dagelijkse Gebedenboek dat, naast de dagelijkse gebeden, ook in het kort gebeden voor de verschillende feest- en vastendagen bevat (in Nederland ook wel Tefille (gebed) genoemd).
Talliet: טְלִית	De gebedsmantel die door joodse mannen elke dag tijdens het ochtendgebed wordt gedragen over hun kleding. De talliet is een geweven wollen omslagdoek, met zwarte strepen, of een zijden omslagdoek met gewoonlijk blauwe strepen, met aan de vier hoeken de Tsietsiet , de zgn. schouwdraden (zie aldaar). Het talliet moet in elk geval nek en schouders bedek-

- ken, maar is gewoonlijk veel groter.
- Tsibboer:** צִבּוּר De gemeente. Men spreekt van Tefilla Betsibboer: gebed in aanwezigheid van tenminste tien mannen (Minjan, zie aldaar). De benaming Sjeliach Tsibboer "de afgezant van de gemeente" is een andere naam voor de Chazzan, de Voorganger.
- Minjan:** מִנְיָן Letterlijk 'getal'. Het quorum voor tien volwassen mannen dat vereist is voor de 'Tefilla Betsibboer' het gemeenschappelijke gebed.
- Birkat Kohaniem:** בְּרַכַּת כֹּהֲנִים De Priesterzegen, door degenen die als koheen gelden, op feestdagen uitgesproken vóór de Heilige Arke.
- Chanoekat Habajiet:** חֲנוּכַת הַבַּיִת Letterlijk 'inwijding van het huis'. De ceremonie van het inwijden van een nieuwe woning, wanneer aan de buitendeuren en ook aan de deurposten van de verschillende vertrekken, die als woonvertrekken gelden, Mezoetzot worden bevestigd en bepaalde gebeden worden gezegd, vaak in aanwezigheid van familieleden en goede vrienden.
- Mezoeza:** מְזוּזָה Letterlijk 'deurpost'. Een metalen kokertje dat een rolletje perkament bevat, waarop de tekst van Deuteronomium 11,13-20 is geschreven. De Mezoeza wordt bevestigd aan de rechterdeurpost, enigszins diagonaal, ongeveer op ooghoogte. Het gebod om een Mezoeza aan de deurpost te bevestigen gaat terug op Deuteronomium 6,9;11,20: ('Deze woorden die ik U heden gebied zult gij schrijven aan de deurposten van Uw huis en Uw poorten'). De achterkant van de Mezoeza bevat een kleine ronde opening, waarin het hebreeuwse woord Sjaddaj (שׁוּדֵי) Almachtige staat geschreven. Mezoeza kokertjes zijn er in velerlei uitvoeringen.

Het Gebed

- Siddeer:** סִדּוּר 'Ordering'. Het Gebedenboek. (Zie boven.)
- Machzor:** מַחְזֹזֵר Cyclus. Het Gebedenboek voor de Feestdagen. Dit draagt deze naam vanwege de jaarcyclus van feestdagen.
Meervoud: Machzoriem.
- Sjachariet:** שַׁחֲרִית 'Ochtend'. Het Ochtendgebed.
- Mincha:** מִנְחָה Eigenlijk het meeloffer, dat tijdens het bestaan van de Tempel 's middags werd gebracht. Middaggebed.
- Ma'ariew of Arwiet:** מַעֲרִיב; עֶרְבִית Avond. Het Avondgebed.
- Moesaf:** מוֹסֵף De toegevoegde gebeden voor sjabbat en de feestdagen. Daar de sjoeldiensten de plaats innemen van de dagelijkse offers in de Tempel, werd een gebedsdienst ingevoegd op die dagen, dat in de Tempel een extra offer werd gebracht. Ook op Rosj Chodesj en de zg. Tussendagen van Pesach en Soekot.
- Halleel:** הַלֵּל 'Loof'. 'Prijs'. De Psalmen 113 tot en met 118, lofpsalmen, die op alle feestdagen (behalve op Poeriem) en op Rosj Chodesj worden uitgesproken.
- Sjema:** שְׁמַע Letterlijk 'Hoor' (n.l. Israël, onze God is Eén.) Een der belangrijkste gebeden. Het bestaat uit drie gedeelten uit de Tora. n.l. Deuteronomium 6,4-9; 11,13-21, en Numeri 15, 37-41. Het wordt tweemaal daags uitgesproken, tijdens het ochtend- en tijdens het avondgebed. Het vormt ook de afsluiting van Jom Kippoer. Ook wordt het de stervende kort voor zijn overlijden door omstanders voorgezegd.
- Beracha:** בְּרָכָה 'Zegening'. Zegenspreuk. Een vaste formule, steeds aanvangend met de woorden Baroech Ata (בָּרוּךְ אַתָּה), geprezen zijt Gij God), gevolgd door verschillende dankzeggingen, als

dankzegging voor ontvangen gaven. Het wordt gezegd zowel in sjoel als daarbuiten zowel als onderdeel van het gebed als afzonderlijk, b.v. over brood, wijn, vruchten en bij het voor de eerste maal in het jaar van iets genieten. (Sjechejejanoe).

Sjemonee Esree:
שְׁמוֹנֵה עֶשְׂרֵה

Letterlijk 'achttien'. Wordt ook wel Amida genoemd, daar dit gebed geheel staande wordt gezegd. Het Achttiengebied, oorspronkelijk bestaande uit 18, thans uit 19 lofzeggingen, dat het hoofdgebied van de joodse godsdienst is en steeds staande wordt gebeden, met het gelaat gekeerd in de richting van Jeruzalem. Het wordt driemaal daags gebeden, 's ochtends, 's middags en 's avonds. Op sjabbat en op feestdagen worden slechts zeven lofzeggingen gebeden.

Kedoesja: קְדוּשָׁה

Heiliging. Tijdens de herhaling in sjoel van de Sjemonee Esree door de Voorzanger, wordt onder meer het vers Jesaia 6:3 'Driemaal Heilig is God' ingevoegd. Dit gedeelte van het gebed wordt „Kedoesja” genoemd.

Asjree: אֲשֶׁרִי

Letterlijk: 'Heil aan....'. Psalm 143, die God prijst als Schepper en als de God die een ieder nabij is en zijn gebeden verhoort. Deze psalm vormt een onderdeel van het ochtend- en van het middaggebed.

Aleenoe: עֲלֵינוּ

Letterlijk 'Aan ons (is de plicht God te prijzen)'. Een van de belangrijkste gebeden. In Aleenoe wordt èn het unieke karakter van het joodse volk benadrukt èn het universele karakter van God als koning van de gehele mensheid.

Kaddiesj: קְדִישׁ

Aramees voor 'heilig'. Gebed in het Aramees, dat de heiligheid van God verkondigt en de hoop op verlossing. Het wordt enige keren in elke gebedsdienst uitgesproken door de voorganger en bovendien gezegd door rouwdragenden na het overlijden van een naaste bloed-

verwant en op de 'jaartijd' (zie aldaar) van diens sterfdag.

Jigdal: יְגִדָּל

Letterlijk: Hij zij groot. Een kunstig lied, dat met het woord Jigdal aanvangt en de Dertien Geloofspunten van de Joodse Leer bevat, zoals zij door Maimonides zijn opgesteld. Deze Dertien Geloofspunten komen ook in proza-vorm in het Gebedenboek voor.

Adon Olam:
אֲדוֹן עוֹלָם

Letterlijk 'Heer der Wereld'. Een naar deze aanvangswoorden benoemde hymne, die het joodse geloof tot uitdrukking brengt in God als Schepper en eindigt: "In Zijn hand vertrouw ik mijn geest, wanneer ik slapen ga en weer ontwaak. En met mijn geest en mijn lichaam weet ik: God is met mij; ik vrees niet."

Birkat Hamazon:
בִּרְכַת הַמָּזוֹן

Dankgebed na de maaltijd. (In het Nederlands ook 'bensjen' genoemd, afgeleid van het Latijnse 'benedicere'.) Men spreekt dit dankgebed slechts uit als men aan het begin van de maaltijd de zegenspreuk over brood heeft uitgesproken (Hamotsie).

Mizrach: מִזְרָח

Letterlijk: het Oosten. De richting waarheen joden in het Westen zich bij het gebed richten, daar het de richting van Jeruzalem is. Mizrach is ook de naam van een bordje met het woord Mizrach erop, of van een plaat met een afbeelding van Jeruzalem, dat sommigen aan de oostelijke muur van de woonkamer hangen om de richting van Jeruzalem aan te geven.

Arba Kanfot:
אַרְבַּע כַּנְפוֹת

Letterlijk: De Vier Hoeken. Het vierhoekige gebedskleed met tsietsiet (zie beneden) dat door mannen en jongens (ook door hen, die nog geen 13 jaar zijn) onder hun bovenkleding wordt gedragen. Ook wel 'kleine talliet' genoemd.

Tsietsiet: צִיִּצִית

Schouwdraden, franje. Bevestigd zowel aan de vier hoeken van het Arba Kanfot als aan het

talliet, op grond van Numeri 15, 37-41 en Deuteronomium 22,12. Zij symboliseren de voortdurende herinnering aan 'God en Zijn geboden'. Deze tsietsiet zijn vier witte koorden, die op een bepaalde manier zijn geknoopt.

Talliet: טלית

Zie onder Sjoel.

Hier kan nog worden toegevoegd dat de joodse man wordt begraven in zijn talliet waarvan een der tsietsiet onbruikbaar is gemaakt.

Tefillien: תפילין

Gebedsriemen. Iedere joodse man vanaf de leeftijd van 13 jaar heeft de plicht deze bij het ochtendgebed om te doen behalve op sjabbat en jamiem towiem. Zij bestaan uit twee kleine kubusjes waarvan één op het voorhoofd wordt geplaatst en één op de linkerarm. Het eerste is verdeeld in vieren en bevat op perkamenten strookjes vier korte passages uit de Tora, n.l. Deut. 6,4-9; Deut. 11,13-20; Exodus 13,1-10, en Exodus 13,11-16. Het kubusje op de linkerarm bevat deze passages ook, maar alle op één perkamenten strookje. De kubusjes worden met zwart lederen riemen (retsoea) op een bepaalde voorgeschreven wijze op het hoofd en op de arm bevestigd.

De Spijswetten

Kasjeer: כּשׂוּר

Alle voedsel en andere gebruiksvoorwerpen waarvan volgens het jodendom het gebruik is geoorloofd. In Nederland wordt kasjeer vaak uitgesproken als 'kosjer' en is als zodanig zelfs in het algemeen Nederlandse taalgebruik doorgedrongen in de betekenis van 'in orde', 'betrouwbaar'. Naast *kasjeer* in het algemeen kent men ook *kasjeer le Pesach* – geoorloofd voor het gebruik op Pesach.

Terefa: טריפה

Letterlijk 'verscheurd' (n.l. als prooi). Voedsel en andere gebruiksvoorwerpen waarvan het

gebruik volgens het jodendom *niet* geoorloofd is. (In Nederland vaak uitgesproken als 'treife'.)

Sjechieta: שחיטה

Letterlijk: Het slachten. Het joods-rituele slachten van zoogdieren en gevogelte. (Zie boven.)

Neweela: נבלה

Letterlijk: kadaver. Een dier dat door natuurlijke oorzaak is overleden of niet op de voorgeschreven joods-rituele wijze is geslacht. Het nuttigen van het vlees hiervan is verboden.

Basar BeChalaw: בשר בחלב

Vlees in melk. Volgens het Jodendom is het verboden (zie boven) om melkgerechten en vleesgerechten tesamen te bereiden of tesamen te nuttigen.

Minnich:

Behalve vleesspijzen en melkspijzen onderscheidt men ook nog minnich-spijzen (in het buitenland vaak *Parwe* genoemd), die tot geen van beide categorieën behoren, dus zowel samen met vlees- als met melkspijzen mogen worden genuttigd, b.v. vruchten, frisdranken, thee en koffie zonder melk.

Het Joodse Jaar

Zie Hoofdstuk 1

De Feestdagen – Jamiem Towiem

Zie ook hoofdstuk 3a

Pesach

Bediekat Chameets: בדיקת חמץ

Het zoeken naar chameets (gezuurd brood). Dit geschiedt door de heer des huizes op de vooravond van 14 niesan.

Bioer Chameets: בעור חמץ

Het verbranden van chameets. Al het ongezuurde brood dat na het ontbijt op 14 niesan overblijft moet worden vernietigd, liefst verbrand. Dit wordt in Nederland 'chomets battelen' genoemd.

Mechierat Chameets:	מְכִירַת חָמֵץ	De symbolische verkoop van gezuurd voedsel, voor de duur van de Pesach-week, aan een niet-jood.
Matsa:	מַצָּה	Het ongezuurde brood, een grote dunne platte „koek”, meestal rond, soms ook vierkant, lijkend op een grote „cracker”.
Matsa Sjemoera:	מַצָּה שְׂמוּרָה	Letterlijk: bewaakte matsa. Matsa gebakken van graan dat al vanaf het oogsten onder rabbiniaal toezicht heeft gestaan.
Maror:	מָרֹר	Bitterkruid. Gewoonlijk een mierikwortel, centraal symbool van de sederavonden.
Charoset:	חַרוֹסֵת	Een mengsel van appel, noten, wijn en rozijnen, dat herinnert aan het leem waarmee het joodse volk de muren van de steden Pithom en Ramses moesten bouwen. Eveneens een symbool van de seder.
Seder:	סֵדֶר	Letterlijk 'volgorde'. De huiselijke plechtigheid van het verhalen van de Uittocht uit Egypte gedurende de eerste twee avonden van Pesach.
Haġġada:	הַגָּדָה	Letterlijk: Vertelling. Het boekje met het verhaal van de Uittocht uit Egypte, dat op de Seder wordt voorgedragen.
Arba Kossot:	אַרְבַּע כּוֹסוֹת	Letterlijk 'Vier bekers'. Men is verplicht om gedurende de Seder vier bekers wijn te drinken.
Kos Sjel Elijahoe:	כּוֹס שֶׁל אֵלִיָּהוּ	De beker van Eliza, op de Sederavonden ingeschonken.
Afikoman:	אַפִּיקוֹמָן	Het zgn. nagerecht. Een stuk matsa dat de heer des huizes bij het begin van de Seder heeft weggelegd en dat hij bij het einde van de maaltijd ronddeelt.
Tal:	טַל	Dauw. Het gebed om dauw voor het land Israël, dat op de eerste dag van het Pesachfeest in sjoel wordt gelezen gedurende de Moesafdienst.

Soekot

(Zie ook Hoofdstuk 3c)

Soeka:	סֹכָה	Loofhut.
Loelaw:	לוּלָב	Palm; Palmtak gebruikt tijdens Soekot.
Arawot:	עֲרָבוֹת	Wilgentakjes, die aan de Loelaw worden bevestigd.
Hadassiem:	הַדָּסִים	Myrtetakjes, die aan de Loelaw worden bevestigd.
Etroġ:	אֶתְרוֹג	Een soort grote citroen, een van de vier plantensoorten waarvan men op Soekot ceremonieel gebruik maakt.
Hosjana Rabba:	הוֹשַׁעְנָא רַבָּא	De Grote Hosjana. Naam van de zevende dag van Soekot.
Sjeminie Atseret:	שְׁמִינִי עֶצְרַת	De achtste dag van de plechtige samenkomst: Slotfeest, volgt onmiddellijk op Soekot.
Simchat Tora:	שִׂמְחַת תּוֹרָה	Vreugde der Wet, de dag na Sjeminie Atseret. Wanneer de lezing van het laatste der Vijf Boeken Mozes wordt voltooid en de nieuwe lezing van het begin van het Eerste Boek aanvangt.
Chatan Tora:	חַתַּן תּוֹרָה	Bruidegom der Wet. Erefunctie voor een gemeentelid, dat wordt 'opgeroepen' voor het lezen van het laatste gedeelte van het laatste hoofdstuk van Deuteronomium, op Simchat Tora.
Chatan Bereesjiet:	חַתַּן בְּרֵאשִׁית	Bruidegom van Bereesjiet. Erefunctie voor het gemeentelid, dat wordt 'opgeroepen' voor het lezen van het eerste gedeelte van het eerste hoofdstuk van Genesis, op Simchat Tora.

Hoge Feestdagen – Rosj Hasjana en Jom Kippoer

Seliechot:	סְלִיחוֹת	(Gebeden om) vergiffenis. Toegevoegde gebeden gedurende de wekdagen van de week voorafgaande aan Rosj Hasjana.
-------------------	-----------	--

Jamiem Noraiem: יָמִים נִרְאִים	Ontzagwekkende Dagen. Benaming voor de twee dagen Rosj Hasjana en Jom Kippoer. In het Nederlands ook 'Hoge Feestdagen' genoemd.
Aseret Jemee Tesjoewa: עֲשָׂרַת יְמֵי תְּשׁוּבָה Sjofar: שׁוֹפָר	De Tien Bekeringsdagen. De eerste tien dagen van de maand tisjrie met inbegrip van Rosj Hasjana en Jom Kippoer. Ramshoorn: Op beide dagen van Rosj Hasjana worden – door een daartoe speciaal gekwalificeerd persoon – 100 tonen geblazen; er wordt ook op de sjofar geblazen aan het slot van Jom Kippoer. Er wordt tevens dagelijks geblazen gedurende de maand elloel. Het luisteren naar de sjofar stemt tot inkeer.
Tekie'a Sjewariem Teroe'a: תְּקִיעָה, שְׂבָרִים, תְּרוּעָה	De drie verschillende klank-stoten, die op de sjofar worden geblazen. De naam van de door de sjofar-blazer te blazen klank-stoot wordt hem telkens voorgezegd, zodat hij zich niet kan vergissen.
Sjana Towa: of שְׁנָה טוֹבָה Lesjana לְשָׁנָה Towa טוֹבָה Tikateew תְּכַתֵּב	Een Goed Nieuwjaar. Wens op Rosj Hasjana. "Moge U ingeschreven worden voor een goed jaar." (mnl.)
Tikateewie: תְּכַתֵּבִי	idem (vrl.)
Tikateewoe: תְּכַתֵּבוּ	idem (Mv.)
Kol Nidree: כָּל נִדְרֵי	'Alle geloften'. Beginwoorden van het aanvangsgebed dat op de vooravond van Jom Kippoer driemaal wordt gereciteerd. Hiernaar noemt men deze avond ook wel Kol Nidree-avond.
Widdoej: וְדָי	<i>Belijdenis</i> (van zonden), welke een centraal kenmerk is van de liturgie van Jom Kippoer.

Haftarat Jona: הַפְּטָרַת יוֹנָה	Het Boek Jona dat als Haftara wordt gelezen tijdens de Middagdienst op Jom Kippoer.
Neiela: נְעִילָה	'Sluiting'. De slot-dienst op Jom Kippoer.
Chatima Towa: חַתִּימָה טוֹבָה	'Goede Bezegeling'
Gemar Tow: גְּמַר טוֹב	'Voleindig goed'

} Wenst men elkaar op Jom Kippoer.

Feestdagen (Algemeen)

Jom Tow: יוֹם טוֹב	Letterlijk 'goede dag'. Benaming van een feestdag waarop een werkverbod geldt. Eten bereiden is echter toegestaan. Meervoud: Jamiem Towiem.
Chol Hamo'eed: חֹל הַמּוֹעֵד	De niet-gewijde dagen van Pesach en Soekot. Ook Tussendagen genaamd, wanneer arbeid geoorloofd is.
Isroe Chag: אִסְרוּ חַג	Letterlijk: Bindt het feest. Benaming voor de dag volgend op een jom tow. Deze behoudt in zeker opzicht nog een feestelijk karakter, n.l. doordat bepaalde gebeden, die op gewone weekdays worden gezegd, worden weggelaten.
Chameesj Meğillot: חֲמֵשׁ מְגִלּוֹת	De Vijf Rollen. Vijf Boeken van Tenach, die op bepaalde dagen worden gelezen, n.l.:
	Het Hooglied op Pesach
	Ruth op Sjawoeot
	Klaagliederen op 9 aaw
	Kohelet (Prediker) op Soekot
	Esther op Poeriem.
Meğilla: מְגִלָּה	De Meğilla bij uitstek is de Meğillat Esther. Het Boek Esther.
Eroew Tawsjielien: עִרוּב תַּבְשִׁילִין	Letterlijk: vermenging van gekookte spijzen. Wanneer jom tow op een vrijdag valt is het geoorloofd om voedsel voor sjabbat te bereiden op die jom tow, mits op de dag vóór jom tow een begin gemaakt is met het koken ervan.

Sjabbat

(Zie ook hoofdstuk II)

- Hadlakat Neerot:** **הַדְּלָקַת נְרוֹת** Het aansteken van de kaarsen voor het begin van de sjabbat en de jom tow.
- Kabbalat Sjabbat:** **קַבְּלַת שַׁבָּת** 'De ontvangst van de sjabbat'. Benaming voor de Psalmen die worden gereciteerd vóór de eigenlijke Vrijdagavonddienst.
- Lecha Dodi:** **לְכֹה דוֹדִי** 'Kom, mijn geliefde'. Lied, gezongen tijdens de vrijdagavonddienst.
- Kiddoesj:** **קִדּוּשׁ** Letterlijk 'Heiliging'. Zegenspreuk over een beker wijn, uitgesproken bij het begin van de sjabbat en de jom tow.
- Zemierot:** **זְמִירוֹת** 'Gezangen'. Sjabbat-liederen, gezongen tijdens de sjabbat-maaltijden.
- Se'oeda Sjeliesjiet:** **סְעוּדָה שְׁלִישִׁית** 'Derde Maaltijd', die aan het einde van de sjabbat wordt gebruikt.
- Hawdala:** **הַבְּדִלָּה** 'Scheiding'. Het ritueel waarmee afscheid van de sjabbat en de jom tow wordt genomen.
- Melawe Malka:** **מְלוּכָה מַלְכָּה** 'Uitgeleide van de Koningin' (n.l. de sjabbat) Samenkomst met godsdienstige voordracht en gezangen, die soms plaats heeft na het einde van de sjabbat in vooral Chassidische kringen.
- Sjabbat Sjalom:** **שַׁבָּת שְׁלוֹמ** 'Een sjabbat in vrede'. Wens, waarmee men elkaar op de sjabbat en ook reeds op vrijdag begroet. Ook wel de jiddisje wens Gut Sjabbes.
- Eroew:** **עֲרוּב** 'Vermenging', verbinding. De gedeeltelijk symbolische sjabbatgrens rond een stad, waarbinnen het op sjabbat geoorloofd is voorwerpen te dragen.

Voor speciale sjabbatot zie Hoofdstuk 6.

De Maaltijd

- Netielat Jadajiem:** **נְטִילַת יָדַיִם** 'Wassing der handen'. Voor een broodmaaltijd dient men de handen te overgieten met een beker water. Dit moet ook gedaan worden na het ontwaken 's ochtends.
- Hamotsie:** **הַמּוֹצֵיאַ** 'Hij die doet voortkomen'. De zegenspreuk beginnend met de woorden 'Gezegend bent U, God, die het brood uit de aarde doet voortkomen'. Deze zegenspreuk wordt bij de aanvang van de maaltijd uitgesproken over een stukje brood, dat in zout is gedoopt. In Nederland vaak uitgesproken als 'moutse'.
- Birkat Hamazon:** **בִּרְכַת הַמָּזוֹן** 'Dankzegging voor het voedsel'. Dankzegging na de maaltijd waarbij brood is gegeten. In Nederland ook 'Bensjen' genoemd.

Kleding, Haardracht

- Kiepa:** **כִּפָּה** 'Kap', kapje. De hoofdbedekking, die joodse mannen en jongens moeten dragen. In Nederland ook keppel, keppeltje genoemd.
- Voor Talliet, Arba Kanfot, Tefillien zie boven.
- Sjeitel:** Pruiik, ook 'bandeau' genaamd, gedragen door gehuwde joodse vrouwen.
- Sja'atneez:** **שְׁעֵטָנוֹז** Verbod op het dragen van kledingstukken die wol en linnen tezamen bevatten.

Van de wieg tot het graf

- Briet:** **בְּרִית מִילָּה** Verbond van de Besnijdenis. De plechtige besnijdenis waarmee elk jongetje op de achtste dag na zijn geboorte wordt opgenomen in het zgn. Verbond van Abraham (Levit. 12,3). Wanneer om medische redenen de besnijdenis niet op de achtste dag kan plaats hebben, wordt zij uitgesteld.

- Moheel:** מוהל Besnijder. De gekwalificeerde deskundige die de besnijdenis uitvoert.
- Pidjon Haben:** פדיון הבן
Loskoping van de zoon. Deze ceremonie heeft uitsluitend bij de eerstgeboren zoon plaats en wel dertig dagen na diens geboorte. Bij eerstgeboren zoons van zgn. Kohaniem of Levieten, of van eerstgeboren zoons van moeders, die dochters zijn van Kohaniem of Levieten is er géén Pidjon Haben. Hierbij wordt het kind tegen betaling van een symbolisch bedrag van de Koheen 'losgekocht'.
- Bar Mitswa:** בר מצוה
'Zoon van het Gebod'. Op 13-jarige leeftijd bereikt de joodse jongen zijn godsdienstige volwassenheid. Van deze tijd af wordt hij meegesteld als volwaardig lid van de gemeenschap en begint tefillien te leggen. Ter markering hiervan wordt de jongen op de eerste sjabbat nadat hij – volgens het joodse jaar – 13 jaar is geworden geroepen tot het lezen van een gedeelte van de Tora, met de daarbij behorende zegenspreuken.
- Bat Mitswa:** בת מצוה
'Dochter van het Gebod'. Een meisje bereikt op haar 12de verjaardag de godsdienstige volwassenheid.
Tegenwoordig wordt de Bat Mitswa vaak met een uitgebreid feest gevierd.
- Eroesien
Kiddoesjien:** אירוסין
קרדושין
(of Nissoeien)
Verloving en Huwelijk. De beide onderdelen van de huwelijksceremonie.
- Chatan en Kalla:** חתן-כלה
Bruidegom en Bruid.
- Choepa:** חופה
Letterlijk: Baldakijn. Ook als term voor de huwelijksceremonie. De bruidegom en bruid staan samen onder een baldakijn die meestal in sjoel maar soms ook buiten wordt opgesteld.

- Chatoena:** חתונה
Bruiloft. Huwelijksvoltrekking. Wijst in tegenstelling tot de choepa meer op het bruiloftsfeest.
- Ketoeba:** כתובה
Huwelijksakte. Een in het Aramees opgesteld dokument dat tijdens de huwelijksluiting wordt voorgelezen en dat de verplichtingen van de man tegenover de vrouw bevat.
Het wordt gelezen tussen de Eroesien en de Niessoeien nadat de bruidegom de bruid een gladde gouden ring aan een der vingers heeft geschoven.
Deze Ketoeba is een vaststaand formulier waarin de namen van bruidegom en bruid en de bijzondere huwelijksvoorwaarden worden ingevuld. Zij kan een eenvoudig dokument zijn, maar is soms zeer fraai uitgevoerd.
- Sjewa Berachot:** שבע ברכות
De Zeven Zegenspreuken over het Huwelijk, die aan het einde van de huwelijksceremonie worden gereciteerd.
Dit is ook de naam voor de avondmaaltijd op de zeven dagen volgend op het huwelijk, waarbij de jonggehuwden telkens bij een ander gezin worden uitgenodigd.
- Taharat
Hamisjpacha:** טהרת המשפחה
De seksuele contacten tussen man en vrouw zijn in het jodendom aan strakke regels gebonden. Zo is seksuele omgang buiten het huwelijk verboden en ook in het huwelijk aan bepaalde regels gebonden. Tijdens de menstruatie en de daarop volgende 7 dagen is seksueel contact verboden. De vrouw dient zich eerst in het Mikwe (ritueel bad) onder te dompelen, pas daarna is seksueel contact weer toegestaan. Om ongewenste seksuele contacten te vermijden zijn bij diverse gemeenschapsactiviteiten – afhankelijk van de mate van orthodoxie – de sexen gescheiden. Bij sjoeldiensten staan mannen en vrouwen apart. In streng orthodoxe kringen

- bedekken meisjes en vrouwen altijd hun armen tot over de elleboog, dragen rokken tot over de knieën en dragen geen lange broeken. Ook is het de gewoonte dat getrouwde vrouwen hun hoofdhaar bedekken met een hoofddoek, of een pruik (jiddisj: sjeitel) dragen.
- Get:** גֵּט Scheiding. Het scheidingsdocument dat bij de scheiding door de man aan de vrouw ter hand wordt gesteld ten overstaan van een rabbijnse rechtbank (**Beet Din**). Zonder get kunnen een joodse man en vrouw, ook al zijn zij burgerlijk gescheiden, geen geldig nieuw joods huwelijk aangaan.
- Chevra Kadiesja:** חֶבְרַת קַדִּישָׁא 'Heilige organisatie', speciale benaming voor de godsdienstige vereniging die tot taak heeft de overledene de laatste eer te bewijzen door hem te wassen en in doodsklederen te kleden. Dit geschiedt bij mannen door mannen en bij vrouwen door vrouwen.
- Tahara:** טְהוּרָה 'Reiniging'. Het wassen en in een doodskleed kleden van de overledene.
- Hesped:** הֶסְפֵּד Rouwrede. Zowel tijdens de begrafenis als dertig dagen na iemands overlijden.
- Halwaja:** הַלְוָיָה Begeleiding van de dode; begrafenis. Zij, die niet mee kunnen gaan naar de begraafplaats begeleiden de rouwstoet in elk geval een aantal schreden. In Nederland vaak Lewaje genoemd.
- Aweel:** אָוֵל Rouwende. Deze term wordt voor de rouwende gebruikt gedurende het gehele rouw-jaar. Men wordt als aweel beschouwd voor een overleden ouder, kind, echtgenoot of echtgenote, broeder of zuster. Vóór de begrafenis wordt de rouwende 'Oneen' genoemd. Een mannelijke rouwende moet een maand lang zijn baard laten staan.

- Keria:** קְרִיעָה Het scheuren. N.l. van een stuk van de bovenkleding door de rouwende vóór de begrafenis als teken van rouw.
- Sjiw'a:** שִׁבְעָה Zeven. N.l. de zeven rouwdagen na de begrafenis gedurende welke de rouwenden thuis blijven, op lage stoeltjes of op kussens zitten en rouwbezoek krijgen van degenen, die hen willen troosten (**menacheem aweeliem** – troosten der rouwenden). De Sjiw'a geldt echter niet voor sjabbat en jom tow.
- Sjelosjiem:** שְׁלֹשִׁים Dertig. N.l. de dertig dagen van volle rouw. Daarna neemt de rouwende voor één van zijn ouders nog twaalf maanden lang een periode van halve rouw in acht.
- Jaartijd:** יַאֲהָרָצִיט De verjaardag – volgens de joodse kalender – van het overlijden van een naaste verwant. Deze wordt herdacht door het ontsteken van een lampje (**Neer Tamied**), dat 24 uur blijft branden. De mannelijke rouwenden zeggen het **Kaddiesj**-gebed in sjoel.
- Kaddiesj:** קַדִּישׁ 'Heiliging'. Het gebed dat door rouwdragen- den gedurende de rouwperiode en op de Jaar- tijd wordt gezegd.
- Matsewa:** מִצְבָּה Gedenksteen, grafsteen. Deze wordt op het graf van een overledene geplaatst en onthuld tijdens een speciale ceremonie.
- Beet Kewarot:** בֵּית קְבָרוֹת Begraafplaats. Ook Beet Olam (Huis der Eeuwigheid) of Beet Hachajiem (Huis des Levens) genoemd. Een joodse begraafplaats mag niet worden geruimd, ten einde de zielerust van de overledenen niet te verstoren.

Tenach, Talmoed en latere geschriften

- Tora:** תּוֹרָה Letterlijk: Onderwijzing. De Wet.
1) de Vijf Boeken Mozes, ofwel Pentateuch. (Zie verder Hoofdstuk XII.)
2) **overdrachtelijk**, het gehele complex van de joodse godsdienstige literatuur.
- Tenach:** תנ"ך De Bijbel. Het woord is een samenstelling van de beginletters T (Tora), N (Newi'iem; profeten) en Ch (Ketoewiem; geschriften) van de drie delen waaruit de Hebreeuwse Bijbel bestaan. Zie verder Hoofdstuk XII.
- Aseret Hadibrot:** עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרֹת
Masora: מְסוֹרָה Letterlijk 'overlevering'. De overlevering van de tekst van Tenach, die voorwerp van zorgvuldig onderzoek was ten einde copieerfouten te verwijderen. Degenen die zich daarmee bezighielden waren de z.g. *Masoreten*.
- Jesjiewa:** יִשְׂיָבָה Letterlijk: zitting. Instituut voor hogere Talmoed-studie. Het leidt op tot de rabbinale bevoegdheid (Semiecha). Vele studenten verblijven echter jaren op een jesjiewa zonder de bedoeling te hebben rabbijn te worden, maar uitsluitend ter wille van de studie op zichzelf. De rektor van een jesjiewa heet **Rosj Jesjiewa** (Hoofd van de jesjiewa). De belangrijkste jesjiewot bevinden zich thans in Israel, vooral in Jeruzalem en in Bne Berak en ook in de Verenigde Staten.
- Sjieoer:** שְׂעוּר Les in Tenach of Talmoed.
- Talmied Chacham:** תַּלְמִיד חָכָם Leerling van een wijze. Benaming voor iemand die op joods gebied heel geleerd is.
- Mitswa:** מִצְוָה Letterlijk: gebod. Meervoud **mitswot**.
1) De geboden volgens de Tora. (Zie verder onder **Tarjağ**).

- 2) goede daad, weldaad, in het bijzonder tegenover een medemens;
3) een erefunctie in sjoel.
- Tarjağ:** תַּרְיָגָג Vier letters wier Hebreeuwse getalwaarde tezamen 613 is, nl. t-400; r-200; j-10, en ġ-3. Afkorting voor de ge- en verboden (**mitswot**) in de Tora. Hiervan zijn er 248 geboden en 365 verboden.
- Ansjee Kneset Hağedola:** אַנְשֵׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוּלָה De Mannen van de Grote Vergadering (Synode). Deze Grote Vergadering werd door Ezra omstreeks 450 voor de g.j. ingesteld en hield zich in de eerste plaats bezig met het vaststellen van de kanonieke boeken van de Bijbel (Tenach). Ook begonnen zij met het vaststellen van de liturgie van het gebedenboek (Siddoer) en redigeerden zij een aantal van de voornaamste gebeden. Zij moesten zoveel mogelijk het gebruik van de landstaal voor de gebeden teengaan en deze vrijwel uitsluitend in het hebreuws laten uitspreken. In totaal rekt men ongeveer 120 joodse geleerden tot deze groep, die niet allen in dezelfde tijd leefden. Een der laatsten van hen was Simon de Rechtvaardige (**Sjimon Hatsaddik**), die genoemd wordt in het begin van de Spreuken der Vadersen.
- Targôm:** תַּרְגוּם Letterlijk 'vertaling'. In het bijzonder de Aramese vertalingen van gedeelten van de Tora.
- Kabbala:** קַבְּלָה Letterlijk 'ontvangst', 'overlevering'. De joodse mystieke wijsbegeerte. Gaat terug tot Hellenistische tijd, maar kwam opnieuw tot bloei in de Middeleeuwen. De voornaamste vertegenwoordiger in de 16de eeuw is Isaac Luria in Safed. Bij haar interpretatie van Tenach bedient zij zich o.a. van Getallenmystiek (**Ġematria**) waarbij elke letter een bepaalde betekenis heeft. Volgens de joodse leer mogen slechts personen boven de 40 jaar zich met de

		Kabbala bezig houden. Het Chassidisme (zie Hoofdstuk XIX) bevat elementen van de Kabbala.
Pijet:	פיוט	Letterlijk 'gedicht'. Dichterlijke hymnen die in sjoel worden gezegd op speciale sjabbatot en op jamiem towiem.
Sjoelchan Aroech:	שלחן ערוך	Letterlijk: Gedekte Tafel. Naam van het vermaarde werk van Rabbi Josef Karo uit Safed (16e eeuw) dat een beknopt en systematisch overzicht geeft van de gehele joodse wetscodex en thans als bindend wordt beschouwd door alle orthodoxe joden. (Zie ook Hoofdstuk XVII.)
Tora Sjebichtaaw:	תורה שבכתב	De Schriftelijke Leer. Zie verder Hoofdstuk XX.
Tora sjeebe'al pe:	תורה שבבעל-פה	De Mondelinge Leer. Zie verder Hoofdstuk XX.
Misjna:	משנה	Letterlijk: Lering. De mondelinge leer, met de interpretatie van Tenach en de weergave van de overlevering der wetten gedurende enige eeuwen, door de zgn. Tana'iem in de 1e tot 3e eeuw van de g.j., voornamelijk in Israël vastgesteld en omstreeks 200 van de g.j. in hun huidige vorm gerangschikt door rabbi Jehoeda Hannassi. Zij is geschreven in het hebreuws. De Misjna bestaat uit Zes Delen ofwel Sedarim , naar onderwerpen gerangschikt. (Zie verder Hoofdstuk XIV).
Gemara:	גמרא	Letterlijk: Lering. De commentaren op de Misjna – meervoud misnajot – door de zgn. Amora'iem, die leefden van de 3e tot de 6e eeuw, zowel in Israël als in Babylonië. Zij zijn veel uitgebreider dan de Misjna. De Gemara wordt ook Talmoed (תלמוד) genoemd. Letterlijk 'studie', 'onderwijzing'. Zie verder hoofdstuk XV.

Halacha:	הלכה	Letterlijk: gang, d.w.z. levenswandel. 1) Ook Halacha lemosjee miSinai (הלכה למשה מסיני), de wetten zoals zij aan Mozes op de Sinai zijn gegeven. De joodse normatieve wetten. Meervoud: halachot. 2) De passages in de Talmoed die handelen over de wetten in tegenstelling tot de Ağada .
Ağada:	אגדה	Letterlijk: vertelling. De passages in de Talmoed die niet strikt over de interpretatie der wetten handelen, maar moraliserende bespiegelingen, parabellen en legenden bevatten.
Midrasj:	מדרש	Letterlijk: Onderzoek. Hoofdbestanddeel van de Ağada, met homiletische interpretaties. Zie verder Hoofdstuk XVI.
Sjoem:	סיום	Letterlijk: afsluiting. De gewoonte om het beëindigen van de bestudering van een Talmoed-traktaat op enigszins feestelijke wijze te markeren.

Zedeleer

De joodse zedeleer omvat alle aspecten van het leven van de jood. De betekenis van verscheidene van de hiertoe behorende hebreeuwse termen kan in een vertaling slechts bij benadering worden weergegeven. Onder de religieuze plichten onderscheidt men die welke bestaan uit:

- a. Been Adam
Lamakom: **בין אדם למקום**
Tussen de mens en zijn Schepper. (Makom, 'plaats' is hier een aanduiding voor God.)
 - b. Been Adam
Lachawero: **בין אדם לחברו**
tussen de mens en zijn medemens.
 - c. Been Adam
le'Atsmo: **בין אדם לעצמו**
tussen de mens en zichzelf, n.l. om al zijn mogelijkheden te verwezelijken.
- Jir'at Cheet: **יראת חטא**
Vrees om te zondigen.

Jir'at Sjamajiem:	Vrees voor de Hemel (Vrees voor God).
יְרֵאת שָׁמַיִם	
Tesjoewa:	Inkeer, Boete.
תְּשׁוּבָה	Ba'al Tesjoewa: hij die tot inkeer komt.
Sjechiena:	De Goddelijke aanwezigheid.
שְׁכִינָה	
Kawwana:	Letterlijk: Intentie. De concentratie en geestelijke overgave waarmee men een godsdienstige handeling verricht.
כַּוְנָה	
Mitswa:	1) gebod (zie boven). 2) goede daad tegenover een medemens, waarmee men deze vreugde bereidt.
מִצְוָה	
Kiddoesj Hasjeem:	Heiliging van Gods naam. Deze term wordt o.a. gebruikt voor het martelaarschap waarbij joden liever de dood ingingen dan hun jodendom te verzaken.
קִדּוּשׁ הַשֵּׁם	
Chilloel Hasjeem:	Ontwijding van Gods naam, b.v. door het opzettelijk verrichten van handelingen, die voor de jood verboden zijn.
חִלּוּל הַשֵּׁם	
Gemiloet	
Chassadiem:	Het financieel steun verlenen aan minder bedeelden.
גְּמִילוּת חַסְדִּים	
Hachnasat Orchiem:	Gastvrijheid bieden aan dakloze vreemdelingen.
הַכְּנַסַת אוֹרְחִים	
Bikkoer Choliem:	Het bezoeken van zieken.
בִּיקוּר חוֹלִים	
Tsedaka:	Letterlijk 'gerechtigheid'. Speciaal het beoefenen van sociale gerechtigheid door weldadigheid.
צְדָקָה	
Emet:	Waarheid, waarheidsliefde.
אֱמֶת	
Middat Hadien:	Het Recht, de rechtvaardigheid.
מִדַּת הַדִּין	
Lifniem Mi-Sjoerat hadien:	Méér doen dan men volgens de wet strikt verplicht is.
לִפְנֵי מִשְׁוֵרַת הַדִּין	

Middat	
Harachamiem:	Barmhartigheid.
מִדַּת הַרַחֲמִים	
Kibboed Aaw	
Wa'eem:	Het eren van vader en moeder.
כְּבוֹד אָב וָאִם	
Derech Erets:	Letterlijk: de wegen des Lands. Een goed en aangepast maatschappelijk gedrag, dat rekening houdt met anderen.
דֶּרֶךְ אֶרֶץ	
Jetser Hatow:	De goede neiging, vaak gepersonifiëerd gedacht.
יֵצֵר הַטוֹב	
Jetser HaRa:	De kwade neiging, vaak gepersonifiëerd gedacht, die de Jetser Hatow probeert te overmeesteren.
יֵצֵר הָרָע	
Tsenioet:	Bescheidenheid, kuisheid. Speciaal gebruikt voor de eis tot decente kleding voor meisjes en vrouwen.
צְנִיעוּת	
Anawa:	Bescheidenheid.
עֲנוּה	

De Gemeente

Kehilla:	קהלה	De joodse gemeente.
Raaw:	רב	Rabbin.
Semicha:	סְמִיכָה	Letterlijk: het opleggen der handen. Het verlenen van de rabbinale bevoegdheid.
Chazzan:	חַזָּן	Voorzanger in sjoel.
Chazanoet:	חֲזָנוּת	De (kennis van de) sjoel melodieën.
Ba'al Koree:	בַּעַל קוֹרָא	Voorlezer uit de Tora.
Parnas:	פְּרָנָס	Parnassijn, bestuurslid van een joodse gemeente.
Gabbai:	גַּבְּאִי	Letterlijk: penningmeester. Kerkvoogd. Verantwoordelijk voor het orderlijk verloop van

		de sjoeldienst.
Sjammasj:	שָׁמַשׁ	Koster.
Sjocheet:	שׁוֹחֵט	Ritueel slachter.
Minhağ:	מְנַהֵג	Gewoonten op godsdienstig gebied in een bepaald land, een bepaalde streek of een bepaalde stad.
Mikwe:	מִקְוֵה	Het joods rituele bad, dat in elke joodse gemeente aanwezig moet zijn. In dit bad, dat aan bepaalde eisen moet voldoen, moet men zich geheel onderdompelen. Vrouwen dienen er gebruik van te maken als voorbereiding vóór het huwelijk en maandelijks na de menstruatie.
Ġeer:	גֵּר	Proseliet. Iemand die uit eigen overweging tot het jodendom is toegetreden. Vóór de toetreding moet de Ġeer zich in het mikwe onderdompelen en moet hij besneden worden (vrl. Ġijoret).
Klal Jisraeel:	כָּלֵל יִשְׂרָאֵל	De gemeenschap van alle joden.
Ġaloet:	גָּלוּת	Letterlijk: Verbanning (n.l. uit Israel). De Diaspora. Ook wel Ġola.
Beet Dien:	בֵּית דִּין	Rabbinale rechtbank. Zij geeft o.a. beslissingen inzake joods huwelijksrecht. Zij bestaat uit drie rabbijnen. De voorzitter draagt de titel van Aaw beet dien (Vader van de rechtbank)

Toekomstverwachtingen

Masjieach:	מָשִׁיחַ	De Messias
Ġeoela:	גְּאֻלָּה	Verlossing.
Olam Habba:	עוֹלָם הַבָּא	De toekomstige wereld. Het Hiernamaals.
Ġan Eden:	גֵּן-עֵדֶן	De Tuin van Eden. Het Paradijs.
Ġehinnom:	גֵּיהִנוֹם	Het Ġehinnom, de hel.

XII

Tenach en zijn inhoud

De Bijbel

Joden spreken meestal van Tenach – תנ"ך – naar de beginletters van de drie voornaamste onderdelen van de Bijbel – n.l. de Tora of wel de Vijf Boeken Mozes (de Pentateuch), de Newi'iem, de Profeten en de Ketoewiem (geschriften). Het behoeft geen betoog dat wanneer de joden van de Bijbel spreken, zij uitsluitend het zgn. Oude Testament bedoelen. Het bestaat uit 24 boeken.

De Vijf Boeken Mozes zijn

בְּרֵאשִׁית, שְׁמוֹת, וַיִּקְרָא, בְּמִדְבָּר, דְּבָרִים.

Bereesjiet, Sjemot, Wajikra, Bamidbar, en Dewariem ofwel Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, en Deuteromium.

De Newi'iem worden verdeeld in Newi'iem Risjoniem נְבִיאִים רִאשׁוֹנִים (Eerdere Profeten) en Newi'iem Acharoniem נְבִיאִים אַחֲרוֹנִים (Late-re Profeten). De Newi'iem Risjoniem zijn feitelijk geen profetische doch historische boeken, en bevatten de geschiedenis van het joodse volk vanaf de dood van Mozes tot de Babylonische ballingschap. Zij bestaan uit de Boeken Josua, Richteren. Samuel I en II, en Koningen I en II.

De Newi'iem Acharoniem bevatten de profetieën van de profeten. Men onderscheidt de drie Grote Profeten, Jesaja, Jeremia en Ezechiël, en de Twaalf Kleine Profeten: Hosea, Joël, Amos, Obadia, Jona, Micha, Nachoem, Habakkoek, Zephania, Haggai, Zecharia en Malachi.

De Ketoewiem bestaan uit de Psalmen (Tehilliem), de Spreuken (Misjlee), Job, de Vijf Rollen, n.l. het Hooglied, Ruth, Prediker, de Klaagliederen en Esther en uit de historische boeken Daniel, Ezra, Nehemja en Kronieken I en II.

Met uitzondering van enkele gedeelten van Daniel en van Ezra, (Aramees) is de taal van Tenach Hebreeuws.

Het Gebedenboek

Het joodse gebedenboek, de **Siddeer** (ook wel **Tefille**) genoemd, is in feite de neerslag van een ontwikkeling op joods godsdienstig gebied van welhaast drieduizend jaar. De gebeden voor de wekdagen, de sjabbat, de jamiem towiem en persoonlijke omstandigheden weerspiegelen de geschiedenis en de wereldbeschouwing van het joodse volk door de eeuwen heen, en brengen in het bijzonder de diepe godsdienstige overtuiging tot uitdrukking van de klassieke perioden in de geschiedenis van het Jodendom.

Gemeenschappelijk gebed

Een der voornaamste kenmerken van het joodse gebedenboek is dat de meeste gebeden geen persoonlijke doch gemeenschappelijke gebeden zijn, die uitdrukking geven aan het collectieve bewustzijn van het joodse volk. Weliswaar spreekt Tenach ook van persoonlijke gebeden – b.v. van Abraham en van Jacob, van Mozes, van Channa, van David en van Daniël – eenvoudige gebeden, waarin degene die bidt zijn innigste gedachten tegenover God uitsprekt. Maar, zoals reeds gezegd, het meest kenmerkende voor de joodse godsdienst is het gemeenschappelijk gebed. De aanvang hiervan is niet met zekerheid vast te stellen, maar men mag wel aannemen, dat het gemeenschappelijk gebed reeds bestond in het tijdvak der Profeten, toen de Eerste Tempel nog bestond, d. w. z. in de achtste en zevende eeuw voor d. g. j. Deze gemeenschappelijke eredienst, die later haar meest volledige uitdrukking vond in sjoel, is een der voornaamste bijdragen van het Jodendom tot de godsdienstgeschiedenis; zij werd later overgenomen door het Christendom en nog later door de Islam.

Met het toenemen van de betekenis van het gemeenschappelijk gebed ontstonden tevens bepaalde overleveringen, welke later kracht van wet kregen, dat bepaalde gebeden slechts als gemeenschapsgebed mogen worden uitgesproken, b.v. het **Kaddiesj**-gebed en de **Kedoesja**, die de vorm kregen van een beurtzang tussen de Voorzanger en de gemeente.

Voornaamste Bestanddelen

Tot de oudste bestanddelen van het gebedenboek behoren ongetwijfeld bepaalde Psalmen en het **Sjema** (zie boven). Samen met de responzen door de gemeente werden deze in de vroege sjoel-periode direkt overgenomen uit de oude Tempeldienst. De Psalmen werden, naar wij boven hebben gezien, dikwijls in de Tempel geciteerd als een onderdeel van de Tempeldienst. Men mag daarom aannemen dat men in godsdienstige bijeenkomsten in vroeger tijden veel gebruik maakte van het Boek der Psalmen.

Het **Sjema** werd reeds in zeer oude tijd beschouwd als de belichaming van de hoofdprincipes van het joodse geloof. Daarom werd, evenals in de Tempel, ook in de oorspronkelijke sjoel-diensten het **Sjema** een belangrijk onderdeel daarvan.

Behalve de Psalmen en het **Sjema** kent men echter niet met zekerheid andere voorgeschreven gebeden uit oude tijd. Het was pas in de vierde en derde eeuw voor de g. j. dat de zgn. **Mannen van de Grote Synagoge** (Ansjee Haknesset Hağedola), die door Ezra waren samengebracht als gezaghebbende instelling inzake alle godsdienstige zaken, het gebed in zijn hoofdonderdelen ontwikkelden tot zijn huidige vorm. Zij beschouwden de twee gebedsformules, waaruit het **Sjema** bestaat (zie boven) als het hoofdbestanddeel van de joodse geloofsbelijdenis, en voegden daar twee inleidende gebedsformules aan toe. De eerste spreekt van God als de Schepper van het Licht, de God van het Heelal; de tweede van de centrale plaats van de Tora in het leven van de jood. Op het **Sjema** lieten zij een gebed volgen dat God de Verlosser van Israel noemt. Verder waren zij verantwoordelijk voor de samenstelling van de **Sjemonee Esree**, de achttien zegenspreuken of **Amida**. En ten slotte voerden zij de voorlezing van gedeelten uit de Tora in als onderdeel van de godsdienstoefening op sjabbat, op jamiem towiem en andere speciale dagen en op maandag en donderdag tijdens de ochtenddienst.

Dit zijn dus de voornaamste gebeden, die teruggaan tot de sjoeldiensten in de derde eeuw voor de g. j. Bovendien hebbende **Mannen van de Grote Vergadering** drie verplichte tijden voor het dagelijks gebed ingevoerd, n.l. vroeg in de ochtend (Sjachariet), 's middags (Mincha) en 's avonds (Ma'ariew of Arwiet).

De overige bestanddelen van de **Siddoer** ontstonden in de volgende eeuwen, voornamelijk tot het einde van de elfde eeuw. Daarna werd zeer weinig aan de verplichte gebeden toegevoegd, hoewel er in de latere Middeleeuwen vele hymnen (**Pijoetiëm**) werden geschreven, die in het Joodse Gebedenboek werden opgenomen, om op bijzondere feest- of gedenkdagen te worden gereciteerd. Zij zijn echter niet steeds verplicht.

Een van de voornaamste kenmerken van de **Siddoer** is dat het niet alleen een boek met gebeden is, maar tevens een bloemlezing van godsdienstige lektuur bevat. Bepaalde bestanddelen van de **Siddoer** zijn eigenlijk geen gebeden, maar passages uit de Talmoed en andere rabbijnse werken, zoals de beroemde **Spreuken der Vaders (Pirkee Awot)**. Toch nemen zij een eervolle plaats in het joodse gebedenboek in omdat de bestudering van de joodse godsdienstige geschriften vaak tot een godsdienstige ervaring kan leiden die even diep en bevredigend is als het gebed.

Een ander kenmerk van het joodse Gebedenboek is dat het een aantal fundamentele joodse geloofsopvattingen tot uiting brengt, zoals het joodse Godsbegrip, de Uitverkiezing van Israël, de goddelijke oorsprong van de Tora en de hoop op de komst van de Messias. Deze en andere grondbegrippen van het joodse geloof vormen een zo onverbreekelijk onderdeel van het dagelijks gebed dat het de **Siddoer** tot een belangrijke bron maakt van de joodse wijsbegeerte. Een goed voorbeeld hiervan is het **Aleenoe**-gebed, een van de meest treffende joodse gebeden, dat tevens samenhangt met de geschiedenis van het joodse martelaarschap. De aanhef bevat de gedachte van Israëls uitverkiezing; in het tweede gedeelte wordt de aard van deze uitverkiezing verbonden met het universalistische ideaal 'wanneer God Eén zal zijn, en Zijn naam Eén.'

De joodse levensbeschouwing blijkt tevens uit het feit dat het aantal dankzeggingen verre het aantal smeekbeden overtreft. Immers, het godsvertrouwen uit zich het best in een stemming van dankbaarheid en vreugdevol optimisme. Tot de belangrijkste gebeden in deze groep behoren die welke spreken van Gods verhevenheid en Heiligheid. De **Kedoesja** is een beurtzang die aan God volmaakte heiligheid toeschrijft.

Tot deze dankgebeden behoort ook het **Kaddiesj**-gebed. Dit was oorspronkelijk het gebed waarmee de leraar zijn les besloot en later het

slotgebed van de synagogedienst. Na verloop van tijd werd het speciaal bekend als het gebed dat door de rouwende wordt gezegd en waarin deze, door God Groot en Heilig te noemen, zijn vaste geloof tot uiting brengt in Gods goedheid en Zijn rechtvaardig bestuur van het Heelal.

De Misjna

Toen in het jaar 70 van d.g.j. de Tempel te Jeruzalem werd verwoest en er een eind kwam aan de joodse autonomie, leefde er een groot joods geleerde, rabbi Jochanan ben Zakkai. Hij verkondigde de opvatting dat het voor Joden niet onmogelijk is voort te leven zonder autonomie en zonder de Tempel, mits zij de praktijk van het Jodendom centraal stellen. Daartoe stichtte hij een leerschool te Jawne, ten Zuiden van Jaffa en van het tegenwoordige Tel Aviv. Dank zij zijn arbeid en dank zij latere joodse geleerden, in Israël en daarbuiten, werden vele leerscholen gesticht waar de joodse leer zorgvuldig werd onderwezen en bestudeerd. Overal trokken deze leerscholen velen aan, die hun joodse kennis zochten uit te breiden en te verdiepen. In die tijd waren er reeds verzamelwerken in omloop van algemeen aanvaarde rabbijnse uitspraken en overleveringen. Omstreeks het jaar 200 van d.g.j. bracht een der grootste joodse geleerden Rabbi Jehoeda Hanassi – Rabbi Jehoeda de Vorst – de toenmalige Patriarch van Galilaea (ca. 135 – ca. 200 van d.g.j.) al deze verzamelingen bijeen, voegde ze samen, redigeerde ze tot één systematisch, gezaghebbend werk, de **Misjna** (letterlijk 'lering'). In de Misjna werd dus de mondeling tot die tijd overgeleverde joodse leer schriftelijk vastgelegd en gekodificeerd.

De Misjna bestaat uit zes delen, naar onderwerpen gerangschikt. Deze zijn: 1) זְרַעִים **Zera'iem** (Zaden), die hoofdzakelijk de landbouwwetten in Israel behandelt; 2) מוֹעֵד **Mo'eed** (Feestdag), over zaken met betrekking tot de sjabbat en de feestdagen; 3) נָשִׁים (Vrouwen) voornamelijk betreffende de huwelijks- en scheidingswetten; 4) נְזִיקִין **Nezikien** (Schade), over Burgerlijk en Strafrecht; 5) קְדָשִׁים **Kodasjiem** (Heilige Zaken), over de offerwetten en het Tempelritueel, en 6) טְהָרוֹת **Teharot** (Reiniging), met voornamelijk bepalingen over persoonlijke en godsdienstige reinheid.

De **Misjna** is de schriftelijke codificatie van de leerstellingen van ca. 120 joodse geleerden tot aan het einde van de 2e eeuw van d.g.j., de **Tana'iem**, enkelvoud **Tanna** – de benaming voor de leraar in de Misjna. **Tanna**, evenals Misjna, komt van een werkwoordstam die betekent: Onderwijzen door herhaling.

De Ġemara

Nadat de Misjna was voltooid onderwierpen latere joodse geleerden elke uitspraak ervan aan nauwkeurig onderzoek en uitvoerige discussies. Deze geleerden – die leefden van ca. 200 tot ca. 500 van d.g.j. – worden de **Amora'iem** genoemd (letterlijk: sprekers, verklaarders). Zij leefden gedeeltelijk in Israël en gedeeltelijk in Babylonië en waren ongeveer drieduizend in getal. Hun discussies zijn opgetekend in de **Ġemara** (letterlijk 'lering'). De Ġemara, ook Talmoed genoemd, is tot ons gekomen in twee vormen, de Jeruzalemse Talmoed ofwel **Talmoed Jeroesjalmie** en de Babylonische Talmoed ofwel Talmoed Bawlie. De Jeruzalemse Talmoed – die de oudste van de twee is – is veel geringer van omvang dan de Babylonische en is niet voltooid. De Babylonische Talmoed is de meest gezaghebbende van de twee en heeft naast Tenach een diepgaande invloed gehad op het joodse geestesleven.

De Ġemara bevat niet alleen geleerde discussies over passages in de Misjna, hoewel dit haar voornaamste doel is, maar tevens een groot aantal andere onderwerpen op het gebied van de geschiedenis, legenden, zedeleer, wetenschap en vele andere onderwerpen die in de rabbijnse leerscholen werden besproken. De onderwerpen op deze laatste gebieden noemt men wel **Aġada**, terwijl de discussies over onderwerpen van zuiver leerstellige aard **Halacha** worden genoemd.

In tegenstelling tot de Misjna, die in het Hebreeuws is geschreven is de taal van de Ġemara Aramees. De Ġemara wordt ook wel Sjas (ש"ס) genoemd, een afkorting van de woorden Sjisja Sedariem (שְׁשָׁה סְדָרִים), Zes Delen.

XVI

De Midrasj

Het woord **Midrasj** betekent eigenlijk 'onderzoek', 'uitlegging' en is de algemene term voor een belangrijk onderdeel van de rabbijnse literatuur.

Sinds de tijd dat Joden Tenach begonnen te lezen werden pogingen ondernomen om de Bijbelteksten op alle manieren te interpreteren die aan de joodse geleerden mogelijk schenen. De **Midrasj** vormt het resultaat van deze Bijbel-interpretaties, die trachten door te dringen tot achter de letterlijke tekst om de verborgen betekenis ervan te doorgronden. Aldus bevat de Midrasj een rijkdom aan zedekundige verhandelingen, legenden en parabels; veel ervan vormt een soort populaire homiletica of een korte schets voor een preek. Niettemin behandelen bepaalde gedeelten van de Midrasj onderwerpen van juridische aard, die naar inhoud nauw verwant zijn aan de juridische gedeelten van de Talmoed.

Vanzelfsprekend ontstond een dergelijk veelomvattend werk met rabbijnse interpretaties van geheel Tenach niet in een enkele generatie. In feite ontstonden de vroegste gedeelten van de Midrasj nog voor Tenach in de huidige volgorde van de Bijbelboeken werd gekanoniseerd, terwijl de jongste gedeelten van de Midrasj pas stammen uit de 10de en 11de eeuw van d.g.j.

De grootheid en eeuwige waarde van de Midrasj berust op de **Ağada**, d.w.z. de zedekundige opvattingen waarvan de rabbijnen hun lezers zochten te doordringen. In tegenstelling tot de **Halacha**, die bestaat uit juridische discussies en uitspraken, is de Midrasj meer op denkbeelden dan op details gericht. De Ağadische literatuur weerspiegelt de godsdienstzin van het joodse volk. Hier vinden wij verheven zedelijke opvattingen en wijsgerige gedachten, zowel als een grote hoeveelheid folkloristische gebruiken. De Midrasj, die geschreven is in een stijl die zowel populair is als aantrekkelijk, sprak tot de ziel van het volk, voor wie het een bron vormde van diepe geestelijke troost en zedelijke kracht.

Bovendien werd de **Midrasj-Ağada** een belangrijk hulpmiddel om de joden de betekenis en schoonheid van het Jodendom te laten zien.

Hoewel veel van de Ağadische literatuur in de Talmoed is te vinden, vindt zij haar eigenlijke bekroning in de Midrasj.

De belangrijkste Midrasj-verzamelingen zijn: **Midrasj Rabba**, op de gehele Pentateuch en op de Vijf Meğilot: **Mechilta** op Exodus, **Sifra** op Leviticus, **Sifree** of Numeri, **Mechilta** op Deuteronomium, **Pesikta** op Haftara van de Feestdagen en andere bijzondere dagen, **Tanchoema** op de gehele Pentateuch.

XVII

Enkele joodse geleerden uit de Middeleeuwen

Rasji

Van alle joodse kommentatoren van Tenach en de Talmoed is de meest vermaarde **Rasji** zoals hij meestal wordt genoemd naar de beginletters van zijn volle naam **Rabbi Sjlo mo ben Jitschak**, die van 1040 tot 1105 leefde in Frankrijk. Zijn Talmoed-commentaar verklaart de betekenis van de tekst zodat deze zelfs voor een beginnening begrijpelijk wordt. Zijn kommentaar op Tenach maakt gebruik van de Midrasj en van de Talmoed welke hij aanhaalt om de tekst te verduidelijken. De serieuze bestudeerder van Tenach en van de Talmoed zal tot op de dag van heden daarbij steeds de kommentaren van Rasji gebruiken.

Sa'adja (892-942)

Sa'adja, die geboren werd in Egypte, bracht het grootste deel van zijn leven in Babylonië door en wel aan de Talmoed-Akademie te Soera, waarvan hij het hoofd (Ġaon) werd. Hij was godsdienstfilosoof, Tenach-verklaarder en de grondlegger van de rabbijnse literatuur. Hij schreef o.a. een Arabische vertaling van Tenach, een kommentaar op het mystieke Boek van de Schepping (**Sefer Jetsira**), waarin hij de scheppingsleer en zijn opvatting over het Heelal uiteenzette. maar het belangrijkste is zijn **Emmoenot We'Deot** (Geloofspunten en Meningen), een wijsgerige uiteenzetting van het Jodendom, dat aldus voor de eerste maal filosofisch werd geïnterpreteerd, in overeenstemming met de Griekse en Arabische wijsgerige stromingen van zijn tijd. Ook verdedigde hij de Misjna en de Talmoed, tegen de **Karaïeten**, die deze verwierpen en in zijn tijd in Mesopotamië invloedrijk waren. Door Sa'adja werden zij teruggedrongen tot de rol van sekte.

Salomon ibn Gabirol (1021-1071)

In later eeuwen werd zowel de Joodse wijsbegeerte als de Hebreeuwse dichtkunst vooral beoefend in Spanje, aanvankelijk vooral het Moor-

Enkele joodse geleerden uit de middeleeuwen

se, later ook het Christelijke Spanje.

Salomon ibn Ġabirol (1021-1070) was zowel dichter als wijsgeer. Zijn twee beroemste werken zijn de **Keter Malchoet** en **Mekor Chajiem**. De **Keter Malchoet** (Vorstelijke Kroon) is een leerdicht, een reeks dichtwerken over God en Zijn Schepping, dat een ereplaats heeft gekregen in de joodse liturgie. **Mekor Chajiem** (Bron des Levens) is een mystiek-wijsgerig werk dat er veel toe heeft bijgedragen om bepaalde stromingen in de laat-Griekse wijsbegeerte, vooral het neoplatonisme, ingang te doen vinden in het Middeleeuwse Europa.

Jehoeda Halevi (1085-1140)

Zijn roem berust allereerst op zijn Hebreeuwse gedichten 'Oden aan Zion' ofwel Zioniden, waarvan vele zijn opgenomen in de joodse liturgie, en wel in de ochtenddienst van de 9de aaw. Een proza-werk, oorspronkelijk in het Arabisch geschreven, is de **Koezari** (de Chazaar), een wijsgerige dialoog tussen de vorst der Chazaren, een niet-Christelijk volk in Zuid-Rusland, die tot een der drie monotheïstische godsdiensten wilde overgaan en daartoe een Christelijk theoloog, een Moslem theoloog en een rabbijn uitnodigde om hun geloofsleer uiteen te zetten. Ten slotte koos de vorst voor het Jodendom. Het werk is tevens een verhandeling over het Jodendom als openbaringsgodsdienst. Jehoeda Halevi – in tegenstelling tot Maimonides (zie beneden) – benaderde het Jodendom niet zozeer op rationalistische als wel op mystieke wijze.

Mozes ben Maimon (1135-1204)

Mozes ben Maimon, vaak ook **Maimonides** en ook **Rambam** (**Rabbi Mosje ben Maimon**) genoemd, geldt als de grootste joodse geleerde uit de Middeleeuwen. Hij werd geboren in Cordova, maar als klein kind vluchtte hij met zijn ouders wegens de vervolgingen in Cordova naar Noord-Afrika, waar hij opgroeide in Fez. Later begaf hij zich naar Cairo, waar hij nog later de artsenpraktijk uitoefende en zelfs lijfarts werd van Sultan Saladdin. Ofschoon zijn beroep hem het grootste deel van de dag in beslag nam, slaagde hij er toch in tijd te vinden voor een aantal omvangrijke werken op joods gebied. Het bekendst hiervan

zijn de **Misjnee Tora**, de herhaling van de Tora ook wel **Jad Hachazaka** (de Sterke Hand) genoemd, een meesterlijke compilatie van de joodse wetten, in veertien delen, gerangschikt naar onderwerpen en zeer helder uiteengezet. Het kan als een encyclopedie van de joodse wetten worden beschouwd en neemt in de opleiding van rabbijnen een belangrijke plaats in.

Zijn tweede voornaamste werk – oorspronkelijk in het Arabisch geschreven – is de **Moree Newoechiem** (Gids der Verdoolden), een wijsgerig werk waarin hij de leer van de Griekse wijsgeer Aristoteles – die in het Middeleeuwse Europa een belangrijke plaats innam – in overeenstemming trachtte te brengen met Tenach en de joodse leer, en deze op rationalistische wijze verklaarde.

De Sjoelchan Aroech (שְׁלַחַן עֲרוּךְ)

De schrijver van de **Sjoelchan Aroech** (letterlijk 'Gedekte Tafel'). Rabbi Joseph Karo (1488-1575) was eveneens geboren in Spanje, maar moest dat land met zijn ouders reeds als klein kind ontvluchten. Hij vestigde zich in Safed in Galilea in het Noorden van Israël, waar hij de Sjoelchan Aroech schreef. Dit is een systematisch en omvattend overzicht van alle joodse wetsbepalingen, zoals deze zich tot het midden van de 16de eeuw hadden ontwikkeld. De Sjoelchan Aroech is de door alle religieuze joden ter wereld erkende gezaghebbende codificatie van de joodse wetspraktijk. Door zijn handzaam formaat en eenvoudige taal won het spoedig grote vermaardheid. Het bestaat uit vier delen, en wel **Orach Chajiem** (אֲרַחַ חַיִּים) (levensweg), over de dagelijkse godsdienstige praktijk in sjoel en thuis; **Joree Déa** (יִוְרֵה דְעָה) over de spijswetten enz.; **Ewen Ha'ezzer** (אֶבֶן הָעֶזֶר) (Hulp-steen) over het huwelijksrecht; en **Chosjen Misjpat** (חֹשֶׁן מִשְׁפָּט) (Schild van het Recht), over burgerlijk en strafrecht. Samen met de aanvullingen van Moses Isserles (1520-1572) werd het de standaard codex voor de Asjkenazische joden.

XVIII

Het Hebreeuwse Alfabet

De letters van het hebreeuwse alfabet hadden – evenals het Phoenicische en het Kana'anietische schrift en die van het Babylonisch, Assyrisch, en ook de Egyptische hieroglyphen – oorspronkelijk wellicht de vorm van voorwerpen of dieren die deze naam hebben. Zo werd de **Ajin** – welk woord 'oog' betekent – oorspronkelijk geschreven als O, en de **Sjien** – het hebreeuwse woord voor 'tand' – als W.

Het hebreeuwse alfabet bestaat uit 22 medeklinkers. Daarnaast kent men tien klinkers, vijf lange en vijf korte. Deze worden boven en onder de medeklinkers geschreven. Vaak, ook in de Tora, worden de klinkers geheel weggelaten.

Het hebreeuws wordt geschreven van rechts naar links.

Er zijn verschillende vormen van het hebreeuwse schrift.

A. Het zgn. kwadraatschrift. Dit staat ook bekend onder de naam **קְתָב אֲשׁוּרִי** (Assyrisch schrift), hoewel het in het geheel niet lijkt op het Babylonisch-Assyrische spijkerschrift. Dit is de meest gebruikelijke vorm voor gedrukt hebreuws.

B. Het kursiefschrift. Hiervan wordt bij het schrijven gebruik gemaakt. Het was het eerst in gebruik bij joden in het middeleeuwse Duitsland.

C. Het alternatieve schrift. Dit is een enigszins vereenvoudigde vorm van het Kwadraatschrift.

D. Het Rabbijnse ofwel Rasji Schrift. Deze laatste naam gaat terug op Rasji, de vermaarde kommentator op Tenach en de Talmoed (zie boven). Hiervan werd gebruik gemaakt door de kommentatoren op de Talmoed en latere rabbijnse geschriften. Deze commentaren worden ook in moderne uitgaven in dit schrift gedrukt.

E. Het Tora schrift. Hierin worden de Boeken van Tenach geschreven, alsmede de tekst van de Mezoëza en van de Tefillien. Het is een verfraaiing van het kwadraatschrift en kan door degenen die daarmee op de hoogte zijn, zonder moeite worden gelezen.

Algemeen

Naam	A	B	C	D	E	uitspraak	getal waarde	sluit- letter
Alef	א	א	א	א	א	Stom	1	
Beet	ב	ב	ב	ב	ב	{ B W	2	
Weet								
Ġimel		ג	ג	ג	ג	G*	3	
Dalet	ד	ד	ד	ד	ד	D H	4	
He								
Waaw		ו	ו	ו	ו	W	6	
Zajien	ז	ז	ז	ז	ז	Z CH	7	
Chet								
Tet		ט	ט	ט	ט	T	9	
Joed	י	י	י	י	י	J K	10	
Kaf								
Chaf		כ	כ	כ	כ	G	20	ך
Lamed	ל	ל	ל	ל	ל	L M	30	
Mem								
Noen		מ	מ	מ	מ	N	40	ם
Samech	נ	נ	נ	נ	נ	S Stom	50	ן
Ajin								
Pee		ס	ס	ס	ס	S	60	
Fee	פ	פ	פ	פ	פ	{ P F	70	ף
Tsadi								
Koef		צ	צ	צ	צ	TS	80	ץ
Reesj	ק	ק	ק	ק	ק	K R	100	
Sjien								
Sien		ר	ר	ר	ר	R	200	
Taaw	ש	ש	ש	ש	ש	{ S S	300	
Taaw								
Taaw		ת	ת	ת	ת	T S	400	

*Als in het engelse woord 'girl'.

De uitspraak van de letters en klinkers wordt hier aangegeven volgens de uitspraak van het modern hebreuws die tegenwoordig ook in Nederland het meest wordt gebruikt. Deze uitspraak wordt de „Sefardische uitspraak” genoemd.

het hebreeuwse alfabet

Klinkers

Lange Klinkers

Korte Klinkers

Teken	Naam	Klank	Teken	Naam	Klank
ַ	Kamats	A in gaan	ֿ	Patach	A in man
ֵ	Tseere	ee in deel	ִ	Seğol	e in met
ִ	Chirik	ie in zien	ִ	Chirik	i in kind
ֹ	Cholam	oo in zoon	ֹ	Kamats	o in lot
ֺ	Sjoeroek	oe in doen	ֺ	Kieboets	oe in zoet

Het teken: (sjewa) duidt de afwezigheid van een klinker aan.
Soms is het klankhebbend, met de 'e'klank van 'de'.

Het is gewoonte om, behalve in de Tora en gedeelten daaruit, de naam Gods (het tetragrammaton) niet voluit te schrijven, maar aan te duiden door een ה met een streepje erboven.

Het getal 15 wordt niet als י"ה geschreven, wegens de gelijkenis van deze twee letters met de naam Gods, maar als ט"ו.

Er zijn vijf letters die aan het einde van een woord een speciale sluitletter kennen, n.l. כ פ צ נ ט.

De letters van het hebreeuwse alfabet worden tevens als getallen gebruikt, en wel volgens de hiervoor afgedrukte tabel.

De Negienot

1. **Inleiding.** De Negienot (נְגִינוֹת), ook Ta'amim (טַעֲמִים) genaamd, zijn al die kleine haaltjes, punten, enz. die men vindt in de tekst van Tenach onder, boven, aan het begin of aan het einde van de hebreeuwse woorden. Deze 'accenten' zoals zij ook wel worden genoemd, moet men niet verwarren met de klinkers. Zij ontleen hun naam Negienot aan de hebreeuwse stam נָגַן , welke betekent: 'een instrument bespelen', 'zingen'.

2. **Hun betekenis in de hebreeuwse grammatika.** Voor de hebreeuwse grammatika zijn deze Negienot – ook wel disjunctieve en conjunctieve accenten genaamd – van grote betekenis, daar zij een hulpmiddel vormen tot een beter begrip van de tekst. Enerzijds duiden zij vaak de plaats van de klemtoon in een bepaald woord aan, en anderzijds dienen zij als leestekens en geven de natuurlijke rustpauzes in een zin aan.

3. Hun muzikale betekenis:

Zij zijn echter vooral van belang als hulpmiddel voor het voordragen van de gewijde tekst in sjoel. Hiervoor kent men ongeveer 24 verschillende muzikale accenten. Tegenwoordig zijn er verschillende systemen in zwang voor verschillende onderdelen van Tenach, n.l.

- a) Voor de tekst van de Tora.
- b) Voor de tekst van de Haftara.
- c) Voor de Vijf Megillot (n.l. Hooglied, Ruth, Prediker, Esther, en Klaagliederen).
- d) Voor Psalmen, Spreuken en Job.

Deze drie boeken duidt men vaak aan met de drie letters ח' מ' א' naar de Beginletters van Job (אִיּוֹב), Spreuken (מְשָׁלִי), en Psalmen (תְּהִלִּים), en de Negienot voor deze drie boeken noemt men טַעֲמֵי אֲמָת.

Elk van deze accenten heeft een Aramese naam, welke gewoonlijk een aanwijzing is van de wijze waarop dit accent moet worden geïntoneerd.

Negienot (Accenten)

Naam	Uitgesproken	Plaats	Vorm
מַהֲפֹךְ	Mapach	onder	<
פַּשְׁטָא	Pasjta	boven	ˆ
זַקֵּף־קַטוֹן	Zakeef-katon	boven	˙
זַקֵּף־גָּדוֹל	Zakeef-gadol	boven	˚
מֶרְכָּה	Mercha	onder	˘
טִפְחָא	Tipcha	onder	˘˘
מוֹנַח	Moenach	onder	˘˘˘
אַתְנַחְתָּא	Et-nach-ta	onder	˘˘˘˘
דַּרְגָּא	Darğa	onder	˘˘˘˘˘
תְּוִיֵּר	Tewier	onder	˘˘˘˘˘˘
קַדְמָא	Kadma	boven	˙˙
אַזְלָא	Azla	boven	˙˙˙
גֵּרֵעֵסְי	Ġereesj	boven	˙˙˙˙
גֵּערֶסְיֵיִם	Ġeersjajiem	boven	˙˙˙˙˙
תְּלִישְׁא־קַטְנָה	Tliesja-ketana	boven	˙˙˙˙˙˙
תְּלִישְׁא־גְדוֹלָה	Tliesja-gedola	boven	˙˙˙˙˙˙˙
פַּזֵּר	Pazeer	boven	˙˙˙˙˙˙˙˙
רֵבִיעַ	Rewie'a	boven	˙˙˙˙˙˙˙˙˙
סֵגוֹל	Seğol	boven	˙˙˙˙˙˙˙˙˙˙
זַרְקָא	Zarka	boven	˙˙˙˙˙˙˙˙˙˙˙
יְתִיב	Jetiew	onder	<
סִלְלוֹק	Silloek	onder	
סוֹף־פַּסּוֹעַ	Sof-passoek	onder	˙
שְׁלִשְׁלֵת	Sjalsjelet	boven	ξ

GESCHIEDENIS

XIX

De Joodse Geschiedenis in Vogelvlucht

Van Abraham tot onze tijd

De joodse geschiedenis strekt zich uit over duizenden jaren en verhaalt van een volk verspreid in vele landen. De hier volgende bladzijden willen slechts een overzicht geven van de allerbelangrijkste gebeurtenissen en van de algemene lijnen in deze geschiedenis. Aan de belangstellende lezer wordt het overgelaten zich nader in bepaalde perioden te verdiepen.

HOOFDSTUK EEN

Van 2000 tot 586 v.d.g.j.

Het ontstaan van het joodse volk – 2000 v.d.g.j.

Het joodse volk gaat terug op de aartsvader Abraham, die een onwrikbaar geloof had in het bestaan van Eén God. Hij gaf dit geloof door aan zijn zoon Isaac, die op zijn beurt zijn zoon Jacob van dit Godsvertrouwen wist te doordringen. Abraham, Isaac en Jacob worden de Aartsvaders van het joodse volk genoemd. Jacob had twaalf zonen: Ruben, Simon, Levi, Juda, Isachar, Zevoeloen, Dan, Naphtali, Gad, Asher, Josef en Benjamin, die op hun beurt merendeels talrijke kinderen hadden.

Verblijf in Egypte – 1700 v.d.g.j.

Tegen het einde van Jacobs leven vestigden hij en zijn nakomelingen – destijds de stam der Hebreëen genoemd – zich in Egypte. In de loop der jaren werden zij hier zo talrijk en welvarend dat zij de tegenstand opwekten van de Egyptische Pharaohs. Gedurende lange tijd – mogelijk zelfs twee eeuwen – moesten zij voor de Pharaohs slavenarbeid verrichten, waarbij zij o.a. de steden Pithom en Raamses bouwden.

Ten slotte werden zij uit de Egyptische slavernij verlost door de grote leider Mozes, die hen uit Egypte voerde, op weg naar het Beloofde Land. Dit feit wordt nog jaarlijks tijdens het Pesach-feest herdacht.

Volkswording

De bevrijding uit de slavernij van Egypte was evenwel slechts een eerste stap. De Israëlieten, die uit Egypte trokken, waren naar de geest nog slaven. Hun verzet tegen Mozes bewees dat zij nog geen werkelijk volk waren, met een eigen identiteit. Het zou veertig jaren van omzwervingen in de woestijn duren tot een nieuw geslacht van mannen en vrouwen was opgegroeid die de nationale onafhankelijkheid waard waren. Het in ontvangst nemen van de Tora op de berg Sinai was de beslissende faktor die de stam der Hebreëen tot een volk met een uitgesproken eigen identiteit maakte. De Tora schreef hun een levenswijze voor als volk volgens hoge zedelijke principes. De joden waren nu gereed voor de derde fase in hun ontwikkeling als volk: de intocht in het land Kana'an.

Vestiging in Kana'an – 1500 v.d.g.j.

Nog voor het overlijden van Mozes veroverden de Israëlieten het gebied ten Oosten van de Jordaan. De krijgsman Josua, die Mozes opvolgde, voerde zijn volk de Jordaan over. Na Jericho te hebben ingenomen trokken zij het heuvelland ten westen van de Jordaan over. Na bittere strijd met plaatselijke stammen verkregen zij de heerschappij over dit gebied. Dit werd vervolgens ter bewoning verdeeld onder de verschillende stammen der Israëlieten.

Het Tijdvak der Richteren – 1100 v.d.g.j.

De Kana'anietische stammen werden nooit volledig verslagen, en zij bleven in de omgeving van de Israëlieten wonen. Dit vormde in tweeërlei opzicht een groot gevaar voor de Israëlieten – het gevaar van een aanval en het gevaar van assimilatie. De voornaamste vijandige stammen in die tijd waren de eigenlijke Kana'anieten, de Midjanieten en de Ammonieten ten Oosten van de Jordaan en de Filistijnen in de kustvlakte. Van tijd tot tijd stonden er onder de Israëlieten moedige mannen – en in één geval een moedige vrouw, Debora – op, die de Israëlieten tot de strijd tegen hun vijanden wisten te bezielen. Tot deze personen – Richteren genaamd – behoorden Debora, Gideon, Jephtha en Simson. De laatste en meest vermaarde van de Richteren was de

'ziener' Samuel. Hij wist de Israëlieten, die te voren vaak nog in de eerste plaats loyaal aan hun eigen stam waren geweest, een besef van eenheid te geven, door hun geloof te versterken en hen te verenigen in de dienst aan de Ene God.

Het Tijdvak der Eerste Koningen – 1030 v.d.g.j.

a. **Saul.** Tegen het einde van het openbare optreden van Samuel liet deze zich door het volk overreden om een koning aan te stellen. Zijn keuze viel op Saul, die aldus tot eerste vorst van Israel werd uitgeroepen. Aanvankelijk bleek dit een uitstekende keus te zijn geweest, maar later vervreemde hij van Samuel, en verviel hij in zwaarmoedigheid. Saul werd ten slotte door de Filistijnen verslagen en gedood. Zijn opvolger werd de jonge David, die de tweede koning van Israel werd.

b. **David.** David was de grootste der koningen van Israel. Hij wist de verschillende Israëlietische stammen tot een hechte eenheid te maken, veroverde Jeruzalem op de Jebusieten en maakte het tot de hoofdstad van zijn rijk. Hij wist al zijn vijanden in en rond Palestina te verslaan, en liet een uitgestrekt gebied aan zijn zoon en opvolger, Salomo, na. David was niet alleen een groot heerser, maar ook een belangrijk dichter en een man Gods. Volgens de overlevering heeft hij de Psalmen gedicht.

c. **Salomo** – 970 v.d.g.j. Een van de eerste daden van Salomo als koning was in Jeruzalem een fraaie tempel voor God te bouwen. Het grootste deel van zijn heerschappij werd gekenmerkt door vrede en voorspoed, waarbij Salomo de vruchten plukte van de daden van zijn vader. Maar hoewel Salomo in de overlevering als een wijs man wordt voorgesteld, beging hij toch ook een ernstige politieke dwaling door zijn bondgenootschappen met buitenlandse vorsten, hetgeen leidde tot de invoering van afgodendienst in Kana'an. Ook legde hij, om de vele prachtige gebouwen, die hij liet oprichten, te kunnen financieren, de bevolking zware belastingen op. Bij zijn dood zouden de nadelige gevolgen van dit alles maar al te spoedig zichtbaar worden.

Het verdeelde koninkrijk

Bij de dood van Salomo kwam de vijandschap die reeds geruime tijd tussen de noordelijke en de zuidelijke stammen bestond tot uitbarsting door een onverantwoordelijke daad van de zoon en opvolger van Salomo, Rehobeam, die dreigde hard tegen de noordelijke stammen te

zullen optreden, waarop deze zich van de zuidelijke stammen afscheidden. Het rijk van David werd nu verdeeld in het Rijk Israel, dat de tien noordelijke stammen bevatte, onder Jerobeam als vorst en met Sichem als hoofdstad en het Rijk Juda, met de twee stammen Juda en Benjamin, dat trouw bleef aan de dynastie van David en die Jeruzalem als hoofdstad had.

Gedurende een groot deel van hun bestaan waren de rijken Israel en Juda in bittere vijandschap gewikkeld. Bovendien deden zich in beide rijken vaak godsdienstige, maatschappelijke en politieke misstanden voor. Het was duidelijk dat geen van beide rijken op deze wijze kon voortbestaan.

De Profeten

Er stonden achtereenvolgens een aantal profeten op, die onbevreesd de heersende misstanden aan de kaak stelden en tot inkeer maanden. Tot hen behoorden Elija, Elisja, Amos, Hosea, Jesaja, Micha en Jeremija. Zij allen hebben zich een onsterfelijke plaats in de wereldgeschiedenis verworven. Hun krachtige boodschap, getuigend van een sterke geestkracht, vormt een der belangrijke joodse bijdragen tot de menselijke beschaving.

Verval en Ondergang – 586 v.d.g.j.

Inmiddels kwam eerst het vorstendom Syrië op en vervolgens de machtige mogendheden Assyrië en Babylonië in Mesopotamië, die hun invloedssfeer tot aan de Middellandse Zee wilden uitbreiden. In 721 v.d.g.j. bezweek het Noordelijke Rijk, het Rijk Israel, voor Assyrië en de Tien Stammen werden gedeporteerd, meest naar Assyrië. Het Rijk Juda wist zich nog een kleine anderhalve eeuw te handhaven, onder koningen die nu in het algemeen een beter beleid voerden. Maar ten slotte moest het eveneens het onderspit delven tegen de overmacht van Babylonië. In 586 v.d.g.j. werd Jeruzalem door Nebuchadnezzar veroverd; de Tempel werd verwoest en het grootste deel der inwoners van Jeruzalem naar Babylonië overgebracht.

HOOFDSTUK TWEE

Het Tijdvak van de Tweede Tempel

530 voor d.g.j. – 70 na d.g.j.

Bij de Wateren van Babylon – De Terugkeer – 530 v.d.g.j.

De ballingen trachtten zich in het hun vreemde Babylonië voor een groot deel zo goed mogelijk in hun nieuwe omgeving aan te passen. Er waren onder hen echter velen die bleven rouwen om Zion en die zich Jeruzalem als hun voornaamste bron van vreugde herinnerden. In het jaar 539 voor d.g.j. veroverde de Perzische koning Cyrus het Babylonische Rijk en stond die joden, die dit wensten, toe om naar hun vroegere vaderland terug te keren. De teruggekeerde ballingen voelden zich als 'zij die dromen'. Na vele hindernissen te hebben overwonnen, vooral van de kant van de Samaritanen (half-heidense stammen die door Assyrië in Samaria uit andere streken waren overgebracht na de val van het Rijk Israel) hervatten zij hun joodse levenswijze en bouwden zij een nieuwe Tempel.

Ezra en Nehemja – 450 v.d.g.j.

Opnieuw echter werd deze kleine joodse gemeenschap al spoedig bedreigd door assimilatie. Maar Ezra de Schrijver, zoals hij wordt genoemd en later Nehemja, die zich bij de eerder uit Babylonië teruggekeerde ballingen hadden gevoegd, slaagden erin de joden opnieuw tot een krachtige joodse gemeenschap samen te smeden, die zich wijdde aan het dienen van God. Ezra was verantwoordelijk voor de godsdienstige herleving van de joden; Nehemja versterkte de steden zodat zij tegen aanvallen bestand zouden zijn en gaf de godsdienstige hervormingen van Ezra het nodige staatkundige gezag.

Op de hervormingen van Ezra en Nehemja volgde een lange periode van vrede en rust. Zonder veel aandacht voor de opkomst en de ondergang van machtige wereldrijken stelden de joden de synagoge in als middelpunt van hun godsdienstige leven. Voorgegaan door de zgn. Schrijvers (Sofriem) en later door de Mannen van de Grote Synagoge (Ansjee Knesset HaGedola) wijdden zij zich aan de uitwerking van de gebeden en andere godsdienstige geschriften in een tijd die als een der meest formatieve in de joodse geschiedenis kan worden beschouwd.

Onder Griekse Overheersing

Aan deze vreedzame periode kwam een eind door de opkomst van een wereldveroveraar, Alexander de Grote van Macedonië. Evenals vele andere volken moest ook Judea zich aan hem overgeven en werd het een deel van het Grieks-Macedonische rijk, dat na de dood van Alexander in 323 v.d.g.j. tussen een aantal van zijn generaals werd verdeeld. Zo viel Egypte ten deel aan Ptolemaeus en Syrië en Mesopotamië aan Seleucus. Hun nakomelingen, de Ptolemeeën en de Seleuciden, betwistten elkaar vaak de heerschappij over het tussenliggende Judea, dat nu eens door de Ptolemeeën, dan weer door de Seleuciden werd veroverd. Ten slotte kwam Judea in 165 v.d.g.j. duurzaam in het bezit van een der vorsten der Seleuciden. Antiochus Epiphanes.

Inmiddels stonden de joden ook aan binnenlandse bedreiging bloot, namelijk aan de aantrekkingskracht van de Hellenistische beschaving – de Griekse cultuur in de landen van het door Alexander de Grote gestichte wereldrijk. De welgestelden en opportunisten onder de joden lieten hun voorvaderlijke godsdienst in de steek voor de verlokkingen van het Hellenisme.

De Opstand der Maccabeeën – 165 v.d.g.j.

Koning Antiochus begon alle manifestaties van onafhankelijkheid onder de joden meedogenloos te onderdrukken. Maar toen hij ook een heidense religie in de Tempel zocht in te voeren, kwamen de joden, onder aanvoering van de Maccabeeën in opstand en begonnen zij een guerilla oorlog tegen een vijand die onmetelijk veel sterker was dan hun eigen slecht bewapende en slecht getrainde groepjes. Dit is het eerst bekende voorbeeld in de geschiedenis van een strijd om godsdienstvrijheid. De strijd tegen Antiochus had ook r. in of meer het karakter van een burgeroorlog. De Hellenistische cultuur had namelijk onder de joden veel terrein gewonnen en er heerste bittere vijandschap tussen de Hellenistisch-gezinden en de aan het jodendom vasthoudende joden. Na langdurige strijd werden de troepen van Antiochus verslagen. Het was echter pas in het jaar 140 v.d.g.j. dat Simon, de enige van de vijf Maccabeeën broeders die nog in leven was, tot Hogepriester en vorst werd benoemd. Rome, dat intussen een nieuwe wereldmacht was geworden, erkende de onafhankelijkheid van Judea.

De heerschappij der Maccabeeën hield ongeveer een eeuw stand, al werd zij helaas gekenmerkt door politieke conflicten en tweespalt. In

het jaar 63 v.d.g. j. kwam de Romeinse veldheer Pompeius tussenbeide in de strijd om het koningschap tussen twee broers, beiden uit het huis der Maccabeeën; Pompeius nam Jeruzalem in en bracht Judea onder het gezag van het machtige Rome, al behield het een zekere mate van autonomie.

Onder Romeins bewind – 70 na d.g. j.

De joden onderwierpen zich slechts met moeite aan het Romeinse gezag. De ene prokurator – een soort gouverneur – na de andere onderdrukte de joden met harde hand, terwijl de joden zelf onderling verdeeld waren. De Zeloten hadden de onafhankelijkheid als ideaal, de Essenen hoopten op de komst van de Messias, terwijl de aanzienlijken de gunst van de Romeinse heersers trachtten te winnen.

Opkomst van het Christendom

In dit tijdvak vond de leer van Jezus van Nazaret aanhang onder een groep joden, vooral in Galilea. Jezus verkondigde allermint dat de Tora geen betekenis meer had en de meeste van zijn zedelijke uitspraken waren geworteld in het Jodendom. Zijn aanhangers beschouwden hem echter als de Messias of koning. Daarom werd hij er bij de Romeinse prokurator, Pontius Pilatus, van beschuldigd een bedreiging te zijn van de geordende maatschappij. Jezus werd door de Romeinen gekruisigd. Zijn leer werd evenwel door zijn aanhangers verbreid. In het bijzonder door toedoen van Paulus, die eveneens van joodse oorsprong was, braken de leden van de nieuwe sekte – wat het christendom tot dan toe was – met het Jodendom en stichtten een nieuwe godsdienst.

Verwoesting van de Tweede Tempel

De eigenlijke strijd tegen de Romeinen begon omstreeks 65 na d.g. j., toen de Zeloten openlijk de strijd tegen Rome aanboden. Deze strijd was weliswaar heldhaftig, maar de afloop stond bij voorbaat vast, daar de Romeinse troepen zeer ver in de meerderheid waren. In het jaar 70 na d.g. j. nam Titus, de zoon van de Romeinse keizer Vespasianus, Jeruzalem in en stak de Tempel in brand. Dit betekende het einde van de tweede autonome joodse staat en tevens het begin van de ballingschap, ook al hadden reeds eeuwenlang vele joden buiten het toenmalige Palestina gewoond. Thans echter hadden zij hun centrum in Palestina en Jeruzalem verloren.

HOOFDSTUK DRIE

Het Rabbijnse Tijdperk

70 – 1000 na d.g. j.

Jochanan ben Zakkai redt het Jodendom

Terwijl de Romeinse stormrammen nog tegen de muren van Jeruzalem beukten, legde rabbi Jochanan ben Zakkai met vooruitziende blik de grondslag voor het voortbestaan van het Jodendom ook na de verwoesting van de Tempel en zonder eigen land. Hij vroeg en kreeg toestemming om in Jawne, ten zuiden van Jaffa, een leerschool te stichten voor de bestudering van de Tora. Aldus ontstond een centrum van joodse studie, waarop later andere centra volgden, en waardoor de joden, verspreid over vele landen, toch hun eenheid en eigen identiteit wisten te bewaren. Meer dan drie eeuwen lang waren de rabbijnse Patriarchen, die hun zetel hadden in Galilea, gezaghebbend in kwesties van de joodse godsdienst voor joden overal ter wereld. Dit was een tijdvak van godsdienstig herstel en van een intens geestelijk leven. De synagoge en het gebedenboek verkregen de plaats, die eerder de Tempel te Jeruzalem en de offerdienst hadden ingenomen. De studie van de Tora was sterk verbreid en het onderwijs aan kinderen onder de joden bijna algemeen.

De Opstand van Bar Kochba, 132 – 135 na d.g.j.

De smeulende haat tegen de Romeinen wakkerde spoedig opnieuw aan tot een laaiende vlam, toen vele jonge joden in Palestina zich aansloten bij Bar Kochba in een poging het Romeinse juk af te schudden. Deze heldhaftige strijd werd gesteund door Rabbi Akiwa, de voorname Tanna, d.w.z. leraar, van zijn tijd. De opstand boekte aanvankelijk successen.

Maar spoedig zagen de joodse verzetsgroepen zich geplaatst tegenover de overmacht van troepen van de Romeinse veldheer Julius Severus en vielen de joodse vestingen de een na de ander aan. Nadat ook Betar, ten Zuiden van Jeruzalem, als laatste bolwerk was gevallen, kondigde de Romeinse Keizer Hadrianus zeer zware strafmaatregelen tegen de joden in Palestina af. Zo werd o.a. Jeruzalem tot de Romeinse stad Aelia Capitolina en was het joden in het vervolg verboden daar te wonen. Opnieuw verlieten vele joden Palestina om elders een veiliger

bestaan te zoeken. De opvolgers van keizer Hadrianus verzachtten evenwel een aantal van de bepalingen tegen de joden. Na enige tijd konden de joodse geleerden in Galilea in betrekkelijke rust voortgaan met het tot stand brengen van de Talmoed.

Leven in Palestina – tot ca. 425 na d.g. j.

Omstreeks 200 na d.g. j. sloot Rabbi Juda, bijgenaamd De Vorst, ofwel Hanasi, de tekst af van de Misjna, de uitgebreide verzameling van mondeling overgeleverde wetten die door de Tannaïem was bijeengebracht. Daarna bleef de joodse gemeenschap in Palestina, vooral in Galilea, nog ruim twee eeuwen bestaan; de zgn. Palestijnse Talmoed en Midrasj waren het resultaat van de studie van verscheiden generaties van Palestijnse joodse geleerden.

Allengs werd de kloof tussen Christendom en Jodendom dieper. Toen Constantijn de Grote in 312 het Christendom tot officiële godsdienst van het Romeinse Rijk verhief, werd de positie van de joden in Palestina – dat nog steeds deel uitmaakte van dit Romeinse Rijk – onhoudbaar. Het gezag van de Patriarchen nam af en ten slotte werd deze functie in 425 na d.g. j. opgeheven.

De Joden in Mesopotamië

Reeds eeuwen vóór de verwoesting van de Tempel te Jeruzalem in 70 na d.g. j. bestonden er joodse gemeenten in Alexandrië in Egypte, op het Arabische schiereiland, in Klein-Azië en in een aantal landen rond de Middellandse Zee, met inbegrip van Rome. De meest belangrijke joodse gemeenschap bevond zich evenwel in Mesopotamië en deze zou niet lang na het verval van het Palestijnse Jodendom de meest vooraanstaande plaats in de joodse wereld gaan innemen.

In Babylonië – eerst deel van het Perzische Rijk, later door de Arabieren veroverd en deel van het Rijk der Abbassieden, – bezaten de joden een grote mate van autonomie; ook was de joodse gemeenschap er uitstekend georganiseerd. Aan het hoofd stond de exilarch of wel Rosj Gáloeta, 'hoofd van de ballingschap'. Er bestonden verscheidene akademies voor joodse studie, vooral te Soera, te Poembedita, te Mechoza en te Nehardea, die alle door zeer grote aantallen studenten werden bezocht. Dit leidde tot een sterke opbloei van joodse studies.

De immense Babylonische Talmoed werd omstreeks 500 na d.g. j. afgesloten. In het na-Talmoedische tijdvak werden de leiders van de

akademies Geonim genoemd (Gaon-Excellentie); zij oefenden het gezag in godsdienstige zaken niet alleen uit over de joden in Babylo- nië, maar ook over joden elders, die uit alle windstreken vragen tot hen richtten, waarop de Geonim Responsa gaven. Aldus werden zij de godsdienstige leiders voor joden in de gehele diaspora.

De Talmoed

De Talmoed is de weerslag van de ontwikkeling van het joodse leven en denken; zijn zes zgn. 'ordes' (boeken) beslaan elk aspect van het joodse bestaan. De Talmoed heeft meer dan enig andere faktor, de meest formatieve invloed op het leven der joden uitgeoefend.

Einde van het Talmoedische Tijdvak

In het begin van de zevende eeuw na de g.j. was een nieuwe macht opgekomen, die een deel van de wereld een nieuw aanzicht zou geven, n.l. de Islam. De Moslims, afkomstig uit het Arabisch schiereiland, trokken te vuur en te zwaard noordwaarts en veroverden Palestina op het Byzantijnse Rijk (dat zich van het Westromeinse Rijk had afgesplitst) en Mesopotamië van het Perzische Rijk der Sassaniden. Aanvankelijk lieten zij de bevolking van de veroverde landen slechts de keus tussen het omhelzen van de Islam en de dood. In de loop der jaren nam hun fanatieke geloofsijver évenwel af en stelden zij zich tevreden met de belastingopbrengst en de loyaliteit van de ongelovigen. In die tijd geraakte het jodendom in Babylo- nië echter reeds in verval en had de positie van de exilarchen en van de Geonim haar luister verloren. Daar kwam nog bij de opkomst in Mesopotamië van de sekte der Karaïeten, die zich van het rabbijnse jodendom afscheidten en uitsluitend het gezag van Tenach erkenden. Dit alles verhaastte het aanbren- ken van de tijd dat Babylo- nië niet langer de belangrijkste joodse ge- meenschap ter wereld herbergde. Ten slotte, in het jaar 1038 na d.g. j., sloten de akademies hun deuren en werd het ambt van Gaon opgehe- ven.

Inmiddels was een ander land het belangrijkste joodse centrum gewor- den.

HOOFDSTUK VIER

Het Gouden Tijdvak in Spanje

1000 – 1500

Spanje veroverd door de Arabieren

In het jaar 711 staken de Moslemse Arabieren de Straat van Gibraltar over en veroverden zij Spanje. Gedurende de volgende vier eeuwen vormde het Moor- se Spanje vaak – hoewel lang niet altijd – een lichten- de plek in een wereld, die verduisterd was door de jodenvervolgingen. De Moren – zoals de Moslims in Spanje werden genoemd – en de joden hadden veel gemeen. In het moor- se Spanje kwamen een reeks joodse wijsgeren, dichters, staatslieden en beoefenaren van de wetenschap naar voren, die nog steeds een eervolle plaats in de joodse geschiedenis innemen.

Vermaarde joodse figuren

a. **Chas- dai ibn Sjaproet** (ca. 915-970). Hij was een Minister aan het hof van de Kalief te Cordova, van oorsprong arts, tevens had hij grote belangstelling voor de dichtkunst en voor vele takken van wetenschap. Bekend is zijn korrespondentie met Joseph, de vorst van de staat der Chazaren in Zuid-Rusland, waarvan het vorstenhuis tot het joden- dom was overgegaan en het bestaan waarvan kort te voren in het Wes- ten bekend was geworden.

b. **Samuel de Vorst** ofwel Samuel Ha-na- g- gied (993-1055). Ook hij werd geboren in Cordova en was later Minister van de Kalief in Grana- da. Daarnaast was hij dichter en een vooraanstaand Talmoedgeleerde. Zijn inleiding op de Talmoed is nog steeds van belang. Hij gold als hoofd (Na- g- gied) van de joodse gemeenschap in het Moor- se Spanje. Zijn zoon en opvolger, Joseph, viel echter bij de Kalief in ongenade en werd terechtgesteld.

c. **Samuel Ibn Ga- birol** (ca. 1021-1058) (zie p. 82-83).

d. **Bachja Ibn Pakoeda** (ca. 1050-ca. 1100) Godsdienstwijsgeer en auteur van een werk over de joodse zede- leer 'Plichten van het Hart' (**Chowot Halewawot**), dat herhaaldelijk is vertaald en nog steeds een belangrijke bron voor de joodse zede- leer vormt.

e. **Jehoeda Halevi** (ca. 1080-1145), (zie p. 83).

f. **Mozes ben Maimon** ofwel **Maimonides**, ook naar de eerste letters van de woorden *Rabbi Mozes Ben Maimon Rambam* genoemd. (1135-1204). (Zie p. 83-84).

g. Van de vele andere vooraanstaande joodse geleerden en dichters uit het Moorse Spanje worden hier slechts genoemd:

Mozes Ibn Ezra (ca. 1060-1139), hebreuws dichter, te Granada, van wereldlijke en liturgische poëzie:

Abraham Ibn Ezra (ca. 1092-1167), Bijbelexeget, wiens commentaar op de Pentateuch aan alle zgn. rabbijnse Bijbeluitgaven is toegevoegd; tevens wijsgeer en dichter;

Mozes ben Nachman, ook **Nachmanides** en naar de beginletters van de woorden *Rabbi Mozes ben Nachman, Ramban* genoemd, geboren te Gerona, overleden in Akko in Israël. Bijbelverklaarder, die een mystiek commentaar op de Pentateuch schreef en Kabbalist. Tegenstander van de rationalistische benadering door Maimonides. Nam in 1263 in Barcelona in het Christelijke Spanje deel aan een godsdienst-dispuut met de afvallige Pablo Christiani.

Benjamin van Tudela (11 eeuw), reiziger en auteur van een reisbeschrijving naar de joodse gemeenten in vele landen rond de Middellandse Zee, Noordafrika, Mesopotamië, Perzië en India.

Keerpunt

Tegen het einde van de 14de eeuw slaagden de Christelijke vorsten erin het gehele Iberische schiereiland, waarvan zij het noorden reeds eerder in hun bezit hadden gekregen, terug te veroveren, met uitzondering van Granada. Ook in het Christelijke Noord-Spanje hadden joden in de 13de en het begin van de 14de eeuw vaak vooraanstaande posities bekleed. Maar er hadden in 1391 op grote schaal jodenvervolgingen plaats. Grote aantallen joden werden gedwongen tot de doop, vele anderen werden gedood. Het bezit van joden werd op grote schaal gekonfiskeerd. Vele tot de doop gedwongen joden (**Marranen**) bleven echter in het geheim hun jodendom trouw.

In 1480 werd in Spanje de Inquisitie ingevoerd, die zich richtte niet alleen tegen de Marranen en de Joden, maar tegen allen die van afvalligheid van het Christelijke geloof werden verdacht. Onder de grootinquisiteur Torquemada bereikte de Inquisitie haar hoogtepunt en richtte zich vooral tegen de Marranen, van wie er duizenden op brandstapels stierven. In 1492 besloot het Spaanse koningspaar, Fer-

dinand en Isabella, op aandrang van Torquemada, alle Joden uit Spanje te verdrijven. Aldus moesten op 2 augustus 1492 ongeveer 200.000 joden Spanje verlaten. Zij vestigden zich in andere landen rond de Middellandse Zee (Noord-Afrika, Italië, de Balkan, het Ottomaanse Rijk, met inbegrip van Palestina) en ten dele ook in Portugal, waaruit zij in 1497 eveneens werden verdreven: anderen werden onder dwang gedoopt of tot slaaf gemaakt.

In dezelfde maand dat de joden uit Spanje werden verdreven, voer Columbus uit Genua uit om een nieuw werelddeel te ontdekken.

HOOFDSTUK VIJF

De Duistere Middeleeuwen in Midden Europa

1000-1700

Algemeen Overzicht

In de aanvang van de elfde eeuw trof men joodse gemeenschappen aan in de meeste gebieden van Europa, althans van West-Europa. Maar hun situatie was in het algemeen bedroevend. Het was hun verboden land te bezitten; de toegang tot de gilden was hun ontzegd. Aldus werden zij genoodzaakt hun bestaan te zoeken in de handel en in het venten met goederen, die gemakkelijk konden worden meegevoerd en die ook in het geval van verdrijving gemakkelijk konden worden meegevoerd. Gedurende een bepaalde periode dwongen de Christelijke hoogwaardigheidsbekleders de joden tot de geldhandel, daar die aan Christenen verboden was en er niettemin behoefte was aan geleend geld.

Op cultureel gebied beperkten de joden zich steeds meer tot de studie van hun heilige geschriften, in het bijzonder van de Talmud en sloten zich vaak bewust af van niet-joodse culturele invloeden.

Door de Christelijke, niet-joodse bevolking als een vreemd element beschouwd, dat bovendien volgens de Christelijke leer gedoemd was te boeten voor het verwerpen van Jezus als de Messias, werden de joden vaak slechts geduld uit politieke overwegingen en als pionnen van de ene invloedssfeer naar de andere geschoven. Vaak werden zij door de Christelijke bevolking zwaar vervolgd.

De Kruistochten

Het lijden der joden, vooral die langs de Rijn, waar zij woonden in steden als Keulen, Worms, Spier, Mainz, Trier, steeg tot nieuwe hoogte tijdens de Kruistochten. In 1096 nam de Eerste Kruistocht een aanvang met de bedoeling om Palestina op de Moslims te heroveren. Maar reeds kort na hun vertrek rekenden de Kruisvaarders eerst af met de joodse 'ongelovigen' die zij op hun tocht aantroffen. Voor de keuze gesteld tussen doop en dood gaven vele joodse gemeenten er de voorkeur aan te sterven, met het 'Sjema' op de lippen.

Vele joden trokken in die tijd uit de Rijnstreek naar Polen, waar tot dan nog weinig joden woonden. De nieuwe immigranten namen hun omgangstaal, het Middelhoogduits, met zich mee en hieruit ontstond het Jiddisj – dat later in geheel Oost-Europa door de joden werd gesproken.

In 1216 bepaalde het door Paus Innocentius III bijeengeroepen Vierde Lateraanse Concilie dat de Joden aan verdere vernederende maatregelen moesten worden onderworpen, die hen bovendien duidelijk van hun niet-joodse omgeving moesten onderscheiden. Zo werden de joden verplicht een speciaal onderscheidingsteken op hun bovenkleding te dragen, de zgn. Gele Vlek, terwijl mannen bovendien vaak een speciale Jodenhoed moesten dragen. Door Hitler zou dit speciale onderscheidingsteken voor joden ruim zeven eeuwen later opnieuw worden ingevoerd. Ook moesten zij in speciale jodenwijken, ghetti, wonen. Innocentius III had trouwens in de jaren voorafgaand aan het Lateraanse Concilie reeds zijn invloed bij vorsten in verscheidene West-Europese landen aangewend om de joden krachtiger te onderdrukken.

Zwarte Dood

In het midden der dertiende eeuw bracht de Zwarte Dood, de pest, die van 1347 tot 1350 grote gebieden van West-Europa teisterde, opnieuw hevig lijden over de joden. Door hun meer hygienische leefwijze bleven de joden meer voor de pest gevrijwaard dan hun niet-joodse omgeving. Daarop werden de joden allerwege ervan beschuldigd de bronnen te hebben vergiftigd en daardoor de pest te hebben veroorzaakt. Dit leidde tot ongekend hevige jodenvervolgingen, die o.a. een einde maakten aan eens bloeiende joodse gemeenten langs de Rijn als Spier, Worms, Mainz, Keulen, Straatsburg, Frankfurt-aan-de-Main en Neurenberg.

Enkele afzonderlijke landen

a. Engeland. Joden kwamen naar Engeland in 1066 met Willem de Veroveraar. Hun positie was tamelijk bevredigend gedurende ongeveer één eeuw, tot in 1189 Richard Leeuwenhart tot koning werd gekroond. Van toen af ging hun positie steeds meer achteruit; er hadden ook gevallen van de zgn. bloedbeschuldiging plaats, o.a. in Norwich, in Gloucester en later in Lincoln. Steeds zwaardere schattingen werden hun opgelegd, tot zij volledig tot de bedelstaf waren gebracht. Daar zij toen geen enkel belang voor de Engelse vorsten meer hadden, werden zij in 1290 door Edward I geheel en al uit Engeland verdreven, met het verbod er ooit terug te komen. Deze bepaling bleef van kracht tot het midden der 17de eeuw. Nadat zich te voren reeds Marranos in Londen hadden gevestigd, wist Manasse Ben Israel uit Amsterdam van Oliver Cromwell toestemming te krijgen, dat zich opnieuw joden in Engeland mochten vestigen. Het zou echter tot het midden van de 19de eeuw duren, voor joden in Engeland gelijkberechtigd werden.

b. In Duitsland woonden reeds joden sinds de Romeinse Keizertijd, vooral in gemeenten langs de Rijn en later ook in het bijzonder in bischopssteden als Keulen, Worms, Spier, Trier, Mainz, en Regensburg. Nadat in de Karolingische tijd hun positie vrij gunstig was geweest, verslechterde deze door de Kruistochten (zie boven), door de bepalingen van het Vierde Lateraanse Concilie (zie boven) en ten slotte door de Zwarte Dood (zie boven), gedurende welke niet minder dan 300 joodse gemeenten werden verwoest, zodat steeds meer groepen joden uit Duitsland wegtrokken naar oostelijker streken. Ook hier deden zich gevallen van bloedbeschuldiging voor, van beschuldiging van hostie-schending en waren de joden in de latere middeleeuwen onderworpen aan vrijwel ondragelijk zware belastingen. Ook waren er pogroms van het gepeupel, b.v. in Frankenland in 1298/9, geleid door een zekere Rindfleisch en in Beieren in 1336/7 geleid door een zekere Armleder.

De bekendste joodse geleerden uit Duitsland in dit tijdvak waren Rabbi Gershom van Mainz, ca. het jaar 1000 en Rabbi Meir ben Baroeh van Rothenburg, in de tweede helft van de 13de eeuw, die de marteldood onderging.

Terwijl van Rooms-Katholieke zijde in de 16de eeuw de Passiespelen de jodenhaat aanwakkerden, betoonde anderzijds ook Luther, na aanvankelijk toenadering tot de joden te hebben gezocht, zich later fel

anti-joods, hetgeen zijn sporen heeft nagelaten in de Duitse Lutherse Kerk.

c. **Frankrijk.** Joden treft men in Frankrijk, destijds Gallië, al in de Romeinse tijd aan. Ook hier werden de joden meer dan eens gesteld voor de keuze tussen doop of dood en werden zij herhaaldelijk uit bepaalde streken verdreven, soms om er later weer te worden toegelaten, zij het voor beperkte tijd. Ook hier kende men de bloedbeschuldiging, b.v. in Blois in 1171, toen vele joden de brandstapel moesten bestijgen. In vele delen van Frankrijk hadden jodenvervolgingen plaats. Ten slotte werden in 1394 alle joden uit het gebied van het Koninkrijk Frankrijk verdreven, d.w.z. de toestemming om er te blijven wonen werd niet verlengd. Voortaan woonden in het gebied van het huidige Frankrijk joden alleen nog in Elzas Lotharingen en de Pauselijke staten Avignon en Comtat Venaissin en in de Provence, tot zij in 1501 ook uit de Provence moesten vertrekken. In de 16de eeuw zouden zich overigens Marranen uit Portugal vestigen in de havens langs de Atlantische Oceaan.

Centra van joodse studie waren er in de 11de eeuw, vooral in Troyes, waar Rasji (1040-1105) zijn leerschool had (zie boven) en in de Provence, waar de familie Ibn Tibbon zich bezig hield met het vertalen van werken van joodse geleerden uit het Moorse Spanje uit het Arabisch in het Hebreeuws.

d. **Italië.** Joden leefden in Italië en vooral in Rome, reeds bij het begin van de huidige jaartelling. In de Middeleeuwen, toen Italië in een groot aantal stadsstaatjes verdeeld was, verschilde de positie der joden vaak al naar gelang van de stad waarin zij woonden. In Rome, dat een Pauselijke staat was, was hun positie bijzonder slecht. Joodse gemeenten vond men, en vindt men ook nu nog, hoofdzakelijk in Noord-Italië. In 1516 werd het ghetto – een aparte wijk, waarin joden gedwongen waren te wonen – ingevoerd, eerst in Venetië, later in Rome en de meeste andere steden van Italië. Verscheidene joodse families, die in 1492 uit Spanje waren gevlucht, vestigden zich in Italië; tot hen behoorde de Hebreeuwse dichter Leone Ebreo (eigenlijk Juda Abrawanel). De uit Zuid-Duitsland afkomstige familie Soncino stichtte na 1450 in Noord-Italië een beroemde drukkerij van Hebreeuwse en andere boeken, de Soncino Pers.

e. **Het Ottomaanse Rijk.** In het Ottomaanse Rijk, dat zich na 1453, toen de Turken Constantinopel, de hoofdstad van het ruim duizend-

jaar oude Byzantijnse Rijk veroverden, ook over de Balkan uitstrekke, konden de joden tamelijk ongehinderd wonen, al waren zij onderworpen aan de diskriminerende bepalingen tegen niet-Moslims. Vele vluchtelingen uit Spanje vestigden zich in Constantinopel (Istanbul), Saloniki, Smyrna en andere steden, en ook in Palestina, vooral in Safed. Don Joseph Nassi, een portugese Marraan, die in Constantinopel tot het Jodendom was teruggekeerd en Minister van Financiën van de Sultan werd, werd zelfs tot hertog van Naxos benoemd; ook werd hij in het bezit gesteld van Tiberias en het omliggende gebied, als gevolg waarvan zich een aantal joden daar vestigden.

f. **Nederland.** In het gebied van het huidige Nederland kent men de aanwezigheid van joden pas in de 13de eeuw, dus veel later dan in het naburige Rijnland en ook later dan in de Zuidelijke Nederlanden. In tegenstelling tot latere eeuwen vond men kleine aantallen joden in de 13de en 14de eeuw uitsluitend in het zuiden en oosten van het land: in Limburg, o.a. Maastricht, in het Hertogdom Gelre (o.a. Nijmegen, Zutphen en Doesburg). Ook voor hen golden de bepalingen van het Vierde Lateraanse Concilie.

De vervolgingen na de 'Zwarte Dood' veroorzaakten dat de joden omstreeks 1350 grotendeels zowel uit Zuid- als uit Noord-Nederland verdwenen. Daarna, tot bijna 1600, treft men hen nog slechts sporadisch aan. Alleen de 'Jodenstraat' in enkele plaatsen in Oost- en Zuid-Oost Nederland herinnert nog aan de middeleeuwse Joden. De dichter Jacob van Maerlant geeft blijk van een sterk antisemitische gezindheid op godsdienstige gronden.

De blijvende vestiging van Joden in Nederland dateert van 1593, toen zich er de eerste Marranen vestigden. Zij kwamen uit Antwerpen, dat in 1585 door de Spanjaarden was veroverd, naar de Noordelijke Nederlanden, daar volgens een bepaling van de Unie van Utrecht andersdenkenden dan Calvinisten niet wegens hun geloof mochten worden vervolgd, al was aanvankelijk openbare uitoefening van een andere godsdienst dan het Calvinisme verboden. De toelating van niet onaanzienlijke aantallen Sefardische joden, vooral tot Amsterdam, was mede het gevolg van het feit dat zij met hun vaak vrij aanzienlijke kapitalen en grote ervaring in de wereldhandel voor Amsterdam van groot belang waren. Zij vestigden zich ook in Middelburg, Rotterdam, Alkmaar en Haarlem. Niettemin stuitte hun komst ook op tegenstand. In Amsterdam werd het verzoek tot inrichten van een eigen begraafplaats

tweemaal afgewezen en pas in 1614 toegestaan (de nog steeds bestaande begraafplaats te Ouderkerk-aan-de-Amstel). Ook de bouw van een synagoge werd aan vele beperkingen onderworpen.

De Staten van Holland verwierpen pogingen om een algemeen geldig Jodenreglement vast te stellen en lieten elke stad vrij in het al of niet toelaten van joden. Wel stonden de joodse gemeenten overal onder een zeker toezicht van de plaatselijke vroedschap, mochten zij niet met Christelijke meisjes trouwen enz. In tegenstelling tot de omliggende landen behoefden zij echter geen lijfzol te betalen, geen uiterlijke kenmerken als joden te dragen en waren zij nergens verplicht in een ghetto te wonen, al vestigden vele Joden zich wel zoveel mogelijk bij elkaar.

De eerste zgn. Hoogduitse Joden kwamen kort voor 1635 naar Amsterdam, ontkomen aan de vervolgingen van de Dertigjarige oorlog. In 1648 werden zij gevolgd door Joden uit Oost-Europa, die aan de Chmielnicki opstand in de Oekraïne en Galicië waren ontkomen en in 1655 door Joden uit Litouwen. Oorspronkelijk vormden de Hoogduitse en de Poolse joden twee afzonderlijke gemeenten, die zich in 1673 tot de Hoogduits-Joodse Gemeente verenigden. De Hoogduits joodse begraafplaats te Muiderberg, die nog steeds in gebruik is, werd in 1642 aangekocht: in 1671 werd de 'Grote Synagoge' aan het Jonas Danel Meyerplein ingewijd; deze synagoge, sinds het najaar van 1943 niet meer in gebruik, zal thans het Joods Historische Museum herbergen.

De Hoogduitse Joden vestigden zich in vrijwel alle provincies, in steden zowel als in dorpen. Een aantal plaatsen, als Utrecht en Deventer, en plaatsen in Drente bleven echter tot de Franse tijd joden geheel of vrijwel geheel weren.

De Portugese joden speelden een belangrijke rol in de groothandel, hadden een aandeel in de opkomst van de Westindische Compagnie en bij de kolonisatie van Brazilië en later van Suriname. De Hoogduitse joden waren in het algemeen arm. Niet alleen waren zij meestal hier zonder noemenswaardig bezit gekomen, maar ook werd het de meesten onmogelijk gemaakt zich economisch te ontplooien, daar zij geen poortersnering konden uitoefenen en geen lid konden worden van gilden, behalve die van makelaar, chirurgijn, apotheker en boekverkoper. Joodse kinderen konden uitsluitend joodse scholen bezoeken; joden hadden geen toegang tot de universiteiten, behalve soms tot de

medische fakulteit. Dit alles leidde tot grote verpaupering en concentratie op de straathandel.

Joden speelden een belangrijke rol in de hebreeuwse boekdrukkunst. De eerste hebreeuwse drukkerij werd in 1626 in Amsterdam geopend, door de bekende Manasse ben Israel. Hij werd gevolgd en ten dele overvleugeld door de families Athias, Proops en Oeri Phoebus Halevi. Van ca. 1650 tot ca. 1750 nam Amsterdam de eerste plaats ter wereld in de hebreeuwse boekdrukkunst in en tienduizenden hebreeuwse boeken vonden hun weg van Amsterdam naar andere landen, vooral Oost-Europa. De uitgave van de Hebreeuwse Bijbel, verzorgd door de Utrechtse hoogleraar Johannes Leusden, verscheen in 1661 bij Joseph Athias te Amsterdam en bezorgde de drukker een gouden eremedaille van de Staten-Generaal. De hebreeuwse boekdrukkunst, die in Amsterdam reeds in de 19de eeuw sterk in betekenis afnam, is daar thans vrijwel geheel verdwenen.

In de diamantindustrie waren in de 18de en 19de eeuw de grote meerderheid der diamantbewerkeren joden. Thans is de meerderheid van deze vaklieden niet-joods. Joden hadden ook een niet onbelangrijk aandeel in de zijderederij, de suikerraffinaderij en de tabakskultuur te Nijkerk en Amersfoort. Enkele joden waren bankiers. De meeste Hoogduitse joden op het platteland waren arm en vaak slaggers, veehandelaren, marktkramers en marktkooplieden. Sinds het begin van de 18de eeuw ging ook de welvaart der Portugese joden achteruit, o.a. door het teruglopen van de handel met Portugal.

De zorg voor de joodse behoeftigen lag geheel bij de Portugese resp. de Hoogduitse gemeenten zelf. In Amsterdam vielen in 1800 ca. 85 per cent van de 21.000 daar toen woonachtige joden onder de bedeling.

Terwijl de houding der overheid tegenover de joden in het algemeen welwillend was, stond de Calvinistische Kerk vrij vijandig tegenover hen, en zag hen óf als 'het verworpen volk' óf als een objekt voor bekeering. Het lagere volk zag in de jood zeer vaak slechts de 'smous', zoals blijkt uit een hele reeks populaire schotschriften. Zowel de in 1776 gestichtte progressieve literair-wetenschappelijke sociëteit 'Felix Meritis' als de in 1784 gestichte progressieve 'Maatschappij tot Nut van het Algemeen' sloten joden officieel uit van het lidmaatschap.

Dat Amsterdam niettemin in de gehele toenmalige joodse wereld beroemd was, komt o.a. omdat de joden hier, in vergelijking met de rest van de wereld, een grote mate van vrijheid genoten en niet aan fysieke

of godsdienstige vervolging waren blootgesteld. Deze stad was ca. 1700, met rond de 10.000 joden, de grootste joodse nederzetting in West-Europa. Ook telde speciaal Amsterdam in de 17de en 18de eeuw een aantal joodse persoonlijkheden, die in de gehele joodse wereld bekendheid genoten, ook al waren de meesten er niet geboren en verbleven zij er vaak maar vrij kort, vooral sefardische dichters en schrijvers. De joodse gemeenten waen hier uitstekend georganiseerd, met o.a. vele instellingen voor weldadigheid en joods onderwijs.

Valse Messiassen

Onder de invloed van de mystiek van de kabbala en als gevolg van een diep verlangen naar verlossing vond een aantal Valse Messiassen een willig gehoor onder grote groepen joden in de 16de en 17de eeuw. Deze lieden beweerden door G'd geroepen te zijn tot de taak de joden uit hun ellende te verlossen en hen terug te voeren naar het Beloofde Land, Palestina. De bekendste van hen zijn:

a. **Salomo Molcho** (ca. 1500-1552), een in Lissabon geboren Marraan die terugkeerde tot het Jodendom en de ondergang van Rome verkondigde. Op last van Karel V werd hij te Mantua door de Inquisitie tot de brandstapel veroordeeld;

b. **David Reubeni** (ca. 1500-ca. 1540): Hij gaf voor een prins te zijn uit de verdwenen stam Ruben. Aanvankelijk won hij het vertrouwen van Paus Clemens V, maar na diens dood op de brandstapel werd hij door de spaanse Inquisitie gevangen genomen;

c. **Sabbataj Zwi** (1626-1676). Geboren te Smyrna. Hij voorspelde de verlossing der Joden in het jaar 1666. Zijn beweging kreeg grote aanhang in vele landen, ook in Amsterdam, o.a. ten gevolge van de pogroms van Chmielnicki in Oost-Europa. Ten slotte werd hij echter door de Sultan gevangen genomen en ging hij over tot de Islam. Ook na zijn overgang tot de Islam bleef de Sabbatiaanse beweging nog tientallen jaren bestaan.

d. **Jacob Frank** (ca. 1726-1791), zie beneden.

HOOFDSTUK ZES

De Grote Centra in Polen en Rusland

(1500 – 1900)

Aanvankelijke tolerantie

Omstreeks het midden van de 16de eeuw was de joodse gemeenschap in Polen – welk gebied destijds ook Lithouwen, Galicië, Witrusland en een deel van de Oekraïne besloeg – de belangrijkste joodse gemeenschap geworden. Joden treft men in Polen aan sinds de negende eeuw, gedeeltelijk afkomstig uit West-Europa, gedeeltelijk uit het Byzantijnse Rijk. De invasie der Tartaren in het begin van de 13de eeuw maakte aan deze gemeenschap echter een einde. Sedert de tweede helft der 13de eeuw vestigden joden, vooral uit Duitsland, zich weer in toenemende mate in Polen waar zij soms de bescherming der vorsten genoten en privileges hadden; andere vorsten maakten aan deze bescherming en privileges echter weer een eind. Uit Duitsland namen de Poolse joden hun taal mee, het latere Jiddisj en de nadruk op Talmoe studie. Ook in Polen kende men in de late middeleeuwen vele gevallen van beschuldiging van hostieschending, het bloedsprookje enz., met de daaraan verbonden vervolgingen. Zij vormden vaak in Polen, waar nog geen middenstand bestond, de middenklasse.

Autonomie

Omstreeks 1580 ontvingen zij – in de eerste plaats in het belang van de belastinginning van de vorsten – een grote mate van zelfbestuur, in de zgn. Raad van de Vier Landen (Wa'ad Arba Ha'aratsot), dat de vertegenwoordiging van alle joden in het Koninkrijk Polen werd en gezag had over alle aspecten van het joodse leven aldaar, op godsdienstig, juridisch, burgerlijk en onderwijs-gebied. Deze bestond tot ca. 1770.

De pogroms van Chmielnitzki – 1648

De opstand van de Kozakken onder Chmielnitzki, die in de eerste plaats tegen de poolse adel was gericht, maakte ook talloze slachtoffers onder de joden, daar deze als handlangers van de poolse adel werden beschouwd.

Deze pogroms, die zich uitstrekten over een groot deel van de

Oekraïne en van Oost-Polen, gelden als de ernstigste uit de toenmalige geschiedenis. Van de overlevenden vluchtten velen naar West-Europa, anderen zochten troost in het geloof aan een Valse Messias, zoals Sabbatai Zwi (zie boven) en Jacob Frank.

Jacob Frank (ca. 1726-1791), die zich tegen de Talmoed keerde en aansluiting zocht bij de Rooms-Katholieke Kerk, was de stichter van de sekte der Frankisten, die zich tenslotte geheel buiten het Jodendom plaatste.

In de Oekraïne hadden in 1765 de hevige pogroms van de Haidamek Kozakken plaats.

Chassidisme

Een stroming in het Jodendom die zich eveneens verzette tegen de overmatige aandacht voor de Talmoed van de joden, maar wel binnen het Jodendom bleef, was het Chassidisme. Deze beweging werd gesticht door Israel ben Eliezer, later vaak Israel Ba'al Sjem Tow (de meester van de Goede Naam) genoemd (1699-1760), die leefde en werkte in de Oekraïne. Hij verlegde de aandacht van Talmoedstudie naar vroomheid en naar het gebed. Hij leerde ook dat men God in vreugde moet dienen. Zijn boodschap werd warm verwelkomd door de eenvoudige massa's van het joodse volk in Oost-Europa, die niet in staat waren tot Talmoedstudie en voor wie deze popularisatie van de kabbala aan hun religieuze behoeften tegemoet kwam.

De leerlingen van de Ba'al Sjem Tow en hun zonen stichtten verschillende 'scholen' of dynastieën in het Chassidisme, waarvan zij en hun nakomelingen als 'Tsaddiek' (rechtvaardige) aan het hoofd stonden. Een van deze richtingen zijn de Lubavitcher Chassidiem, gesticht door Sjneer Zalman van Lady ca. 1790, welke richting ook wel **Chabad** wordt genoemd, naar de beginletters van de hebreeuwse woorden **Chochma** (Wijsheid), **Biena** (Inzicht) en **Da'at** (Kenniss), en die meer intellektualistisch is dan vele andere Chassidische richtingen. De Chassidiem werden fel bestreden door de **Mitnaḡdiem** (Tegenstanders) onder hun leider Elia van Wilna, gewoonlijk de Gaon van Wilna genoemd (1720-1797). De strijd tussen Mitnaḡdiem en Chassidiem duurde tot in de twintigste eeuw voort.

Overname door Rusland

Ten gevolge van de zgn. Poolse delingen, van 1772, 1793 en 1796,

kwamen grote delen van de joden in Polen onder een ander bewind. De provincie Posen werd overgenomen door Pruisen, Galicië door Oostenrijk-Hongarije en Oost-Polen, met Wit-Rusland, Litouwen en de Oekraïne, door Rusland. Van toen af maakten deze drie gebieden grotendeels een gescheiden ontwikkeling door.

Voor de ruim één miljoen joden, die binnen het Tsaristische Rusland kwamen te leven – waar voordien nauwelijks joden waren toegelaten – betekende dit een ernstige verslechtering van hun positie. De Russische Regering stond joden slechts bij hoge uitzondering toe, zich in het 'oude' Rusland te vestigen. Zij werden enerzijds gedwongen binnen bepaalde gebieden in het Westen van Rusland te wonen, het zgn. Ansiedlungsrayon en wel hoofdzakelijk in de steden, hetgeen tot verpaupering leidde. Anderzijds werden soms pogingen gedaan de joden te russificeren. Tsaar Nikolaas I bepaalde in 1827 dat jaarlijks een groot aantal joodse jongens – vaak tussen 8 en 12 oud – gerecrueteerd moest worden voor de militaire dienst, die 25 jaar, duurde gerekend vanaf hun 18de jaar, waarin zij vaak zeer wreed werden behandeld en die tot doel had hen geheel van het jodendom te vervreemden (de zgn. Kantonisten).

Tsaar Alexander II (1855-1881) voerde een aantal maatregelen in, die de situatie van de joden verbeterde. Hij werd echter in 1881 vermoord door een groep revolutionairen, tot wie ook een meisje van joodse familie behoorde. Dit leidde tot talrijke van hogerhand geïnspireerde pogroms en tot de invoering in 1882 van de zgn. Mei-Wetten van 3 mei 1882, die de bewegingsvrijheid en economische vrijheid der joden sterk beperkten, doordat zij alleen nog mochten wonen in steden in het zgn. Ansiedlungsrayon. In 1891 werd bovendien een Numerus Clausus voor joden op alle middelbare scholen en universiteiten ingevoerd. Dit alles leidde tot massa-emigratie van joden uit Rusland naar het Westen, vooral naar de Verenigde Staten, maar ook naar Engeland en elders. Een kleine groep richtte haar blikken op Palestina.

De Haskala (Verlichting)

De Haskala – die de Europese cultuur met de joodse zocht te verbinden – had haar oorsprong in Duitsland, waar reeds in de tweede helft der 18de eeuw Mozes Mendelsohn (1729-1786) in Berlijn als baanbreker ervan geldt. Men was van mening dat het voor de emancipatie der joden nodig was dat zij ook kennis verwierven van de Europese cultuur en van de cultuur van het land hunner inwoning. In Oost-Europa

en speciaal in Rusland bediende de Haskala zich hiervoor ook van de hebreeuwse taal, aldus bevorderde deze de ontwikkeling van het moderne hebreuws. Andere schrijvers, vooral in Polen, bedienden zich van het jiddisj.

HOOFDSTUK ZEVEN

Het Emancipatie Tijdvak

1700 – 1900

Zelfs nog voordat de Franse Revolutie in verscheidene landen van West-Europa officieel een einde maakte aan het ghetto-bestaan van de joden, was in Duitsland reeds de joodse Aufklärungsbeweging ontstaan, waarvan, zoals boven reeds gezegd, Mozes Mendelssohn te Berlijn te baanbreker was. Hij zocht de joden van zijn tijd toegang tot de Europese en Duitse cultuur en maatschappij te verschaffen, zowel door zijn vertaling in het Duits van de Pentateuch en zijn kommentaar (de *Bioer*) en zijn wijsgerige geschriften.

De Franse Revolutie en de wetgeving van Napoleon in de door hem veroverde gebieden schonk de joden daar gelijke burgerrechten. Na de val van Napoleon werd in de meeste landen dit gelijke burgerrecht echter weer ingetrokken.

In de Bataafse Republiek was door de Nationale Vergadering op 2 september 1796 het 'Decreet over den gelijkstaat der Joodsche met alle andere Burgers' unaniem aangenomen, dat o.a. bepaalde dat geen jood zal worden uitgesloten van enige rechten of voordelen, die aan het Bataafs Burgerrecht verknocht zijn'. Nederland was vrijwel het enige land in Europa, waar dit dekreet na de val van Napoleon niet weer werd ingetrokken.

In de meeste Europese landen zou het nog tientallen jaren duren voor joden volledig burgerrecht kregen en benoembaar waren tot alle ambten. In Roemenië duurde dit zelfs tot 1918/19. In sommige landen, o.a. in Duitsland, konden vele posities, o.a. die van hoogleraar, alleen door Christenen worden bekleed, hetgeen niet zelden tot de doop leidde.

Zowel het jaar 1815 als het jaar 1848, die beide in verscheidene Euro-

pese landen tot terugkeer van reaktionaire regimes leidden, beïnvloedde de positie der joden daar ongunstig. Niettemin vonden velen gelukkig hun plaats in het openbare, maatschappelijke en kulturele leven. In Duitsland, Engeland en Frankrijk en in zekere mate ook in Nederland, vond men spoedig vooraanstaande joodse geleerden, beeldende kunstenaars, musici, schrijvers en ook politici van joodse huize, verscheidene van wie op hun gebied baanbrekend werk verrichtten. Van de talloze namen noemen wij hier slechts de Engelse staatsman Benjamin Disraeli (1804-1881), die overigens, evenals de Duitse Karl Marx (1818-1883), reeds als kind was gedoopt; de Duitse dichter Heinrich Heine (1797-1856), de Russische beeldhouwer Mark Antokolski (1813-1903), de komponisten Felix Mendelssohn Bartholdy (1809-1847), Gustav Mahler (1860-1911) en Arnold Schönberg (1874-1951), en Nobelprijswinnaars Paul Ehrlich (1854-1915), Fritz Haber (1868-1934), en Albert Einstein (1879-1955); de schilders Jozef Israëls (1824-1911), Max Lieberman (1847-1935) en Marc Chagall (1877-1985), de actrices Rachel (1820-1858), Sarah Bernhardt (1843-1923), Elisabeth Bergner en Esther de Boer-van Rijk; de regisseur Max Reinhardt (1873-1943); schrijvers als Franz Kafka; Sigmund Freud (1856-1939).

Antisemitisme

Anderzijds kwam er in het laatste kwart van de 19de eeuw opnieuw een sterk antisemitisme op, vooral in Frankrijk, in Duitsland en in Oostenrijk, terwijl het in Oost-Europa nooit verdwenen was. Juist de deelname van joden aan het maatschappelijke leven leidde in Frankrijk, Duitsland en Oostenrijk tot sterk antisemitisme in reaktionaire kringen. In Frankrijk b.v. in de kringen rond l'Action Française, waarvan het proces tegen de joodse kapitein in het Franse leger, Alfred Dreyfus, die op valse gronden in 1894 veroordeeld werd tot levenslange gevangenisstraf op het Duivelseiland bij Frans Guyana wegens beweerde spionage ten gunste van Duitsland; de revisie van zijn proces duurde tot 1906. De sterk antisemitische gevoelens die de Dreyfus zaak in brede kringen in Frankrijk veroorzaakte brachten de geassimileerde Oostenrijks-joodse journalist Theodor Herzl, die als verslaggever het proces in 1894 bijwoonde, tot zijn conceptie van het Zionisme.

In Duitsland behoorden o.a. de Berlijnse hoogleraar in de geschiedenis Heinrich von Treitschke (1834-1896) en de hofprediker Adolph Stöcker tot de vooraanstaande ideologen van het antisemitisme, dat zij vooral in intellectuele kringen verbreidden.

De Verenigde Staten

Inmiddels nam in de Verenigde Staten het aantal joden steeds meer toe. Kleine aantallen joden hadden zich reeds sinds ca. 1650 in Amerika gevestigd, o.a. Sefardische joden. Omstreeks 1825 bedroeg hun totale aantal in de Verenigde Staten nog slechts ca. 6.000. De mislukking van het liberalisme in vele Europese landen in 1848 bracht vooral veel joden uit Duitsland naar de Verenigde Staten, waar velen in de loop der jaren een vooraanstaande plaats kwamen in te nemen. Hun aantal was in 1880 tot 250.000 gestegen. Daarop begon in 1881 de massamigratie uit Oost-Europa, voornamelijk uit Rusland en Polen, die van 1881 tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog twee miljoen joden naar de Verenigde Staten bracht. Men vond ze niet alleen in New York, maar in vrijwel alle delen van de Verenigde Staten en in alle takken van het maatschappelijk leven.

Het Zionisme

Het was Theodor Herzl (1860-1904), de in Boedapest geboren Weense journalist, die met zijn brochure "Der Judenstaat" (1895) de grondslag legde voor het politieke Zionisme, dat gebaseerd is op de opvatting dat alleen een eigen staat een einde kan maken aan de positie van gediskrimineerde minderheid, die de joden overal ter wereld innemen en tevens het alternatief vormt voor een vaak vergeefse assimilatie. Het Zionsverlangen was van ouds in het Jodendom verankerd en vindt ook nu nog zijn uitdrukking in de joodse gebeden. Het was echter Herzl die hieraan de gedachte van een joodse staat verbond en die bovendien de Zionistische Wereld Organisatie schiep als instrument om deze gedachte te verwezenlijken. Het Eerste Zionisten Congres, waarop de Zionistische Wereldorganisatie werd gesticht, had in augustus 1897 in Bazel plaats.

HOOFDSTUK ACHT

De Twintigste Eeuw

Beginjaren van het Zionisme

Reeds enige tientallen jaren voor Herzl hadden joodse schrijvers en denkers, meest onafhankelijk van elkaar en zonder dat Herzl hiermee

bekend was, betoogd dat de oplossing van het joodse vraagstuk ligt in de terugkeer naar Palestina. Tot hen behoorden Mozes Hess (1812-1875) in Duitsland, met zijn 'Rom und Jerusalem' (1862); M.L. Lillienblum (1843-1910) in Rusland; Z.H. Kalischer (1795-1874) in Posen, een voorloper van het religieuze Zionisme Leo Pinsker (1821-1891) in Odessa, die in 1882 zijn 'Auto-emanzipation' schreef, en Peretz Smolenskin (1842-1885). Ook de **Chowewee Zion** beweging (Vrienden van Zion), ook wel **Chibbat Zion** (Liefde voor Zion) genoemd, die streefde naar het stichten van joodse nederzettingen in Palestina, ontstond reeds in 1882 en wel in Odessa, als reacties op de Russische pogroms van 1881. Onder haar invloed werden reeds voor de opkomst van de Zionistische beweging enkele joodse nederzettingen in Palestina gesticht, bijv. Petach Tikwa en Risjon leZion.

Herzl echter wilde voor de terugkeer der Joden naar Erets jisraeel officieel toestemming vragen en zocht daarvoor een zgn. charter te verkrijgen van de Turkse Sultan, daar Palestina destijds nog deel uitmaakte van het Ottomaanse Rijk. Na zijn vroegtijdig overlijden in 1904 zette zijn opvolgers, in de eerste plaats David Wolfssohn (1856-1914), zijn taak voort. Inmiddels verzezen in Erets Israeel nog een aantal andere joodse nederzettingen, waaronder ook de eerste kibboets, Deganja, in 1908 en werd in 1909 Tel Aviv gesticht, als de eerste joodse stad. Ook kwam het hebreuws tot herleving, in moderne vorm, als Iwriet, in de eerste plaats door de inspanningen van 'de vader' van het Modern Hebreuws, Eliezer Ben Jehoeda (1858-1922).

Balfour Verklaring

De Eerste Wereldoorlog, waarin joden zowel in de legers van de Geallieerden als in die van de Centrale Mogendheden streden, leidde o.a. tot het uiteenvallen van het Ottomaanse Rijk. Engeland, dat de Duitse en Turkse troepen in Palestina had verslagen, onder Generaal Allenby, kreeg in 1922 van de Volkenbond het Mandaat over Palestina, terwijl Frankrijk het Mandaat kreeg over Libanon en Syrië. Reeds op 2 november 1917 evenwel had Engeland de zgn. Balfour Deklaratie uitgegeven, genoemd naar de toenmalige Engelse Minister van Buitenlandse Zaken, Arthur James Lord Balfour (1848-1920). Daarin verklaarde Engeland dat het de totstandkoming van een Joods Nationaal Tehuis in Palestina voor het joodse volk zou bevorderen. Deze Balfour Verklaring vormde vervolgens een onderdeel van het door de Volkenbond aan Engeland verleende Mandaat over Palestina. Al sinds 1920 vestig-

den zich tienduizende joden in Palestina, meest uit Oost-Europa, en stichtten talrijke landbouwnederzettingen.

Na de Eerste Wereldoorlog

De Eerste Wereldoorlog, waarin het Oostfront vaak in de gebieden van Galicië en elders in Oost-Europa met een zeer aanzienlijke joodse bevolking had gelegen, had de joden aldaar zeer veel lijden gebracht. Het einde van de Eerste Wereldoorlog leidde o.a. in de Oekraïne tot pogroms, onder de Oekraïense leider Simon Petljero. Dit deed talloze joden vluchten naar het Westen en naar de Verenigde Staten, Canada, Argentinië en Brazilië; andere begaven zich naar Palestina.

In Rusland hadden veel joden hun hoop gesteld op de Russische Revolutie en onder de eerste leiders van deze Revolutie bevonden zich ook een aantal joden. Ook Trotski was van joodse afkomst. Terwijl de vijanden van het Kommunisme en het Bolsjewisme dit daarom vaak als een 'joodse' samenzwering afschilderden, zocht de Kommunistische Partij in Rusland zelf zich, zeker sinds het begin van de dertiger jaren, steeds meer van joodse leiders te ontdoen. Reeds vanaf het begin van de Russische Revolutie was het de joden verboden nog langer de joodse godsdienst na te leven, was de hebreeuwse taal voor hen verboden. Dientengevolge groeiden de nieuwe generaties joden vrijwel zonder kennis van het Jodendom op; anderzijds bleven zij zich hun joodse identiteit bewust, daar in hun identiteitsbewijs stond aangegeven dat zij jood waren.

Een aantal Oost-Europese landen, zoals Polen, die vele nationale minderheden binnen hun gebied telden, vooral nadat dit gebied door de na-oorlogse vredesverdragen werd uitgebreid, moesten volgens de bepalingen van de Volkenbond deze minderheden zgn. minderheidsrechten geven, die hen in staat stelden hun nationale identiteit te bewaren. In de praktijk bleef dit echter vaak een dode letter, of werd daar aan al spoedig niet meer de hand gehouden. De maatschappelijke en economische positie bleef daardoor meestal even ongunstig als zij vroeger was geweest.

In Duitsland ontstond na de zware nederlaag en de val van het Keizerrijk weliswaar de democratische Republiek van Weimar, waarin ook een aantal joden een leidende rol speelden. Maar de nederlaag en het toch reeds aanwezige antisemitisme leidden tot de opkomst van het nationaal-socialisme. Reeds in 1922 werd de toenmalige Minister van

Buitenlandse Zaken, Walther Rathenau, die van joodse huize was, door antisemieten te Berlijn vermoord. De nationaal-socialistische partij onder Adolf Hitler nam in betekenis toe en Hitler werd op 30 januari 1933 tot Rijkskanselier benoemd. Reeds zeer spoedig begon hij een officiële antisemitische campagne, met concentratiekampen voor joden en politieke tegenstanders. De zgn. Neurenberger Wetten van 15 september 1935 verklaarden het Duitse staatsburgerschap van joden vervallen, ook van hen die sedert eeuwen in Duitsland hadden gewoond, en verwijderden hen grotendeels uit het economische en maatschappelijke leven. In de Kristallnacht van 9/10 november 1938 werden op bevel van hogerhand alle sjoels in geheel Duitsland in brand gestoken en alle winkels van joden verwoest.

De joden in Duitsland – en na de Anschluss van Oostenrijk en de Duitse bezetting van Tsjecho-Slowakije ook die van Oostenrijk en van Tsjecho-Slowakije – probeerden toegang tot andere landen te krijgen, maar slechts een minderheid van hen gelukte dit. De economische crisis en een ook elders, hoewel veel minder sterk, heersend antisemitisme deed vele regeringen slechts in zeer beperkte mate toegang aan joodse vluchtelingen geven.

En zij, die in bepaalde landen, zoals Nederland, België en Frankrijk, toegang hadden gekregen kwamen opnieuw in gevaar, met de daar reeds gevestigde joodse bevolking, toen Duitsland in mei 1940 deze landen bezette.

De Conferentie van Wannsee van 20 januari 1942 van hooggeplaatste Nazi-leiders besloot ten slotte tot de systematische massa-uitroeiing van de joden in geheel door de Duitsers bezet Europa, door middel van gaskamers in vernietigingskampen als Auschwitz en Sobibor. Als gevolg hiervan werden van juli 1942 tot begin 1945 zes miljoen joden om het leven gebracht – een feit dat in de geschiedenis zijn weerga niet kent. Aldus kwam een derde van alle joden om het leven en werd speciaal Oost-Europa, dat eeuwenlang het voornaamste centrum van joods leven en joodse cultuur was geweest, als zodanig vernietigd. In Nederland kwamen van de 140.000 Joden, die er zich in 1940 hadden bevonden, ruim 100.000 om. Het criterium, dat de Duitsers bij hun massa-vernietiging aanlegden, was niet dat van godsdienst, maar uitsluitend of men joodse ouders en grootouders had.

Na de Tweede Wereldoorlog

Het einde van de Tweede Wereldoorlog zag vele joden vaster besloten dan ooit om een Joodse Staat in Palestina te stichten, te meer daar Engeland, dat nog steeds het Mandaat over Palestina voerde, vrijwel geen joodse immigratie in Palestina toeliet, zoals het ook tijdens de jaren 1940-1945 de toegang tot Palestina voor joden vrijwel gesloten had gehouden, en daardoor vele joden belet had hier een toevlucht te vinden en aldus hun leven te redden. Engeland was namelijk bevreesd voor de tegenstand der Arabieren. Anderzijds was de drang der joodse vluchtelingen in de zgn. 'Displaced Persons kampen' in West-Duitsland en Oostenrijk om naar Palestina te kunnen gaan zeer groot; dit leidde herhaaldelijk tot zgn. 'illigale' immigratie.

Na uitvoerige discussies stemde de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties te New York ten slotte op 29 november 1947 toe in de verdeling van Palestina – waarvan Engeland het Mandaat wilde opgeven – in een joodse en een arabische staat. De joden aanvaardden dit besluit, de Arabieren verwierpen het en vielen onmiddellijk joodse nederzettingen aan. Op 15 mei 1948 verliet de laatste britse Hoge Commissaris met de laatste britse troepen Palestina; de dag te voren hadden joodse leiders de Staat Israel uitgeroepen.

Reeds de volgende dag werd de jonge staat door troepen van zeven Arabische landen aangevallen, maar, hoewel aanvankelijk zeer slecht voorbereid, wist het deze aanvallen ten slotte af te slaan. Ook in de drie daarop volgende oorlogen, in 1956, in 1967 (de Zesdaagse Oorlog) en in 1973 wist Israel ten slotte stand te houden, zij het ook ten koste van zware offers aan mensenlevens. In 1967 veroverde het zelfs de gehele Sinai die het echter, ter wille van een vredesverdrag met Egypte, volgens het Verdrag van Camp David, op aandrang van de Verenigde Staten ten slotte op 25 april 1982 geheel aan Egypte moest teruggeven, met inbegrip van de belangrijke oliebronnen, de vliegbases, die Israel daar had gebouwd en een 15-tal bloeiende nederzettingen.

Naast Israel, met 3½ miljoen joden uit alle landen ter wereld afkomstig, is de belangrijkste joodse gemeenschap thans die van de Verenigde Staten, met ca. 5½ miljoen joden. Nederland telt thans minder dan 30.000 joden. Hoewel de joodse gemeenschap in de Verenigde Staten thans groter is dan die in Israel, is het toch Israel, dat voor de meeste joden ter wereld in het middelpunt staat van hun denken.

BASIS-IDEEËN VAN HET JODENDOM

XX

HOOFDSTUK EEN

Een definitie van het jodendom

1. De moeilijkheden van deze opgave

In veel opzichten was dit deel van het boek het moeilijkst te schrijven. De reden hiervoor is, dat wij tot nu toe met feiten te maken hebben gehad en nu met ideeën te doen krijgen. Tot nu toe hebben wij ons bezighouden met de feitelijke manier waarop de joden hun geloofsvoorschriften in de praktijk naleven, met feitelijke gegevens over joodse literaire bronnen en met de feiten van de joodse geschiedenis. Nu moeten we echter proberen iets te begrijpen van de leer, de ideeën en het geloof van het jodendom. Dat is niet gemakkelijk, want een wet of gebruik is in één regel te beschrijven, maar met de religieuze ideeën die aan de wetten ten grondslag liggen is dat geenszins het geval.

2. Daad en geloof

Men zou zich kunnen afvragen waarom dit hoofdstuk niet aan het begin werd geplaatst. Het zou toch zeker logischer zijn geweest, een overzicht te geven van het joodse geloof en de joodse leer, alvorens de gebruiken te behandelen. Wij moeten toegeven dat het volgen van die werkwijze inderdaad meer voor de hand zou hebben gelegen. Toch hadden wij een geldige reden de nu voorliggende indeling aan te houden. Deze is, dat het jodendom krachtiger en duidelijker tot uiting komt in een gedragspatroon dan in een theologie. Er vindt onder joodse geleerden al heel lang een discussie plaats over de vraag, of het jodendom eigenlijk wel dogma's heeft. Volgens het woordenboek is een dogma een gevestigde mening, een grondbeginsel of leerstelling, een gezaghebbende leer. Enkele beroemde joodse geleerden hebben ontkend dat het jodendom zich op enig ander dogma zou kunnen beroepen dan op het geloof in de enige Ene God. Anderen hebben getracht het tegenovergestelde standpunt te verdedigen door aan te tonen dat

Tenach, Talmoed en de middeleeuwse filosofie een aantal geloofspunten een zo volstrekt fundamentele en wezenlijke plaats in het jodendom hebben toegekend, dat een jood die daarin niet gelooft als een ketter moet worden beschouwd. Misschien ligt de waarheid ergens tussen deze twee uitersten. Maar wij lopen een beetje op de zaken vooruit en kunnen misschien beter eerst het terrein wat meer afbaken.

3. Het jodendom is niet alleen een godsdienst

Wanneer de doorsnee mens over het jodendom spreekt, bedoelt hij daarmee gewoonlijk de godsdienst van de jood. Maar het zou een vergissing zijn, te denken dat het jodendom en de joodse godsdienst precies hetzelfde zijn.

In feite is de joodse godsdienst slechts een deel – het belangrijkste deel – van het jodendom. De term jodendom omvat naast de godsdienst nog veel meer n.l. het geheel van joods leven en denken. Zonder enige twijfel is de godsdienst van de joden het belangrijkste afzonderlijke onderdeel van het jodendom en het element dat al het andere tot leidraad dient. Echter ook de joodse literatuur, de joodse geschiedenis en het joods maatschappelijk leven maken deel uit van het jodendom. Er is, kortom, geen enkele uiting van ons eeuwenoude leven en denken, hetzij louter godsdienstig of wereldlijk, politiek, sociaal of kunstzinnig, die niet besloten ligt in de allesomvattende term jodendom.

4. Het jodendom als religieuze beschaving

De volledige betekenis van het jodendom is dus niet slechts de godsdienst, maar de godsdienst en de taal, de geschiedenis en de muziek, de literatuur en de politiek, de sjoel en de samenleving, het behoort allemaal tot het jodendom. Echter bij het overzien van dit levenspatroon van vierduizend jaar kan opgemerkt worden dat de godsdienst, dat wil zeggen de godsdienstige wet en de godsdienstige leer, het karakteristieke element vormt in deze verbazend rijk geschakeerde structuur. De hele joodse geschiedenis wordt gekenmerkt door een godsdienstig doel, van het vroegste begin tot aan de nieuwste ontwikkeling in het moderne Israël. De godsdienst is onmiskenbaar verweven met de joodse literatuur en samenleving. Zelfs de taal van het jodendom, het Hebreeuws, is eeuwenlang aangeduid als *Lasjon Hakodesj*, 'de heilige taal'. Wij kunnen daarom naar waarheid stellen dat de joodse gods-

dienst in elk deel van het joodse leven en denken aanwezig is, er zijn invloed op uitoefent en dikwijls de vorm ervan bepaalt. In het jodendom bestaat er geen indeling van het leven in een wereldlijk en een religieus gedeelte, want alles was in het leven is toegestaan heeft een godsdienstig aspect, zoals ook Tenach en Talmoed naast de zuiver religieuze thema's alle mogelijke onderwerpen behandelen. Sla Tenach open en je vindt wetten op het gebied van hygiëne, landbouw en bestuurszaken. Wend je tot de Talmoed en je vindt er iets van wetenschap, filosofie en geschiedenis. Alle onderwerpen die tot de goede levenswijze behoren vinden, met een onmiskenbaar religieuze nuance, hun plaats binnen het jodendom. Daarom omschrijven sommige auteurs het jodendom graag als een **godsdienstige beschaving**. Daarom houdt het jodendom zich zo gedetailleerd bezig met allerlei wetten en gebruiken. Daarom heeft het jodendom zoveel profeten en leraren voortgebracht wier voornaamste doel het was, de sociale gerechtigheid en alledaagse rechtvaardigheid onder de mensen naar een hoger niveau te brengen. Daarom ook legt het jodendom, zoals wij hiervoor al uitlegden, meer de nadruk op goede daden dan op korrekte geloofsovertuigingen.

5. Drie grondbeginselen

Laten wij nu terugkeren tot onze beschrijving van de joodse godsdienst en een eerder behandelde kwestie weer opnemen. Zijn er in de joodse godsdienst geen unieke geloofsovertuigingen die hem van elk ander geloof onderscheiden? Het antwoord hierop luidt: jawel. Het jodendom kent wel degelijk zijn eigen karakteristieke geloofsovertuigingen. Hoeveel dat er zijn en of zij omschreven kunnen worden als onwrikbare dogma's, die geen ruimte laten voor uitleg of wijziging, is een zaak die de geïnteresseerde theologiestudent zal moeten proberen te ontdekken in meer specialistische literatuur. Voor onze beperkte doelstelling zullen wij echter vertrouwen op het gezag van een paar van onze grote wijsgeren, die ons hebben geleerd dat het jodendom in drie belangrijke opzichten uniek is: ons geloof in God, het joodse volk en de Tora. Wij zullen ze juist in die volgorde behandelen, omdat dat de meest logische lijkt.

HOOFDSTUK TWEE

De joodse leer over God

1. De weg van het eenvoudige geloof

De Tora begint met de woorden: 'In den beginne schiep God...'. Deze grootse inzet is op zichzelf veelzeggend, omdat hij van het eerste begin af aangeeft dat het bestaan van God een waarheid is die zonder voorafgaand onderzoek of discussie wordt aanvaard. 'In den beginne schiep God...', en dit is in grote lijnen nooit betwijfeld door de jood die in staat was, het bestaan van God als vaststaand aan te nemen. Men zegt soms, dat de jood op grond van zijn intuïtie tot zijn geloof in God kwam, niet met behulp van zijn verstand. Dat wil zeggen dat hij nooit twijfelt in zijn geloof aan God, omdat hij altijd heeft gevoeld dat God bestaat. Zo kunnen twee mensen beide weten dat vijf plus vijf tien is. De een kent de waarheid van deze stelling als gevolg van beredenering en filosofisch onderzoek, terwijl de ander de waarheid kent, omdat hij haar altijd met een onwankelbaar geloof als waar heeft gevoeld. Op dezelfde manier kunnen wij langs twee wegen tot ons geloof in God komen: de weg van de rede, en de weg van het eenvoudige, overtuigende geloof. Over het algemeen hebben de joden getoond dat hun benadering van een geloof in God van het laatste soort was.

2. De weg van het verstand

De joodse geleerden hebben echter, evenals denkers uit andere godsdiensten, van tijd tot tijd geprobeerd, bewijzen te vinden voor het bestaan van God. Dat gebeurde vooral in de middeleeuwen. Bij het onderzoeken van al die pogingen tot bewijsvoering blijkt, dat ze voornamelijk in twee groepen uiteen vallen.

Ten eerste is er het argument van de opbouw der natuur. Bij het beschouwen van de ingewikkelde structuur van het leven, van het fantastische gekompliceerde menselijk organisme tot de dieren- en plantenwereld, beseffen wij dat alleen een meesterbrein deze wonderbaarlijke wereld en alles daarop had kunnen ontwerpen en scheppen. Het is even onredelijk – of zelfs onredelijker – te denken, dat dit alles tot stand zou zijn gekomen zonder de scheppende opzet en macht van God, als dat de op deze bladzijde gedrukte woorden daar toevallig of uit zichzelf zouden zijn terechtgekomen. In de tweede plaats is er het

argument van de ervaring. Dat wil zeggen, dat er in het leven van afzonderlijke mensen vaak het gevoel optreedt van een grote, maar geheimzinnige macht, die hen steunt, hun ideeën over waarheid en goedheid ingeeft en hen tot dappere of opofferende daden aanzet. Dit kan zich ook voordoen in de geschiedenis van hele volkeren en in het feit dat slechts wat goed is behouden blijft, terwijl het kwaad en kwaadaardigheid uiteindelijk te gronde gaan of zichzelf te gronde richten.

Naast de beide bovengenoemde argumenten, die elk in vele categorieën kunnen worden onderverdeeld, is er het argument van de overlevering. Dit berust geheel op het verslag in Tenach over God, die het universum schiep en zich door de schenking van de Tora aan Israël openbaarde. Het berust ook op de mededelingen over wonderen en op Gods inmenging in het menselijk handelen.

3. Eén God

Het jodendom antwoordt dus bevestigend op de vraag naar het bestaan van God en stelt in feite slechts één fundamentele idee over hem vast die een erkend dogma is: de eenheid van God. 'Hoor Israël, de Eeuwige onze God, de Eeuwige is één.

Dit vormt onmiddellijk een ontkenning van het polytheïsme van de klassieke wereld met haar talloze goden. Het verwerpt de opvatting dat er twee goden of twee scheppende bronnen van het bestaan zijn, een goede en een kwade. Het is ook een duidelijke ontkenning van de idee van een drieëenheid – drie goden in Eén: de gevestigde leer van het christendom. Voor het jodendom is er geen enkel kompromis mogelijk op het punt van dit fundamentele begrip van de Enige God, de uiteindelijk creatieve bron van alle leven en dood, van de elementen van de natuur en de geschiedenis en de macht achter alle stoffelijke zowel als geestelijke krachten.

4. God is de schepper

Het universum en alles daarbinnen dankt zijn bestaan aan de scheppende daad van God. In het begin was er niets; toen schiep God vanuit deze staat van niet-zijn het universum. Wij kunnen niet tegenwerpen dat het onmogelijk is, iets uit niets te scheppen, want dan zouden wij een almachtige God alledaagse menselijke beperkingen toedichten.

5. God is een persoonlijke God

Maar God schiep het universum niet om zich er vervolgens uit terug te

trekken en al het leven zich te laten ontwikkelen volgens de natuurwetten die Hij vanaf het begin in alles had ingeplant. De oude Griekse filosofen hadden ook een opvatting van God, maar voor hen was hij enkel de eerste oorzaak van het zijn, anders niets. In het jodendom is God betrokken bij het doen en laten van de mens en mengt hij zich in de geschiedenis van volkeren en individuen. Hij is de "God van Abraham, de God van Izak en de God van Jacob". Geen begrip van God dat Hem van ons scheidt kan adequaat zijn en daarom legt het jodendom zo sterk de nadruk op deze "persoonlijke" band van God met de wereld die Hij heeft geschapen. Onze God is dus een God die ons kent en het is deze kennis die God van ons heeft, die de godsdienst zijn hele zin geeft en de godsdienstige mens zijn gevoel van veiligheid verschaft. Deze geeft ons ook de wetenschap en de hoop, dat bij het opmaken van de definitieve balans van de geschiedenis van afzonderlijke mensen zowel als van volkeren de gerechtigheid van een God die weet van ons heeft en zorg voor ons, zal zegenen.

6. Het antropomorfisme in de Bijbel

Het tweede woord in de titel hierboven ziet er nogal lang en moeilijk uit. Het betekent: de uitbeelding van God in menselijke gedaante. Wanneer Tenach spreekt (Jes. 66:1) over "Gods vingers" of over Zijn hand, troon of voetbank, gebruikt hij een antropomorfisme, een uitdrukking om een bepaald aspect van de aard van God te omschrijven. In plaats van over de verlossende macht van God, waarmee Hij Israël uit de Egyptische slavernij bevrijdt te spreken, heeft Tenach het dichtertlijk over Gods "uitgestrekte arm". Maar natuurlijk heeft God geen lichaam en al evenmin kunnen wij Hem werkelijk lichamelijke eigenschappen toekennen. De joodse leraren benadrukken dat God een grote geest is; geen lichaam, geen stof. Maar hoe zou Tenach ons anders werkelijk God kunnen doen begrijpen, dan door het gebruik van vergelijkingen die, simpel en naïef als ze zijn, ons tenminste nader tot Hem brengen? Wij begrijpen de macht van God gemakkelijker wanneer men ons een beeld van Zijn machtige uitgestrekte armen voorhoudt. Wanneer wij spreken over het oog van God, dat op al Zijn schepsels rust, kunnen wij makkelijker nadenken over de voortdurende invloed die God op het leven heeft.

Ook dit is een teken van de persoonlijke benadering van God, waardoor wij Hem nader tot ons brengen en onszelf nader tot Hem.

HOOFDSTUK DRIE

Het Joodse Volk

1. Het uitverkoren volk

Elke dag danken wij God er in onze gebeden voor, dat Hij ons uit alle andere volkeren heeft uitgekozen. Wanneer iemand wordt opgeroepen tot de voorlezing van de Tora is de formule van de eerste zegening: "Geprezen, U, Eeuwige onze God, Koning van de wereld die uit alle volken Zijn keuze op ons bepaalde doordat Hij ons Zijn Tora gaf." De kiddoesj en de hawdala voor de sjabbat en de feestdagen bevatten zinnen met een vergelijkbare strekking. En niet alleen het gebedenboek, maar ook Tenach legt telkens weer de nadruk op de uitverkiezing of de keuze van het joodse volk. Om deze uitleg eenvoudig te houden vermijden wij het aanhalen van citaten, maar als wij hier de meeste teksten uit ons gebedenboek en Tenach die deze leer verkondigen bijeen zouden brengen, zouden wij wel zeer veel ruimte in beslag nemen. Zouden wij nu al die teksten onderzoeken, dat zouden wij heel duidelijk inzien wat dit geloof met zich mee brengt. Het betekent dat God het joodse volk met een bepaald doel in de geschiedenis heeft uitgekozen.

2. Enkele moeilijkheden en hun oplossing

Deze leer heeft soms grote moeilijkheden opgeleverd.

a. **Waarom zou God met een of ander bepaald doel een volk moeten uitkiezen?** Wij kunnen misschien het antwoord op deze vraag begrijpen, wanneer wij ons realiseren dat God voortdurend alle mogelijke middelen gebruikt om Zijn wil uit te voeren. God gebruikt wanneer Hij maar wil de wind, het vuur, de wateren, alle elementen van de wereld voor Zijn speciale doeleinden. Bedenk wat wij eerder over de "persoonlijke" God hebben gezegd, dan zul je begrijpen dat God zich niet losmaakt van de geschiedenis. Hij is niet alleen de God van de verre hemelen, maar ook de God van de aarde en alle mensen daarop. Dat betekent dat Hij afzonderlijke personen voor een speciale opdracht kan uitkiezen, zoals in feite gebeurde in het geval van Mozes en de profeten. Het is dat ook kennelijk niet onmogelijk, te geloven dat een heel volk – het volk Israël – door God werd uitgekozen om op het gebied van de geschiedenis een bepaalde taak uit te voeren.

b. **Wat is dit speciale doel?** Het antwoord is duidelijk: het is een religieus doel, namelijk de wereld de waarheid te onderwijzen over de Enige God en de broederschap van alle mensen. Het betekent bovendien dat men naar de hoogste ethische maatstaven moet leven, in overeenstemming met de geopenbaarde wil van God. Door zo'n opdracht wordt het joodse volk de godsdienstleraar van de mensheid.

c. **Brengt deze leer van een Goddelijke uitverkiezing van het joodse volk niet het merkwaardige en onhoudbare geloof met zich mee, dat God het ene deel van de mensheid boven het andere bevoorrecht?** Hierop is het antwoord een ondubbelzinnig nee. De uitverkoortheid van het joodse volk vormt geen voordeel voor de joden; zij legt alleen extra verantwoordelijkheid op. Telkens weer leggen de profeten dit uit. Juist vanwege zijn speciale band met God heeft het joodse volk de extra verantwoordelijkheid, volgens de morele wet te moeten leven.

d. **Waarom is het joodse volk uitgekozen en niet een ander volk?** Daarop vindt men het antwoord in de Bijbelse geschiedenis. Onze voorouders, de vroege Hebreëen, waren de eersten die de weg wezen naar een nieuwe godsdienst, gebaseerd op de waarheid van de eenheid van God. Deze nieuw-verworven waarheid, die werd gevestigd en gehandhaafd door Abraham, Izaak en Jakob, kwam in het middelpunt van het joodse leven en denken te staan. Deze onderscheidde hen van alle anderen. Zij trainden zich in een levenspatroon dat op het godsdienstig en geestelijk vlak hun extra gevoelig maakte. Net als individuen verschillende vaardigheden en roepingen hebben, toonden de joden sedert de vroegste tijd van de geschiedenis van hun volk een bijzondere aanleg voor de godsdienst. Het geldt als een historisch feit, dat het ethisch monotheïsme – het geloof in en de aanbidding van de Ene God – de joodse bijdrage aan de beschaving is geweest. Het hele verloop van de joodse geschiedenis, de hele ontwikkeling van de joodse wet en literatuur, hebben God erkend als voornaamste grond, als stuwende kracht en als enige bron van inspiratie. Het joodse volk eiste geen groter deel van Gods aandacht op, niet meer dan enig ander volk. Helemaal niet! Het is gewoon zo dat dit volk, meer dan enig ander volk, meer aandacht aan God heeft gewijd en aan de goddelijke en universele ethiek van de broederschap der mensen.

Er bestaat een opmerkelijke en zeer verhelderende midrasj, die beschrijft dat God, voordat Hij op de berg Sinai Israël de Tora gaf, eerst

schrijft dat God, voordat Hij op de berg Sinai Israël de Tora gaf, eerst andere volkeren benaderde en haar eerst aan hen aanbood – maar elk op zijn beurt weigerde, omdat de verheven ethiek en de morele verantwoordelijkheid die de Tora onderwees hun teveel waren en zij lieten zich niet overreden, zulke hoge normen na te streven. Pas toen bood God het joodse volk de wet aan, dat haar onmiddellijk aanvaardde en verkondigde: "Na'asee Weniesjma", wij zullen haar wetten uitvoeren en heel haar leer aanvaarden. Met deze parabel wilden de Rabbijnen laten zien dat in feite **alle volkeren** de gelegenheid hadden zich zoals het joodse volk te ontwikkelen. Maar dat deden zij niet. Daarom mag de uitverkiezing van het joodse volk als een historische feit én als een godsdienstige waarheid beschouwd worden.

3. Het B'rieth of Verbond

Deze bijzondere band van het joodse volk met God wordt uitgedrukt door het hebreeuwse woord B'rieth of Verbond – een van de sleutelbegrippen in de joodse theologie.

De voorwaarden van het B'rieth staan allemaal duidelijk geformuleerd in een dokument, de Tora. Daaruit wordt ons duidelijk dat God op een bepaald moment in de geschiedenis met een religieus doel het joodse volk uitkoos. Hij sloot een Verbond met hen en gaf hun een Tora als richtsnoer voor hun leven.

Het B'rieth symboliseert een permanente band, die nooit kan worden verbroken. Een kind dat uit joodse ouders is geboren, is altijd lid van het volk van het Verbond, zoals een zoon altijd een kind van zijn ouders is. Hij kan het Verbond trouw zijn of niet – daar draait in feite zijn hele leven om – maar wat hij ook doet, hij zal altijd als jood gebonden zijn aan de verplichtingen van dit Verbond.

4. De vrome mensen bij andere volkeren

Het geloof in de uitverkiezing van het joodse volk brengt dit volk, zoals wij hebben gezien, geen extra voordelen maar alleen extra verantwoordelijkheid. Wij moeten nu een andere kwestie ophelderen die in dezelfde discussie een rol speelt. Namelijk, dat Gods beloning niet slechts aan de goede jood is voorbehouden, maar als belofte geldt voor de rechtschapenen van alle volkeren. Dit is nog een voorbeeld van een unieke trek van het jodendom, dat leert dat de liefde van God zich tot

al Zijn schepselen uitstrekt, hetzij joden, hetzij niet-joden. Het jodendom kent geen alleenrecht op verlossing voor mensen die een bepaald geloof aanhangen. Wij wijzen een dergelijke uitzonderingspositie af en onze leraren hebben verklaard, dat de rechtschapenen van alle volkeren in de komende wereld een beloning wacht.

5. Andere godsdiensten

Voor de jood is het jodendom het ware geloof. Maar wij hebben de overtuiging dat andere godsdiensten, zoals het christendom en het mohammedanisme, de waarheid voor een deel kennen, in zoverre zij het jodendom benaderen. De hoop van het jodendom richt zich echter niet op de idee dat alle mensen joden zullen worden en de wet zullen gehoorzamen. Wij vestigen er eerder onze hoop op, dat de waarheid van de Ene God en de broederschap van alle mensen door de hele mensheid zullen worden verwezenlijkt en voor allen in het dagelijks leven de sturende kracht zullen worden. In die zin is de jood, als zoon van het oude Verbond, verplicht zijn leven te heiligen en zich aan het universele ideaal te wijden. Hij behoort tot een bijzonder volk, dat een speciale opdracht heeft, die hij voor het uiteindelijk welzijn van de hele wereld moet uitvoeren. Natuurlijk kan elke niet-jood een zoon van het Verbond worden, maar de toelatingsnormen zijn terecht streng. De joden hebben historische en maatschappelijke redenen om niet actief niet-joden te bekeren. De thans gevolgde regel legt er de nadruk op dat een voorgenomen bekeerling zijn oprechtheid en trouw moet bewijzen.

6. Het volk dat God kiest

Wil de leer van de uitverkiezing van het joodse volk tegenwoordig iets betekenen, dan moet hij wel inhouden dat niet alleen God het joodse volk heeft gekozen, maar dat ook het joodse volk God heeft gekozen. Dat is onze voortdurende verplichting onder het Verbond dat tussen God en het joodse volk gesloten is.

In het verleden hebben de joden getoond dat zij bereid waren de naam van God te heiligen door ten koste van elk offer hun geloof in Hem trouw te blijven. Vervolgingen en ballingschap maakten voor hun standvastigheid weinig uit. Deze werd door zulke beproevingen veelal versterkt, en door hun trouw bleven zij een uniek, afzonderlijk volk, waarvan eigen visie, geloof, gebruiken, godsdienstige wetten en literatuur hun blijvend in staat stelden, de godsdienstige waarheid te bewaren

En zodoende kan en moet ook de moderne jood, met zijn moderne visie op de geschiedenis, in staat zijn met een volmaakt geloof te verklaren dat zijn volk vanouds een karakteristieke aanleg voor de godsdienstige waarheid heeft getoond. Hen heeft God dus uitgekozen en met hen een Briet gesloten, waardoor de joden het goddelijk werktuig werden voor de verbreiding van een godsdienstige boodschap onder de gehele mensheid. Steeds meer kozen zij als volk voor God en aanvaardden de verantwoordelijkheid voor de Tora. Zij brachten andere volkeren en andere godsdiensten het geloof in God en bleven voor altijd door hun Tora hun eigen kenmerkende levenswijze ontwikkelen, met God als middelpunt. In al die dingen waren zij anders. Maar dat had een zin, een religieuze zin, die voortdurend hun aandacht richtte op God, het centrale punt van hun hele geschiedenis. Doordat zij onverzettelijk vasthielden aan hun karakteristieke godsdienstige levenswijze, kreeg hun hele geschiedenis zin. Hun lijden en worstelen hadden een doel, want zij waren een afzonderlijk volk, dat zich inspande om voort te gaan in zijn eigen, heiligende, godsdienstige levenswijze, die de mensheid tot voortdurende leidraad en bezieling moest dienen.

7. Het bijzondere en het universele

Alles wat hierboven besproken is bevat twee elementen die met elkaar in tegenspraak lijken: het bijzondere en het universele. Aan de ene kant houden wij staande dat de joden een bijzonder volk zijn; afgezonderd van de mensheid door hun godsdienstig geloof, hun gebruiken en hun roeping. Aan de andere kant zeggen wij dat het jodendom de universele broederschap van alle mensen als ideaal nastreeft en dat dit geloof Gods verlossing predikt voor de rechtschapenen van alle volkeren en geloofsovertuigingen. Hoe moeten wij deze twee tegenstrijdige ideeën verzoenen? In feite zijn het helemaal geen tegenstrijdige ideeën. Iedereen ziet in dat de afzonderlijke mens zowel tot zijn familie behoort als tot de gemeenschap. Binnen de eerste ontplooit hij zijn volledige persoonlijkheid, verwezenlijkt zijn persoonlijk geluk en groeit lichamelijk en geestelijk, om zodoende des te beter zijn juiste plaats in de gemeenschap in ruimere zin in te kunnen nemen. Er is geen tegenstelling tussen de eenheid van het gezin en de maatschappij. Zo maakt de jood ook in de eerste plaats deel uit van zijn eigen volk, met zijn kenmerkende wetten, gebruiken en cultuur. In deze gemeenschap ontwikkelt hij zijn volledige godsdienstige mogelijkheden en is daarna het best toegerust, zijn rol als lid van de grotere gemeenschap

van mensen te vervullen. In het jodendom is plaats voor zowel het bijzondere als het universele, want wij zien daarin geen tegenstrijdigheid. Lees de twee paragrafen van het **Aleenoe**-gebed. De eerste richt zich op het bijzondere; de tweede drukt een universeel ideaal uit. Wat wij aan de hand van dit ene gebed laten zien, kan worden geïllustreerd met talloze andere passages uit het dagelijkse gebedenboek, de liturgie van de feestdagen en natuurlijk Tenach. Wij kunnen het als volgt samenvatten: het jodendom is de speciale godsdienst van een afzonderlijk volk, maar het volk en het geloof zijn zeer veelomvattende en universele idealen toegewijd.

HOOFDSTUK VIER

De Tora en de joodse wet

1. De Tora – het schema voor het leven

Wij hebben in de eerste plaats ons geloof in God behandeld en in de tweede plaats ons geloof in het joodse volk als het bijzondere volk dat zijn hele geschiedenis door de verkondiging van God aan de wereld als zijn speciale roeping heeft aanvaard. Nu moeten wij het speciale ontwerp of patroon onderzoeken, waarnaar de joden hun leven hebben ingericht. Dit schema voor de joodse levenswijze is aan de Tora ontleend en wij zullen nu in het kort ons geloof met betrekking tot de Tora aan de orde stellen.

2. Wat is de Tora?

Om te beginnen zullen wij in enkele woorden het begrip zelf uitlegen. In engere zin slaat Tora alleen op de eerste vijf boeken van Mozes – de Pentateuch, van Genesis tot Deuteronomium – die bij de diensten in sjoel op de sjabbatochtenden in gedeelten worden gelezen. Maar het begrip Tora omvat veel meer. Eenvoudig gezegd kunnen wij stellen, dat het begrip **Tora het geheel van de joodse leer vertegenwoordigt**. Dit is de enige bevredigende manier, waarop wij het alles omvattende begrip Tora werkelijk kunnen begrijpen en geheel naar waarde kunnen schatten.

3. De geschreven wet

Wij hebben geleerd dat er twee soorten Tora zijn. De ene de zogenaamde "Tora sje-bichtaw", ofwel de geschreven Tora, de andere de "Tora sje-beal pe", ofwel de mondeling overgeleverde Tora.

Laten wij eerst de geschreven Tora behandelen. Zoals wij al uiteengezet hebben, vormt die het fundament van het jodendom, waarop al het andere gegrondvest is. Kenmerkend voor de geschreven Tora is, dat zijn leer en waarden blijvend zijn.

4. De wet en de openbaring

De Tora in engere zin, d.w.z. de Pentateuch is het resultaat van een speciale openbaring van God aan Mozes en aan het volk. Over dit fundamentele onderwerp raken de joodse wijsgeren en leraren nooit uitgeschreven, maar in laatste instantie is het een leerstelling die uit geloofsovertuiging wordt aanvaard. Tegelijkertijd is het geen blind geloof, maar in wezen iets redelijks. Want God zou ons zeker evenmin aan onze eigen plannen overlaten, als een ouder zijn geliefde kind in de steek zou laten door het aan zijn eigen grillen over te leveren. Voor Zijn plan ter vervolmaking van de mens heeft God een werktuig nodig dat de mens in staat stelt, zijn uiteindelijke geestelijke doel te verwezenlijken. Dat werktuig gaf God in de vorm van de goddelijke wet, die hij aan Mozes en het volk Israël openbaarde. Het negentiende en twintigste hoofdstuk van Exodus doen ons verslag van de openbaring op de Sinaï, waarin God de geboden verkondigde. Hoe God sprak en hoe het volk hoorde, is iets dat altijd een groot mysterie zal moeten blijven. De wezenlijke leerstelling die wij hier moeten benadrukken is echter, dat de wetten van de Pentateuch niet door de mens zijn gemaakt, maar van God afkomstig zijn. Hij heeft ze, op een manier die wij niet helemaal begrijpen, ingesteld met het doel, de mens in staat te stellen een toestand van geestelijke volmaaktheid te bereiken.

5. De rest van Tenach

Het resterende deel van Tenach bestaat grotendeels uit de annalen van het volk Israël, vanaf het binnentrekken van Kena'an tot kort na de verwoesting van de eerste Tempel, minder dan duizend jaar later. Maar verspreid over de geschiedenis vinden wij de leer van de profeten en wij lezen hoe deze grote mannen visioenen van God hadden en met hem in contact stonden. Ook dit is in de ware zin des woords een

openbaring van God aan Zijn uitverkoren geesten. De hebreeuwse profeet wordt dus door God geïnspireerd en altijd wanneer hij tot het volk spreekt doet hij dit niet uit zijn eigen naam, maar steeds uit naam van God. "Aldus spreekt de Eeuwige", is altijd de indrukwekkende inleiding tot de toespoken van de profeten.

Zij geven altijd aan het volk de leer en de wet van God door, niet die van henzelf. Deze profeten, (hun gelijken zijn er sindsdien niet meer geweest) stonden zo dicht bij de geest van God als voor een menselijk brein maar voorstelbaar is en dientengevolge spreekt men over hun leer als over een openbaring van God.

De geschreven leer vertegenwoordigt in het joodse geloof de fundamentele en blijvende waarden van de joodse religieuze beschaving. Daaraan ontleent het joodse volk zijn oude historische vertellingen, daaraan ontleent het ook de fundamentele ethiek van het jodendom. Aan deze geschreven wetten en tradities worden de joodse godsdienstige gebruiken van de sjabbat en de feestdagen, de spijswetten en de verschillende rituele gebruiken, die zo'n wezenlijk onderdeel van het joodse godsdienstig leven vormen, ontleend.

6. De wet en de historische ontwikkeling

Hoewel wij inzien dat de wetten van de Tora een blijvend karakter dragen en altijd geldig zijn, is het toch duidelijk dat elk tijdperk als gevolg van de steeds wisselende omstandigheden andere eisen stelt aan de wijze van leven. Elke volgende generatie brengt ten gevolge van de voortdurende ontwikkeling van het menselijk leven en denken nieuwe ideeën voort. Het wisselende geheel van historische en economische omstandigheden maakt dat de wet steeds opnieuw moet worden toegepast. Men veronderstelt wel eens, dat de joodse godsdienstige wet aan het verleden geketend is en niet relevant is voor het moderne joodse leven. In die opvatting ontwikkelt het leven zich onherroepelijk verder en laat de oude wet verlaten en verwaarloosd achter. Niets is echter minder waar. Hier komt de volle betekenis van de Tora sje-bealpe, de mondelinge wet of mondelinge overlevering naar voren.

7. De mondelinge wet

Vanaf het ogenblik dat de schriftelijke Tora werd ontvangen, was het duidelijk dat zij uitleg, verklaring en interpretatie van node had. Mozes ontving dan ook samen met de geschreven wet een mondelinge

toelichting. Die mondelinge toelichting werd aan zijn opvolger Josua overleverd die haar doorgaf aan de profeten en zij gaven haar door aan de oudsten die haar op hun beurt aan de Rabbijnen overleverden. Men moet goed voor ogen houden, dat de mondelinge wet onlosmakelijk deel van de Tora uitmaakt, omdat zonder deze een groot deel van de betekenis van de bijbelse wetten onduidelijk zou zijn. De Tefillien vormen een zeer bekend voorbeeld. De Tora zegt eenvoudigweg: "en u zult ze binden als een teken op uw hand en zij zullen zijn als een herinneringsband tussen uw ogen" (Deut. 6:8). Niets geeft ons hier een aanwijzing hoe dit gebod in de praktijk moet worden uitgevoerd. Hoe weten wij dat dan? Alleen uit de mondelinge wet en overlevering. Wat op de Tefillien van toepassing is, kan van bijna alle andere wetten worden gezegd.

Het is interessant op te merken dat dit geheel van de mondelinge wet aanvankelijk niet in het een of ander gezaghebbend wetboek werd opgeschreven. Pas na de verwoesting van de Tempel in de eerste eeuw, toen men vreesde dat het joodse godsdienstige leven op het punt stond uiteen te vallen, ondernamen de Rabbijnen de taak, de massa mondelinge wetten en overleveringen van het joodse volk te verzamelen. Toen dit tenslotte gebeurd was en vorm had gekregen in de verzameling die als de Misjna bekend staat, maakte dat niet een einde aan de ontwikkeling van de joodse mondelinge wet. Daarna kwam de Gemara, die de ontwikkeling van de mondelinge wet in de volgende honderden jaren vertegenwoordigt. Sommige mensen denken misschien dat de abnormale historische omstandigheden van het joodse volk elke verdere ontwikkeling teniet hebben gedaan. Dat is echter niet het geval, want ook na de voltooiing van de Talmoed werd de oude Tora met de nieuwe problematiek geconfronteerd. De tekst van de Tora met de overgeleverde mondelinge toelichting wordt voortdurend geïnterpreteerd. Dat is nog steeds aan de gang. Het normalere joodse leven in Israël heeft een versterking van dit proces tot gevolg.

8. De onaantastbare positie van de Tora

De essentiële betekenis van dit alles is, dat waar de Tora onveranderlijk is, de uitleg en de rabbijnse traditie rekening houden met de omstandigheden in iedere tijd. Wie de joodse traditie als ongemakkelijk ervaart, moet oppassen dat hij in zijn streven naar ontwikkeling, niet een revolutie steunt tegen het hele gezag van de joodse wet en deze in

feite de Tora als het joodse handvest afschaft. Er is een wezenlijk verschil tussen ontwikkeling en revolutie. Elke authentieke interpretatie van het jodendom moet respect hebben voor de onaantastbare positie van de Tora.

Anderzijds doen wij er goed aan, te bedenken dat de Rabbijnen uit vroeger tijden grote realisten waren, die met gebruikmaking van de mondelinge traditie er in slaagden hun volk in het gareel van de Tora te houden.

De traditionele leer van het joodse volk maakt duidelijk, dat de Tora een van Godswege geopenbaard geheel van godsdienstige gedragingen en zedelijke wetten is, dat als het fundamentele model voor het joodse leven dient. Voorts gaan wij ervan uit, dat de religieuze leraren altijd verantwoordelijk waren voor de uitleggingen en tradities van de joodse godsdienstige beschaving, en dat die allemaal op de Tora gebaseerd zijn.

HOOFDSTUK VIJF

De Masjiach

1. Een grondbeginsel van ons geloof

Nadat wij de drie fundamentele begrippen van het jodendom – God, het joodse volk en de Tora – hebben behandeld, zullen wij het nu in het kort hebben over enkele andere ideeën van het jodendom die centraal staan. De eerste hiervan is het geloof in de Masjiach.

Een van de uiteindelijke grondbeginselen van het joodse geloof die

door de grote middeleeuwse wijsgeer Maimonides werden opgesomd, luidt aldus: "Ik geloof in volkomen vertrouwen aan de komst van de Masjiach en zal, al talmt hij ook, dagelijks zijn komst verwachten."

2. De betekenis van het begrip

Het hebreeuwse woord Masjiach betekent letterlijk "gezalfd"; het was het begrip dat vaak werd gebruikt om een joodse koning of hogepriester aan te duiden, die beide als onderdeel van het ceremonieel bij hun ambtsaanvaarding met olie werden gezalfd. Zodoende kreeg de term de betekenis van iemand die, met een bepaalde bestemming, uit zijn volk werd uitgekozen. In die zin waren zowel de koning als de hogepriester de Masjiach of gezalfd.

Deze zelfde term gebruikt het jodendom ook voor de persoon die, beziel door God en door Gods macht, het joodse volk zou verlossen en een schitterend nieuw tijdperk van geluk voor de hele mensheid op aarde zou inluiden. De Masjiach wordt dus in de ware zin des woords door God gezalfd en benoemd.

3. Het werk van de Masjiach

Wat zullen de taken van de Masjiach zijn? In het algemeen zal zijn komst drie zaken tot stand brengen die een uitwerking zullen hebben op het leven van (a) de afzonderlijke mens, (b) het joodse volk en (c) de hele mensheid.

Wat betreft het eerste: de rechtschapenen zullen in het gelijk gesteld en beloond worden, terwijl de zondaars hun gerechte straf zullen krijgen.

Wat betreft de verwezenlijking van het tweede: het lijdende joodse volk zal uit de vier hoeken van zijn ballingschap bijeengebracht worden en weer in zijn oude land worden gevestigd. Tenslotte zal een tijdperk van vrede en geluk worden ingeluid voor alle mensen die dan de heerschappij van de Ene God zullen erkennen.

4. Het visioen dat de profeten van de Masjiach hadden

De Masjiach stond de profeten duidelijk voor ogen. Hij zou een afstammeling zijn uit het huis van David, die koning was naar Gods wil en bij wie alle schitterende en grote herinneringen van het volk en zijn godsdienst hun stralende middelpunt vinden. De profeet Jesaja be-

schrijft (Jes. 11:1-5) hem als volgt: "Er zal een kiem ontspringen uit de stam van Jiesjaj en een tak van zijn wortels zal vrucht dragen; de geest van God zal over hem komen, de geest van wijsheid en begrip, de geest van beraadslaging en macht; de geest van kennis en de eerbied voor God; en zijn vreugde zal zijn in de eerbied voor God; en hij zal niet oordelen naar het zicht van zijn ogen, noch afkeuren op het gehoor van zijn oren, maar met rechtschapenheid zal hij oordelen over de armen, en afkeuren met billijkheid voor de deemoedigen op aarde, en hij zal de wereld onderwerpen met de roede van zijn mond, en met de adem van zijn lippen zal hij de goddelozen doden. En rechtschapenheid zal de band met zijn kroost zijn en gelovigheid de basis van zijn bestuur."

5. Het geloof in een persoonlijke Masjiach

Zo werd deze ideale mens geschetst, de Masjiach, Gods gezalfde, over wie de oude profeten met zo'n vervoering spraken. Maar men moet er goede nota van nemen dat de Masjiach geen bovennatuurlijk wezen is en zeker niet goddelijk. Een dergelijke opvatting is in strijd met al wat het jodendom heilig en wezenlijk is. Altijd wanneer in het jodendom de figuur van een persoonlijke Masjiach wordt beschreven, is het een man die door God met een speciale bezieling begiftigd is om Gods boodschap op aarde te brengen.

6. De messiaanse hoop in de joodse geschiedenis

De messiaanse hoop leefde zeer sterk in het joodse bewustzijn als bezieling, aanmoediging en troost. In tijden van hoogste nood, wanneer de donkere wolken van de vervolging zich boven het joodse volk samenpakten, wanneer het in deze wereld slechts onderdrukking en massamoord ten deel viel, was deze vurige hoop op betere tijden, dit loutere simpele geloof in een Masjiach de enige lichtstraal in een overigens uitzichtloos zwarte en hopeloze wereld.

In onze tijd, toen lange rijen joden door de nazi's werden afgevoerd naar hun dood in de gaskamers en crematoria van Midden- en Oost-Europa, klonk daar toch dat prachtige lied van hoop en vertrouwen op de komst van de Masjiach. Vele moedige mannen, vrouwen en kinderen die de dood tegemoet traden met het joodse lied op hun lippen, zingend over de Masjiach, zongen niet over de filosofische uitleg van een oud dogma van hun geloof, maar zongen vurig over de door God

aangewezen Masjiach, die door God zou worden gezonden om een eind te maken aan hun vervolging.

7. Het geloof in het messiaanse tijdperk

Met het geloof in een persoonlijke Masjiach treffen we in de geschriften van de profeten en joodse leraren een opvatting aan die niet alleen de komst van één bepaalde persoon benadrukt, maar tegelijkertijd met hem een ideaal tijdperk van vrede en goede wil, dat door de inspanning van alle mensen tot stand zal komen. De idee van één man is verbonden met de idee van één tijdperk: de dagen van de Masjiach.

8. Het koninkrijk Gods

Nauw verbonden aan de hoop op de Masjiach is het op de toekomst gerichte ideaal van de jood die, vanuit het optimisme dat het jodendom kenmerkt, bidt voor de vestiging op aarde van het koninkrijk Gods – Malchoet Sjaddaj. Het begrip "koninkrijk Gods" kondigt niet iets aan dat vanuit een andere wereld op aarde zal neerdalen en is nog minder het goddelijke stelsel in het leven na de dood. Het koninkrijk Gods is de mensenwereld zoals hij naar Gods mening zou moeten zijn – de ideale wereld waaruit volgens de leer van God al het kwaad door de mens zal zijn verwijderd. Het is bovendien niet alleen voor de joden de ideale wereld, maar voor alle volkeren, en het is de hoogste gedachte uit de universalistische leer van het jodendom. Deze hoop is op klassieke wijze uitgedrukt in de profetieën van Jesaja en Micha:

'En het zal geschieden in de laatste der dagen; dan zal de berg van het huis van God bekend staan als de hoogste der bergen, en hij zal verheven zijn boven de heuvelen. En alle volkeren zullen er heen stromen en vele natiën zullen er naar toe gaan en zeggen: Kom, laten wij optrekken naar de berg van God, naar het huis van de God van Jakob, opdat Hij ons Zijn wegen zal leren en opdat wij Zijn paden zullen bewandelen. Want van TSION zal de Tora uitgaan en Gods woord uit Jeruzalem. En Hij zal rechtspreken tussen de volken, en beslissen over machtige natiën. Dan zullen zij hun zwaarden tot ploegscharen omsmeden en hun speren tot snoeimesen; geen volk zal tegen een ander volk het zwaard op-

heffen, en zij zullen de oorlog niet meer leren" (Jesaja 2: 2-4).

Micha, die dezelfde profetie heeft uitgesproken, vervolgt: „Maar zij zullen zitten, ieder onder zijn wijnstok en onder zijn vijgeboom, zonder dat iemand hen bang maakt: want de mond van de almachtige God heeft het gesproken" (4:4).

9. De relevantie van de leer voor de huidige tijd

Het geloof in de Masjiach, hetzij in een persoonlijke Masjiach, hetzij in een messiaans tijdperk, is in onze moderne wereld nog altijd even fundamenteel als het vroeger geweest is. Deze joodse leer van de Masjiach geeft het jodendom zijn optimistische karakter en moet ons aanzetten tot het volbrengen van de verlossing van ons volk en het tot stand brengen van dat kostbare doel, het universele geluk, wanneer de wet van God oppermachtig zal heersen. Het joodse volk heeft in vroeger tijd bij de voorbereiding van dat ideaal een rol gespeeld. De joden die deze leer van hun oude geloof trouw blijven hebben voortdurend een ideaal voor ogen, dat hun dagen kan vullen met een praktisch programma van bezigheden, die zullen bijdragen tot de opbouw van het koninkrijk Gods op aarde.

HOOFDSTUK ZES

Enkele andere belangrijke leerstellingen

Voor wij dit overzicht van de fundamentele leerstellingen van de joodse godsdienst afsluiten moeten wij nog, al in het maar in het kort, iets over het volgende zeggen.

1. De mens is vrij

De hele geschiedenis door hebben wijsgeren uit vele landen en verschillende tijdperken over het probleem van de vrijheid van de mens gediskussieerd. De kwestie kan als volgt worden geformuleerd. Kan de mens uit eigen vrije wil voor goed of kwaad kiezen, of handelt hij op een bepaalde manier, onder dwang van omstandigheden die buiten zijn wil, buiten zijn macht liggen? Die dwingende omstandigheden kunnen zijn armoede zijn, of zijn slechte gezondheid, zijn maatschappelijke positie of zelfs de wil van God zelf.

Mensen met uiteenlopende meningen hebben in deze kwestie partij gekozen. Het is duidelijk, dat het een belangrijke kwestie is, want als de mens zijn gedrag niet vrij kan kiezen (vrije wil), dan kan hij voor zijn gedrag niet verantwoordelijk worden gesteld en verdient de goede mens evenmin een beloning als de slechte een straf. Als dat de waarheid is, verliest het zedelijk oordeel zijn kracht.

Er kan echter in het jodendom over dit probleem geen twijfel bestaan, want alle godsdienstige bronnen, Tenach, het gebedenboek, de Talmoed, de Rabbinen en Filosofen zijn het op dit punt eens. Allen beweren zij (afgezien van een of twee passages die alleen maar onlogisch lijken) dat de mens vrij is om te kiezen welke weg hij wil volgen, de goede dan wel de slechte. Zelfs wanneer de omstandigheden zich tegen hem keren is het zijn plicht, daar bovenuit te stijgen en voor het goede te kiezen. De mens is dan ook vrij en hij is volledig verantwoordelijk voor de weg die hij voor zichzelf kiest.

2. Beloning en straf

De stelling hierboven leidt ons vanzelf naar de joodse leer van beloning en straf, die in de joodse literatuur als **Sachar Wa'onesj** bekend staat. Omdat de mens vrij is en God rechtvaardig, zal op de een of andere manier de rechtschapene in het gelijk gesteld worden en de hem

toekomstige eer krijgen, zoals ook de slechte mens veroordeeld en gestraft zal worden.

Het geloof van het jodendom berust op een zedelijke orde die nauw verbonden is aan Gods rechtvaardigheid en het is daarom ondenkbaar dat er geen beloning en straf zouden bestaan.

Wij zien soms hoe dit in het leven van personen en volkeren vanzelf gaat, wanneer wij beseffen dat het kwaad de slechten met de zekerheid van een dodelijk wapen vernietigt. Dikwijls bespeuren wij niets van dien aard. Wij worden daarentegen gekonfronteerd met de oude vraag van de psalmist: "Waarom varen de slechten wel?", terwijl het lijkt, dat de rechtschapene slechts lijden ten deel valt.

Dit is de grote vraag van de godsdienst, de schaduw die af en toe over het helder verlichte pad van het geloof valt. Vele uiteenlopende antwoorden zijn hierop voorgesteld; sommige zijn ook zeer afdoende en het is jammer dat een korte, elementaire gids als deze niet de juiste plaats is om deze kwestie te behandelen. Voor ons doel van dit ogenblik is het voldoende te zeggen, dat wij uiteindelijk volharden in ons geloof aan Gods rechtvaardigheid. Op de wijze en het tijdstip die Hem passen zullen alle mensen hun rechtvaardige beloning ontvangen, in overeenstemming met hun gedrag op aarde.

3. De zonde

De mens wordt zonder zonde geboren. Zijn ziel is zuiver en hoewel de verleiding in het leven groot kan zijn en de mens tot de zonde geneigd is, verwerpt het jodendom elke idee dat hij zou worden geboren met een erfzonde, die vanaf de eerste Adam aan hem wordt doorgegeven. De mens mag dan tot de zonde neigen, dat is iets heel anders dan te suggereren dat hij tot de zonde gedoemd is. En voorts heeft de mens, hoewel hij tot de zonde geneigd is, in zich de macht, zich van de zonde te bevrijden.

4. Berouw

Hoe kwalijk de zonde van een mens ook is, toch stelt het jodendom hem de belofte van verzoening in het vooruitzicht. Boetedoening voor de zonden van de mens is het doel van een van de grote feesten op de godsdienstige kalender. Aan de verzoening moet oprecht berouw van de zondaar voorafgaan, die niet alleen zijn zonden uit het verleden be treurt, maar zich ook vast voorneemt, niet opnieuw te zondigen.

In het geval van een zonde tegen een medemens leren wij dat God geen vergiffenis schenkt tot het onrecht is hersteld. In het jodendom bestaat er uiteraard geen tussenpersoon tussen God en de mens, en benadert ieder mens God direkt door middel van het gebed.

5. Het leven na de dood

Het is duidelijk dat enige vorm van geloof in het eeuwige leven wezenlijk deel uitmaakt van de aard van de joodse godsdienst. De oorsprong van de mens is eeuwig en zelfs bij de dood wordt die oorsprong niet uitgewist. De richting van zijn leven strekt zich uit tot voorbij de grenzen van het aardse bestaan. Voorbij het begin en het einde is er de nabijheid van God, de eeuwige bron en het eeuwige einde. Het jodendom benadrukt de geestelijke en aan God verwante trekken in de mens. Dit geestelijke element is de werkelijkheid van ons bestaan, die boven de dood verheven is. Het leven van onze ziel blijft een leven, ook na de dood. Dit is de leer van het jodendom en het is een leer die het leven op aarde vrede geeft en een bijzondere zin. Het joodse geloof in een leven na de dood is tijdens de hele geschiedenis van het joodse religieuze denken een van de voornaamste grondbeginselen van het geloof geweest.

Maar behalve deze geloofsovertuiging leidt ook de intuïtie tot een geloof in de onsterfelijkheid van de ziel. De vonk van de goddelijke geest, de *nesjama*, de ziel van de mens, is onsterfelijk en niet gebonden aan de beperkingen van de tijd. Hij behoort tot het oneindige en in die zin kunnen wij zeggen dat hij terugkeert naar zijn goddelijke Schep per. In deze geloofsovertuiging komt het diepe intuïtieve verlangen van de mens naar een diepere zin van het leven en naar een gevoel van innerlijke waarde en bestendigheid tot uiting.

6. Spekutaties moeten binnen de perken blijven

Er ontstaat echter veel verwarring zodra men probeert de bijzondere vorm van dit leven na de dood te onderzoeken. Hier heeft het jodendom een eigen standpunt ingenomen. Spekutaties werden ingetoemd. De gezaghebbende leer van het jodendom heeft het geloof in de onsterfelijkheid van de ziel vastgesteld en waarschuwt ons tegen nutteloze spekulatie over de details van het leven na de dood.

7. Wat geheim is en wat geopenbaard

Het is niet de taak van de mens zich zorgen te maken over de mysteries. Ons verstand is menselijk en daarom beperkt; wij hebben niets te winnen door navorsingen in de ondoordringbare vertrekken van de Schepper. Die zaken behoren aan God. De mens behoort wat geopenbaard is met betrekking tot deze wereld en ons dagelijks leven. Het is de plicht van de mens, de geopenbaarde en hem na staande wet van God te erkennen. Het is van belang dat wij het volgende begrijpen: het is onze taak, op deze aarde een goed leven te leiden en de geheimen van de andere wereld aan God te laten. Onze plicht is duidelijk, eenvoudig en geopenbaard.

8. Het goede leven op aarde is de ware zorg van de jood

Misschien is juist dit aspect van het jodendom de oorzaak van de harts-tocht die de jood altijd voor gerechtigheid en maatschappelijke hervormingen aan de dag heeft gelegd. In de strijd voor vrijheid, gerechtigheid en betere levensomstandigheden voor zijn medemens bevindt de jood zich altijd in de voorste gelederen.

Hij móét wel betrokken zijn bij het welzijn van de mens op aarde; dat maakt deel uit van het diepste wezen van het jodendom. Dit vurige verlangen naar een energiek, rijk én mooi leven hier op aarde heeft het jodendom de naam "het optimistische en opgewekte geloof" bezorgd. Optimistisch, omdat dit geloof zich uitstrekt tot in de ondoorgronde-lijke toekomst, in de overtuiging dat God een onsterfelijk leven heeft geschonken.

BEKNOPTE BIBLIOGRAFIE

(aanbevelingen voor verdere studie)

Algemeen

Encyclopaedia Judaica, 16 dln., afbn., krtn. Index in deel I.
Bibliografie over het Jodendom en Israel voor het Nederlandse Taalgebied, Hanna Blok en Devorah Hersch.

Tenach en Liturgie

Pentateuch met Haftarot; Vert. door I. Dasberg; 2 dln.
Pentateuch met Rasji; Vertaling van de Pentateuch benevens een verklarende vertaling van Rasji's pentateuchcommentaar door Opperrabbijn A.S. Onderwijzer; 5 dln.
De Thora; Met Nederlandse Vertaling en Verklaringen door Rabbijn J. Vredenburg; 5 dln.
Siddoer Siach Jitschak; De geordende gebeden voor het hele jaar; vert. door I. Dasberg
Machzorie met Nederlandse vertaling voor Rosj Hasjana; Jom Kippoer; Sjavo'e'ot; Soekot; Sjeminie Atseret en Simacht Thora Haggada voor Pesach; Vert. en toegelicht door D. Hausdorff.
Haggada, het Pesachverhaal; vert. en verklaard door R.C. Musesaph-Andriess en E. van Voolen.
The Soncino Books of the Bible; A. Cohen; uitvoerig commentaar, 14 dln.
Leibowitz Nehama, Studies in the weekly sidra; Vertaald uit het Hebreeuws in het Engels door Aryeh Newman, 5 dln.
Tenachon; De Tora meegelezen met grote joodse verklaarders; W. Whitlau (red.); Folkertsma Stichting voor Talmudica.
Elke morgen nieuw (het achttiendegebed); Samengesteld door D.J. vd. Sluis e.a.

Rabbijnse Literatuur

Misjno, Traktaat Berogous; vert. en verklaard door Opperrabbijn J.Tal.
De Misjna; Hebreeuwse gepunctueerde tekst met vertaling, verklaring en inleidingen in het Nederlands; bewerkt door S.Hammelburg; uitgegeven zijn: Seder Moëd, Seder Nasjiem en Bawa Kamma en Bawa Metsia.

Bibliografie

Mishnayoth; Volledige tekst en Engelse vertaling van Philip Blackman; 7 dln.
The Babylonian Talmud; Vertaling uit het Hebreeuws en Aramees o.l.v. I.Epstein; 18 dln.
The Talmud: the Steinsaltz Edition, a reference guide.
Inleiding tot de Talmoed; J.L.Palache.
Wat na de Tora kwam; Rabbijnse literatuur van Tora tot kabballa; R.C.Musaph-Andriessse.

Jodendom

Cohen, A.A. en P.Mendes-Flohr, Jewish religious thought.
Evers, R.E., Kaddiesj; Theoretische en praktische aspecten van het Kaddiesj-gebed.
Evers, R.E., Tsedaka; het Bijbelse Tiende, regels en achtergronden van een bijbels gebod.
Evers, R.E., Oude wijn in nieuwe zakken; joodse visie op actuele problematiek.
Evers, R.E., Op het leven!; medische ethiek gezien vanuit joodse optiek.
Hausdorff, D., Jom Jom; Het dagelijks leven van de Jood; voor scholieren.
Lange, N.de, Atlas van de joodse wereld.
Mayer-Hirsch, N., Het huis van de Levenden - Beth Hachajiem; Joodse gebruiken bij de dood.
Prager, J. en Lepoff, A., Anders dan anderen? Wat het betekent joods te zijn; vert. door Bracha Pels en Sophie Hankes.
Reisel, M., Maimonides.
Urbach, E.E., The Sages, their concepts and beliefs.
Vorst, I., Badèrech; Op weg naar praktisch Joods leven.
Vries Mzn., S.Ph.de, Joodse Riten en Symbolen.
Zuidema, W.H., Gods Partner; Ontmoeting met het Jodendom.

Joodse geschiedenis en antisemitisme

Abraham, I.; Joods leven in de Middeleeuwen.
Agt, J.F. van en E. van Voolen, Nederlandse Synagogen.
Arkel, D. van e.a., Veertig jaar na '45; Visies op het hedendaagse antisemitisme.
Blom, J.C.H. e.a.; Geschiedenis van de Joden in Nederland, Amsterdam 1993

Bibliografie

Gans, M.H., Memorboek; Platenatlas van het leven der Joden in Nederland van de Middeleeuwen tot 1940.
Gilbert, M., Atlas van de Joodse Geschiedenis.
Hausdorff, D., Van Adam tot Ezra.
Michman, J.e.a., Pinkas; Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland.
Munk, R.W. (red.), Wat is antisemitisme?
Parkes, J., Geschiedenis van het Joodse volk; bew. uit het Engels door H.Boas.
Presser, J., Ondergang, de vervolging en verdelging vna het Nederlandse Jodendom.
Safrai, S., Volk met een land; Het ontstaan van het Jodendom.
Samuels, R., Toledot 'Am Jisraeel; Verkenningstocht door de geschiedenis van het joodse volk; 2 dln.

Hebreeuws

Alster, G. en B.M. Mossel, Hadachlil; Leerboek van het Israelisch Hebreeuws.
Gebhard, A., Melet; Grammatika voor modern Hebreeuws.
Gebhard, A., Habajit sjelano; Leesboek voor modern Hebreeuws. Leesboek behorend bij 'Melet' (zie boven).
Hausdorff, D., Lema'an Jaroets; Leerboekje voor beginnende studie van misjna en gemara.
Ktav Kol; Intensieve cursus Modern-Hebreeuws door middel van cassettes.
Pimentel, J., Woordenboek Hebreeuws-Nederlands.
Pimentel, J., Woordenboek Nederlands-Hebreeuws.

Periodieken

Nieuw-Israëlitisch Weekblad.
Studio Rosenthaliana; tijdschrift voor joodse wetenschappen en geschiedenis in Nederland.
Ter Herkenning; tijdschrift voor Christenen en Joden.

INDEX

Abraham	91	Bar Mitswa	62
Abraham ibn Ezra	102	Bat Mitswa	62
Accenten	89	Basar Bechalaw	55
Adar	2, 28, 34	Bediekat chameets	11, 55
Adon olom	53	Been, voor Seder	12
Afikomon	14, 56	Been adam Lachawero	69
Akdamoet	16	Been adam Lamakom	69
Akiwa, Rabbi	30, 98	Beet, haknesset	46
Aleenoe	52, 76, 132	Beet Hamidrasj	46
Alexander de Grote	96	Beet Tefilla	46
Alija	48	Begrafenis	64
Alkabetz, Salomon	5	Beker van Elija	13, 56
Alfabet	85	Beloning en straf	141
Alfabetische tabellen	86	Beresjiet	73
Amieda	52, 75	Beresjiet (sjabbat)	35
Amoraïem	79	Berouw	129
Anawa	71	Besnijden	61
Ansje kneset hagdola	67	Betar	38
Antisemitisme	115	Biekoer choliem	70
Anthropomorfisme	126	Biema	16, 47
Antiochus	96	Birkat hamazon	53
Appels en honing	22	Birkat kohaniem	50
Arabieren	101, 120	Bittere kruiden	12, 56
Aramees	79	Bie'oeer Chameets	55
Arba'a miniem	17	Bloed, verbod	40-41
Arba kanfot	53	Briet	129
Arba kosot	56	Briet Miela	61
Aron hakodesj	47	Bruid en bruidegom	62
Asara beteweet	39	Bijbel	126
Aseret hadibrot	16, 53	Camp David	120
Asjkenazie	3, 84	Chag	17
Assyrisch schrift	85	Chag Ha'asief	17
Atseret	15	Chag Ha'awiew	10
Aaw	2, 37-38	Chag Hakatsier	15
Aweel	64	Chag Hamatsot	10
Awoda	24	Chag Hasoekot	17
Ba'al Sjem Tow	112	Chag Hasjawoe'ot	15
Babylonië	95, 99	Challot	7
Babylonische		Chameesj Megillot	59
Talmoed	68, 79, 99-100	Chameets	10, 55
Balfour deklaratie	117	Chameets, verbranden	11
Bamidmar	73	Chameets, verkoop	11
Bar Kochba	30, 98	Chameets, zoeken	11

Index

Chamisja Asar Bisjwat	28	Exodus	73
Chanoeka	2, 26	Ezra	5, 95
Chanoekat Habajiet	50	Exilarch	99
Charoset	12, 56	Feestdagen	9-33
Chassidisme	112	Frank, Jacob	110
Chatan en Kalla	62	Frankrijk	106, 115
Chatan Beresjiet	19, 57	Franse revolutie	114
Chatan Tora	19, 57	Freud, Sigmund	115
Chazan	71	Ġa'on van Wilna	112
Chazon (sjabbat)	35	Ġaloet	72
Chelew (verboden vet)	42	Ġebed	74
Chesjwan	2	Ġebedskleed	49, 54
Chewra Kadiesja	64	Ġebedsriemen	54
Chilloel Hasjeem	70	Ġedalja, vastendag	2, 38
Chol Hamo'eed	9, 59	Ġeer (proseliet)	72
Chowewee Zion	117	Ġeliela	49
Chmielnicki pogroms	111	Ġeloof	121-122
Christendom	97	Ġemara (Talmoed)	68, 79, 100
Choemasj	49	Ġemieloet Chassadiem	70
Cyrus	95	Genesis	73
Dauw	14, 56	Ġe'oniem	100
David	93	Ġeschriften	73
Debora	92	Ġesjem	18
Derech Erets	71	Ġet	64
Deuteronomium	73	Ġezondheid	43
Dewariem	73	Ghetto	106
Duitsland	114, 118-119	Gids der Verdoolden	84
Dreyfus	115	Gied Hanasjee	42
Echa	38	God, joodse opvatting	124-126
Eerstgeborenen, vastendag	1, 11	Ġola	72
Eerstgeborenen, vrijkopen	62	Grieken	96
Ei, voor Seder	12	Grote Verzoendag	2, 23-25, 58
Egypte	9, 91-92, 120	Hachodesj (sjabbat)	35
Elija	78	Hachnasat Orchiem	70
Elloel	2	Hadassiem	17, 57
Emancipatie	114	Hadlakat Nerot	60
Emmet	70	Haftara	6, 49
Engeland	105, 120	Haftarat Jona	59
Erets Jisra'eel	44, 117	Haggada	12, 56
Erew Sjabbat	6	Hagadol (sjabbat)	35
Erosien	62	Hagbaha	49
Eroew Tawsjelijen	59	Hakafot	18-19
Esther	2, 28-29	Halacha Lemosjee Misinaj	69
Esther, boek	28-29	Halleel	51
Etrog	17, 57	Halwaja	64

Index

Haman	28	Jood, definitie	45
Haskala	113-114	Judea	94, 96
Hawdala	8, 60	Kaarsen, aansteken	60
Hebreeuws	85	Kabbala	67
Heine, Heinrich	115	Kabbalat sjabbat	5, 60
Hellenisme	96	Kadiesj	52, 76
Herzl, Theodor	115-117	Kalender	1-2
Hoge Feestdagen	20-25	Kara'ieten	82
Hoogduitse joden	108	Karo, Jozef	68, 84
Hooglied	14	Karpas	13
Hosjana Rabba	18, 57	Kasjeer	41
Hosjanot	18	Kasjroet	40-41
Huisgezin	6-8, 22	Kawana	70
Huwelijkscontract	62	Kena'an	92
Ibn-Ezra, Mozes	101	Kedoesja	52, 76
Ibn Gabirol, Samuel	82-83, 101	Keria	65
Ibn Pakoeda, Bachja	101	Ktaw Asjoerie	85
Ibn Sjaproet, Chasdai	101	Ketoeba	62
Ijar	1, 30, 32, 33	Kibboed Aaw Wa'eem	71
Inquisitie	102	Kiddoesj	7-8, 60
Isaïc	91	Kiddoesj Hasjeem	70
Islam	100	Kiddoesj Lewana	31
Israël	32-33, 44, 120	Kierot	38
Isroe Chag	59	Kinderen, Zegenen	7
Isserles, Mozes	84	Kisleew	2, 26
Italië	106	Klaagliederen	38
Jaartijd	65	Kodasjiem	78
Jacob	91	Koezarie	41
Jad	48	Koheen	50
Jephta	92	Kol Nidree	24, 58
Jeruzalem	1, 33, 93-94	Koningen	73
Jesjiewa	66	Kosjer	41
Jezus	103	Krie'at Hatora	5, 75
Jiddisch	111	Kruipende dieren	42
Jigdal	53	Kruistochten	104
Jochanan ben Zakkaj	98	Lág Ba'omer	1, 30
Jom Ha'atsma'oet	1, 32	Lecha Dodie	5, 60
Jom Habikkoeriem	15	Lentefeest	9-15
Jom Hadien	21	Lesjana Towa Tikateew	58
Jom Jeroesjalajiem	1, 33	Leven na de dood	143
Jom Haziakaran	21, 33	Lever, Kasjeren	41
Jom Kippoer	2, 23-25, 58	Leviticus	73
Jom Teroe'a	21	Loebawitsj	112
Jom Tow, Jamiem		Loelaw	17, 57
Towiem	9, 10, 16, 20, 24		

Index

Maan	31	Moheel	62
Maanden	1	Molcho, Salomon	110
Ma'ariew	51	Mystiek	67
Maccabeëen	26, 96	Nachamoe (sjabbat)	36
Machzor	49	Nachmanides, Mozes	102
Maftier	48	Napoleon	114
Maimonides, Mozes	21, 83, 102	Nasjiem	78
Mandaat	117, 120	Nationaal-Socialisme	119
Manna	7	Nebuchadnezar	94
Mannen van de Grote Synagoge	67	Nechemja	95
Maror	12, 56	Neer Tamied	47
Marranen	102, 107	Nederland	107-110
Marx, Karl	115	Nees Gadol Haja Sjam	27
Masora	66	Negienot	89-90
Mattitjahoe	26	Ne'iel	25, 59
Matsa, Matse	10, 13, 56	Nesjama	143
Matsa Sjemoera	56	Netielat Jadajiem	61
Matsewa	65	Neweela	55
Mechilta	81	Neziekien	78
Melawe Malka	60	Nieuw Jaar	2, 20-23
Melk en vlees	55	Nieuwe Maan	22, 31
Mendelssohn, Mozes	114	Niesan	1, 9
Menora	26	Numeri	73
Megillat Esther	29, 59	Offers	6
Mesopotamië	99	Omer	1, 14, 30
Messias	72, 103, 137-140	Onafhankelijkheidsdag	1, 32
Messiaanse Tijdperk	139	Oneg Sjabbat	7
Messiassen, Valse	110	Opgangsfesten	9
Mezoeza	50	Ottomaanse Rijk	106
Middat Hadien	71	Palestijnse Talmoe	79
Middat Harachamim	71	Para (sjabbat)	34
Midrasj	80-81	Pentateuch	73
Mikwe	72	Perzië	28-29, 95
Mila	61	Pesach	1, 9-15, 55
Mincha	51	Petiecha	49
Minhağ	72	Pidjon Habeen	62
Minjan	50	Pijoet	68
Misjlo'ach Manot	29	Poer	28
Misjna	68, 78	Poeriem	2, 28
Misjnee, Tora	84	Pogroms	111
Mitnağdiem	112	Polen	111, 113, 116
Mitswa	67, 70	Portugese joden	108
Mizrach	53	Profeten	6, 73, 94
Mo'eed	78	Proseliet	72
Moektse	4		
Moesaf	6, 51		

Index

Rabbi Jehoeda Hanasie	99	Sjachariet	51
Rasjie	82, 106	Sjalosj Reğaliem	9
Retsoe'a	54	Sjas	79
Reubeni, David	110	Sjawoet	1, 15-16
Richteren	92	Sjehiena	70
Romeinen	97	Sjehieta	40, 55
Rosj Chodesj	31	Sjehechejanoe	23, 52
Rosj Hasjana	20-23, 58	Sjelosjiem	65
Rouw	64	Sjema	51, 75
Rusland	111, 112, 116	Sjeminie Atseret	18-19, 75
Russische revolutie	118	Sjemonee Esree	52, 75
Ruth, boek	16	Sjemot	73
Rijk Israël	94	Sjewa Berachot	62
		Sjewat	2, 28
Sa'adja	82	Sjewoet	4
Salomo	93	Sjiw'a	65
Samaritanen	95	Sjiw'a Asar Betammoez	37
Samuel	73, 93	Sjocheet	40, 72
Sanhedrien	31	Sjoel	5-6, 16, 21, 24, 29, 46
Saul	93	Sjoelchan Aroech	68, 84
Schrikkeljaar	1	Sjoeman	42
Seder	12, 56	Sjoewa	36
Seder Schotel	12-13	Sjofar	2, 21-22, 58
Sefardie	3	Soeka	16-17, 57
Sefer Tora	47	Spanje	101
Selichot	2, 20, 57	Spijswetten	40-43
Se'oeda Sjemiesjiet	7	Spreuken der Vaderen	76
Sexualiteit	63	Staat Israel	120
Siddoer	49	Synagogen	5-6, 16, 21, 24, 29, 46
Sidra	5, 48	Ta'aniet Bechoriem	1, 11
Siewan	1, 15	Tahara	64
Sifra, Sifree	81	Taharat Hamisj paga	63
Sijoem	11, 69	Taharot	78
Simchat Tora	18-19	Tal	14, 56
Sinai	15, 69	Talmied Chacham	66
Sja'atneez	61	Talliet	49, 54
Sjabbat	4-8	Talmoe	68, 79, 100
Sjabbat Bereesjiet	36	Tammoez	2, 37
Sjabbat Chazon	35	Tanna'iem	78
Sjabbat Hagadol	35	Tarjağ	67
Sjabbat Mewarechien	31	Tasjlieg	23
Sjabbat Nachamoe	36	Tellen van Omer	30
Sjabbat Para	34	Tempel	2, 5, 9, 37, 93-94
Sjabbat Sjekaliem	34	Tefillien	54
Sjabbat Sjiera	36	Tesjoewa	70
Sjabbat Sjoewa	36	Tewet	2, 39
Sjabbat Zachor	34		

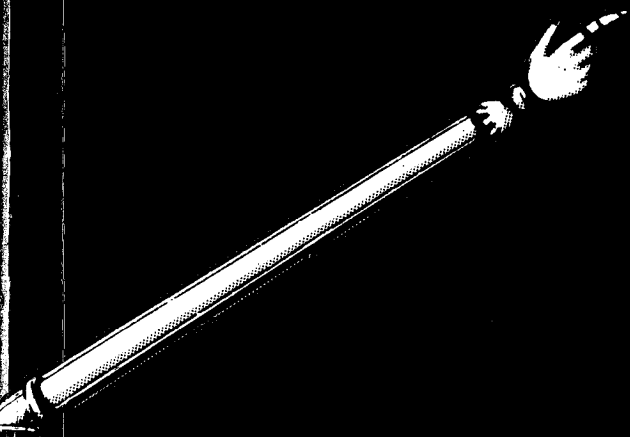
Index

Tien Geboden	16, 53	Vogels	42
Tisj'a Be'aaw	37-38	Voorlezing Tora	5, 75
Tisjrie	2, 16-25	Vrije Wil	141
Toe Bisjwat	2, 28		
Tora	5, 15, 73, 132-133	Wajikra	73
Trefa	54	Wederopstanding	112
Tsedaka	70	Wekenfeest	1, 15-16
Tsietsiet	53	Weldadigheid	70
Tsenioet	71	Wereld Oorlog I	117, 118
Tsom Gedalja	38	Wereld Oorlog II	119, 120
		Wijn	42, 78
Uitverkoren Volk	117-128	Wijn, Vier Bekers	13, 56
Vasten, Jom Kippoer	23		
Vastendag van Aaw	37-38	Zangtekens	34
Vastendag van		Zeloten	97
Eerstgeborenen	1, 111	Zeman Cheroetenoe	10
Vastendag van Esther	2	Zeman Matan Toratenoe	15
Vastendagen	44	Zeman Simchatenoe	17
Verdrijving uit Spanje	103	Zemierot	7, 60
Verenigde Naties	120	Zera'iem	78
Verenigde Staten	116, 120	Ziekenbezoekers	70
Verloving	62	Ziel	145
Vet	38	Zionisme	116, 117
Vis	42	Zonde	142
Vlees en Melk	55	Zout water	13

Wegwijjs

in het

Jodendom

NEDERLANDS-ISRAËLITISCH KERKGENOOTSCHAP

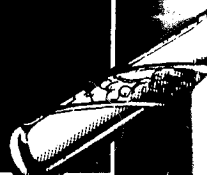
In het nederlandse taalgebied bestaan verschillende handboeken die uitvoerig ingaan op de joodse gebruiken en tradities, zowel wat betreft de praktische uitvoering, als de er achter liggende gedachten.

Echter, een beknopte, populaire gids ontbrak tot nog toe. Dit boekje wil hierin voorzien. In korte hoofdstukken wordt geprobeerd om alles wat voor een eerste kennismaking met het Jodendom van fundamenteel belang is, op te nemen.

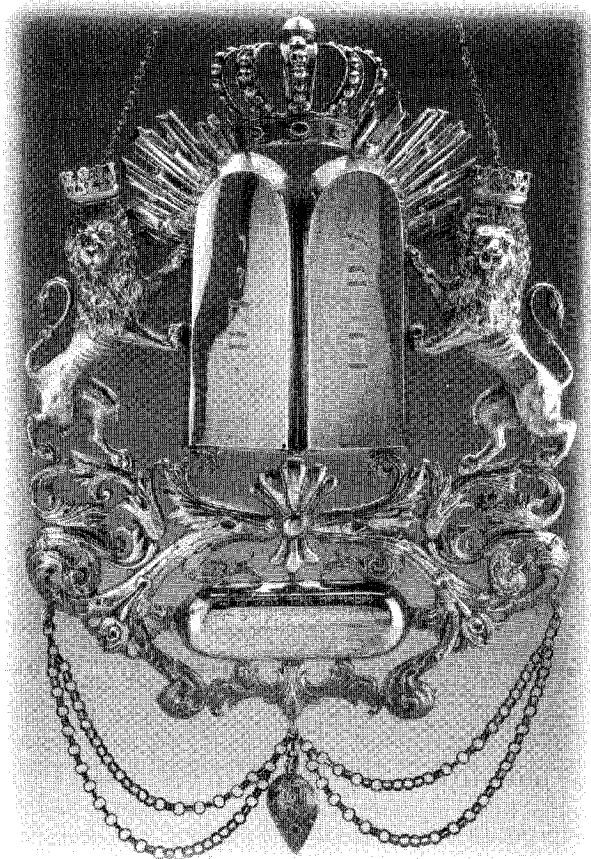
Aan de hand van sleutelwoorden krijgt de lezer informatie over het begrip Tora, de joodse feestdagen, de spijswetten, de voornaamste gebeden en allerlei begrippen uit de joodse cultuur. Zelfs het hebreeuwse alfabet ontbreekt niet.

In een apart hoofdstuk wordt de geschiedenis van het Joodse Volk in vogelvlucht behandeld. Het slothoofdstuk geeft een overzicht van de basis-ideeën van het Jodendom.

Een register en een bibliografie maken dit boek tot een gemakkelijk te hanteren en betrouwbaar naslagwerk.

Welkom in Sjoel

Van harte welkom in sjoel. Ons gebedshuis heeft verschillende namen, die uitdrukken welke functies deze ruimte heeft: beth hakenesset of synagoge (huis van samenkomst); sjoel (school); en, Mikdasj me'at – kleine Tempel, omdat ons bedehuis qua heiligheid en doel zoveel mogelijk lijkt op de Tempel te Jeruzalem.

De benaming 'sjoel' komt van het Duits-Jiddisj voor 'school'. Het duidt op de verwevenheid tussen dagelijks leren met het dagelijks uitspreken van de gebeden. Het leren kent geen beperking in de tijd, maar wordt onderbroken voor gebed dat op bepaalde tijdstippen dient te worden uitgesproken; het ochtendgebed 's ochtends, het middaggebed 's middags en het avondgebed nadat het donker is geworden, of in ieder geval de schemering is ingetreden.

Dit huis is een huis van samenkomst. Daar wordt mee bedoeld samenkomst tussen mens en G-d. De sjoel is een plaats waar men G-d ontmoet. In sjoel vinden – om een vormelijke uitdrukking te gebruiken – godsdienstoefeningen plaats. Een oefening in godsdienstigheid, een poging de band met G-d te herstellen. Met het gezamenlijk gebed in sjoel wordt een herwinning van het religieus bewustzijn nagestreefd, een verinnerlijking van het religieuze besef.

De sjoel heeft tot functie een plaats van devotie te zijn, een plaats waar men rustig met zichzelf en het Opperwezen kan praten. Maar u zult merken dat er interactie is tussen de deelnemers aan de dienst en dat diverse sjoelbezoekers een actieve rol hebben in de dienst.

Om de aandacht niet af te leiden van het gebed, zitten mannen en vrouwen niet

bij elkaar. Iedereen gaat decent gekleed. Mannen en getrouwde vrouwen dragen in sjoel hoofdbedekking, voor mannen is dat vaak een keppel, vrouwen dragen meestal een hoed of sjaaltje. Op sjabbat en feestdagen wordt er in het sjoelgebouw niet gefotografeerd of getelefoneerd.

Waar kunt u gaan zitten?

In vele sjoels zijn vaste plaatsen. Voor de heren is in principe de gabbai [organisator van de synagogediensten] uw aanspreekpunt. U kunt hem vragen u te helpen met het vinden van een zitplaats. Vindt u het prettig om naast iemand te zitten die u kunt helpen bij de dienst. Geef dit ook aan de gabbai. Hou er rekening mee dat er tijdens verschillende onderdelen van de dienst niet gesproken wordt. Mogelijk zal de gabbai u dat proberen kenbaar te maken door een gebaar met zijn handen of op een nadere wijze....

Mocht de gabbai niet in de buurt zijn dan kunt u willekeurig iemand aanspreken om u te helpen met een zitplaats.

Bij de dames is in sommige sjoels een persoon aangewezen de mensen te ontvangen. Mocht niemand naar u toe stappen dan kunt u zelf willekeurig iemand aanspreken om u te helpen met een zitplaats. Ook voor de dames geldt dat in-

dien u het prettig vindt om naast iemand te zitten die u kan helpen bij de dienst, u dit het best even kunt aangeven.

Minimaal tien Joodse mannen – Minjan

Een dienst in de synagoge vindt doorgang wanneer er minimaal tien Joodse mannen van dertien jaar of ouder aanwezig zijn. Dat quorum van tien heet minjan.

Bij een dienst in de synagoge worden alle gebeden en voorlezingen in het Iwriet (Hebreeuws) gedaan. Dit is de universele taal van het Jodendom. Het Hebreeuws als gemeenschappelijke taal van de synagoge is een bindmiddel zonder weerga. Overal ter wereld wordt de dienst in het Hebreeuws uitgesproken waardoor, wanneer men de taal machtig is, er geen drempel bestaat om hier of waar ook ter wereld de dienst bij te wonen en er aan deel te nemen. De sjoel is ook door het gebruik van die taal de school van het Jodendom gebleven. Het Hebreeuws is daarnaast ook een levende taal, de taal die in zijn moderne vorm, wordt gesproken in Israël.

De inrichting van de sjoel

In Nederland zijn op tal van plaatsen sjoels gebouwd. De oudste in gebruik zijnde sjoels staan in Amsterdam, Middelburg en Nijmegen. Er zijn in Nederland zo'n dertig verschillende sjoels waar wekelijks diensten plaatsvinden. Op een wijze zoals dat ook hier vandaag, en op tal van plaatsen wereldwijd, gebeurt. De sjoel moet om als zodanig te kunnen functioneren aan een aantal voorwaarden voldoen, maar behoudens die basiselementen verschillen de gebouwen architectonisch vaak sterk van elkaar.

Enkele voorwaarden zijn:

- De gebedsrichting is naar het oosten toe, n.l. naar de plaats in Jeruzalem waar ooit de Tempel stond.
- Tegen de oostelijke muur van de sjoel staat een kast voor de Torarollen, de Aron Hakodesj, waar boven vaak een afbeelding van de twee stenen tafelen waarop de eerste woorden van ieder der Tien Geboden (Tien Uitspraken) staan weergegeven
- het Amoed - de lessenaar voor de chazzan (voorzanger)
- een Almemmor of Biema, dit is een plaats (verhoging, met een grote tafel) om de Torarol voor te lezen.
- een heren- en een damesafdeling
- Vooraan brandt een bijzondere altijd brandende lamp; een eeuwig licht, zoals het ook in de Tempel brandde. Ook als alle lampen in sjoel uitgaan, blijft deze lamp branden.

Voorwerpen in sjoel

Joodse mannen dragen bij de ochtenddienst een talliet (gebedskleed). Voor hen is een talliet te krijgen bij de gabbai. Hij helpt desgewenst ook bij het omdoen.

Voor bezoekers liggen er gebedenboeken en een choemasj (Pentateuch of Tora) klaar, allebei met Nederlandse vertaling. Het gebedenboek wordt tijdens het grootste gedeelte van de dienst gebruikt. Het choemasj wordt gebruikt bij de voorlezing uit de Tora. Soms worden de bladzijdennummers omgeroepen. In dit overzicht wordt voor het volgen van de dienst verwezen naar de tefilla (gebedenboek) vertaald door I. Dasberg, uitgegeven door het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap.

De Tora-rol wordt voor het lezen er uit, uit de Aron Kodesj genomen en op de

tafel op het almemmor neergelegd om er uit te lezen. Daartoe worden van de Tora-rol eerst de mantel en de zilveren ornamenten er van afgehaald.

In veel sjoels is er extra lectuur met uitleg van de gebeden, de Tora of andere Joodse onderwerpen. Indien u de dienst nog niet helemaal kunt volgen, kunt u hier gebruik van maken.

Chazzan – voorzanger

Meestal worden de eerste en laatste woorden van een lofzegging of psalm door de chazzan (voorganger) hardop uitgesproken of gezongen. Daardoor kunnen de sjoelbezoekers gelijke tred met elkaar houden bij het zeggen van de gebeden; daarin ligt de belangrijkste functie van de chazzan. De chazzan leidt het zeggen of zingen van de gebeden. Daarom dient hij thuis te zijn in zowel het Hebreeuws lezen als het begrip van de inhoud van de teksten en over een muzikaal gevoel te beschikken om de gebeden voor te kunnen dragen. Deze voordracht heet chazzanoet. Sommige teksten hebben hun bepaalde melodieën. Voor andere gebedsteksten is de melodiekeuze minder streng bepaald. Het geheel aan chazzanoet heeft een geografische kleuring gekregen. In Nederland is het chazzanoet geworteld in de West-Asjkenazische traditie, in de loop der jaren en zeker in de laatste vijftig jaar, aangevuld met invloeden vanuit Oost-Europa en Israël.

De chazzan staat het grootste gedeelte van de dienst voor het Amoed. Het begin van de ochtenddienst zegt hij de gebeden vanaf de Biema.

Andere functionarissen in de dienst

◦ Ba'al korée – leest voor uit de Tora. Dit gebeurt op de Biema.

◦ Segan – staat bij het lajenen (voorlezen uit de Tora) uiterst links van de ba'al korée en let op dat de ba'al korée de woorden goed uitspreekt.

◦ Gabbai – organiseert de sjoeldienst. Hij verdeelt erefuncties in de dienst en staat bij het lajenen uiterst rechts van de ba'al korée.

◦ Rabbijn – vervult vaak de functie van Segan, houdt een derasja (toespraak).

Dit zijn verschillende functies. Soms worden meerdere van deze functies door 1 persoon uitgevoerd.

Organisatie

De organisatie van de dienst ligt in handen van de gabbai. Hij heeft vaak een centrale zitplaats in de sjoel, verdeelt de erefuncties en roept degenen die bij het voorlezen uit de Tora staan, op om naar voren te komen.

Voor kinderen is er op twee momenten een rol in de dienst. Een jongetje mag de sjoelbezoekers leiden in het zingen van Sjier hakawod (blz. 141) bij geopende Tora-kast. Bij het na de Toralezing weer dichtmaken van de Torarol mag een jongetje de bovenste houten uiteinden van de Torarol vasthouden; die functie heet naar de benaming van die uiteinden: eets chajiem.

Staan of zitten

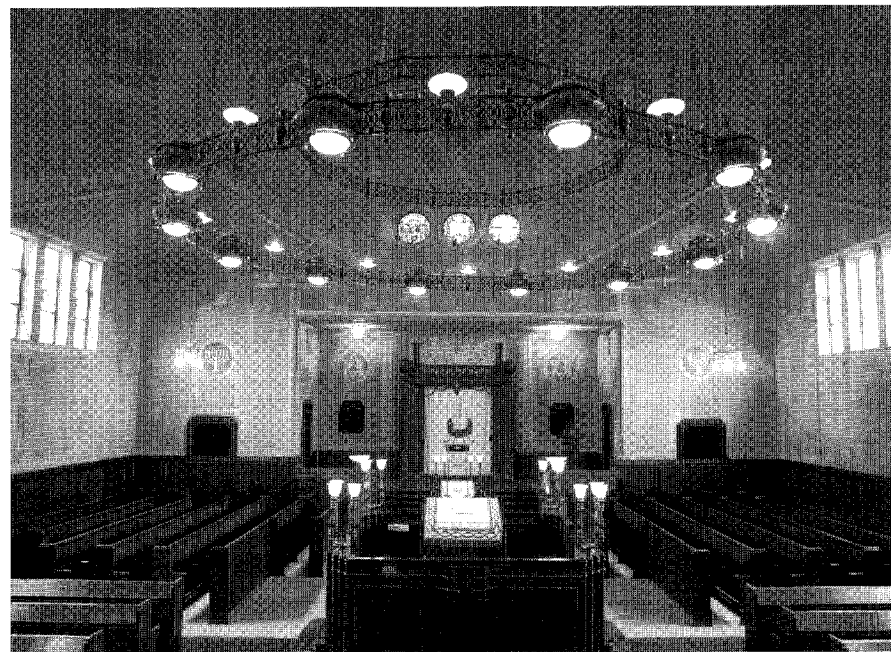
Sommige gebeden worden staand uitgesproken, andere zittend. Van de staande gebeden worden sommige met het lichaam gericht naar de oostelijke sjoelmuur uitgesproken. Wie

als buitenstaander de dienst volgt kan de volgende vuistregel aanhouden: ga staan als de Torakast open is of als het merendeel van de gemeente staat. Verder kunt u blijven zitten.

De uitgesproken teksten bestaan voor een groot gedeelte uit psalmen en citaten uit de Tora. Daarnaast zijn er 'echte' gebeden, verzoeken of vragen. Die zijn niet persoonlijk en dus niet in het enkelvoud, maar zijn vrijwel zonder uitzondering in het meervoud gesteld en zijn dus afkomstig of ten bate van de gehele gemeenschap.

Drie dagelijkse gebeden en het toegevoegde gebed

Naast de drie dagelijkse gebeden, het ochtend-, middag- en avondgebed komt op sjabbat, feestdagen en rosj chodesj [eerste dag van een nieuwe maand] een extra toegevoegd gebed: het Moesaf-gebed, dat aansluit aan het ochtendgebed. Ook wordt op sjabbat en op feestdagen uit de Tora gelezen. Een korter stuk uit de Tora wordt overigens ook op drie andere momenten gedurende de week gelezen. Bij het voorlezen uit de Tora worden verschillende Joodse mannen naar voren geroepen, of 'opgeroepen'.

Interieur van de synagoge in Enschede.

DE SJABBAT-OCHTENDDIENST

De ochtenddienst duurt ongeveer twee uur en begint op blz. 3. Een gebed begint en/of eindigt met de woorden "Geprezen bent U, Eeuwige, onze God, die" waarna een bepaald onderwerp behandeld wordt. De gebeden die zo aan het begin van de dag worden gelezen hebben een alledaagse inhoud. Er worden zaken in behandeld zoals: het wassen van de handen na het ontwaken; hoe geschikt de mens gebouwd is voor het goed verlopen van allerlei lichaamsfuncties; dank aan G-d voor het "teruggeven" van de ziel na de slaap; het verrichten van Tora-studie. Daarna worden enkele passages uit de Talmoad gelezen.

Vervolgens wordt het Talliet (gebedskleed) omgedaan (blz. 16). Het ombinden van Tefillien (gebedsriemen) blijft op Sjabbat en feestdagen achterwege. Na nog enkele lofzeggingen gaan we over naar het lezen van een aantal psalmen waarna staande het Lied van de Schelfzee wordt gezegd (blz. 34-35). Na deze inleidende gebeden gaan we over naar het eigenlijke ochtendgebed voor de sjabbat (blz. 121). Dat bestaat uit twee hoofdbestanddelen: het Sjema (Hoor, Israel) en de Amieda, het "gebed dat staande gezegd wordt".

Het Sjema (blz.129) is eigenlijk een Joodse geloofbelijdenis. Het bestaat uit drie passages uit de Tora en wordt voorafgegaan en gevolgd door enkele lofzeggingen. Daarin wordt G-d geprezen als Schepper van de wereld, waarin licht en donker, dag en nacht elkaar afwisselen.

De Amieda (blz. 133) wordt uitgesproken met het gezicht naar de wand waar de Aron Hakodesj (Tora-kast) staat. De Amieda wordt in eerste instantie stil en staande gezegd. Wij gedragen ons als het ware alsof we op audiëntie zijn bij een vorst. De Amieda bestaat uit drie lofzeggingen aan het begin en drie aan het eind, die altijd dezelfde zijn, en een wisselend aantal daar tussenin. Op Sjabbat en feestdagen is dat er één, waarin we G-d danken voor het geven van die bijzondere dag.

Op werkdagen zijn er 13 tussen-lofzeggingen, waarin we G-d om allerlei gunsten vragen. Oorspronkelijk waren het er 12, waardoor het totale aantal lofzeggingen op werkdagen op 18 kwam. Daardoor heeft de Amieda ook wel de naam Sjemonah-Esré (Achttien) gekregen.

De herhaling van de Amieda

Nadat de gemeente de Amieda stil heeft gezegd wordt hij door de chazzan herhaald. Deze oude traditie stamt uit de tijd dat niet iedereen een gebedenboek bezat of kon lezen. Men kon dan de Amieda met de chazzan meezeggen. Tijdens de herhaling wordt de Kedoetsja, een heiliging van G-ds Naam, ingelast (blz. 134).

Hierna volgen één of twee lofliedren (blz. 140-143) waarvan de zinnen beurtelings door de chazzan en de gemeente gezegd of gezongen worden, alsmede de psalm die op sjabbat in de Tempel werd voorgedragen. Verder wordt enkele malen het Kaddiesj-gebed (een heiliging van G-ds naam)

gezegd door personen in het rouwjaar na het overlijden van een familielid.

Halleel

Na de herhaling van de Amieda volgt een afsluitend kaddiesj-gebed, echter niet wanneer het vandaag ook Rosj Chodesj (begin van een nieuwe maand) of Chanoeka (acht dagen durend Inwijdingsfeest) is. Dan wordt namelijk eerst Halleel gezegd. Het bestaat uit de Psalmen 113-118 en het uitspreken er van behoort tot de zeven extra voorschriften die de joodse geleerden hebben ingesteld. Op Rosj Chodesj en de laatste zes dagen van Pesach, worden in Halleel enkele passages weggelaten. Op Chanoeka wordt het wel in zijn geheel gezegd, of beter: voor een groot deel gezongen. Halleel is de vorm waarin Israel zijn collectieve vreugde tot uiting heeft gebracht. 'Ik dank U omdat U mij geantwoord hebt; dit werd mijn geluk. Een steen die de bouwers versmaad hebben, is nu tot voornaamste hoeksteen geworden ...'

Halleel wordt ook gezegd op de drie feestdagen Pesach, Sjawoe'ot en Soekot en als onderdeel van de vertelling over de uittocht uit Egypte op Sederavond (eerste twee avonden van het Pesach-feest). Verder wordt het ook gezegd ter ere van Jom Ha'atsma'ot en Jom Jeroesjalaiem, de Onafhankelijkheidsdag van Israël en de dag waarop in 1967 de Oude Stad van Jeruzalem inclusief de Westelijke Tempelmuur weer in Joods bezit kwam.

De voorlezing uit de Tora

Een klein uur na het begin van de dienst wordt uit de Tora, de wetsrol

met de vijf boeken van Mozes, gelezen. Daartoe wordt de Tora uit de Aron Hakodesj (heilige kast) gehaald en midden in de sjoel geplaatst. Daar is een verhoging (biema) en daarop staat een grote tafel waar de Torarol, opengerold, kan worden neergelegd om er uit voor te lezen. Iedere week wordt een opvolgend gedeelte gelezen, zodat in de loop van een jaar de hele Tora uitgelezen is en opnieuw begonnen wordt. De tekst staat in een apart boek, het Choemasj.

Het Choemasj bevat een gedrukte weergave van de inhoud van de Torarol. De Torarol zelf is met de hand op perkament geschreven. Een kostbaar en gekoesterd bezit dat uit eerbied met een mooie mantel en zilveren ornamenten wordt versierd.

Er zijn veel commentaren en toelichtingen geschreven op de Tora-inhoud. Wekelijks geeft het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap een email nieuwsbrief uit met daarin een commentaar en een toelichting op de Tora-tekst die voor die week wordt gelezen. Ook zijn er Choemasj-edities met commentaren en verklaringen.

De tekst in de Torarol staat zonder klinkers of muzieknotatie. Dit betekent dat niet iedereen dit kan lezen. De Ba'al Koree leest daarom, goed voorbereid, uit de Tora voor. De voorlezer wijst bij het lezen de woorden die hij uitspreekt met een zilveren stokje aan, dit heet een jad. Jad betekent hand. Aan het einde van het stokje zit dan ook een handje met een uitgestrekte wijsvinger.

De Tora is in 54 stukken verdeeld. Iedere week wordt zo'n stuk (sidra) gelezen zodat de Tora na een jaar is uitgelezen. Het Joodse jaar kent zeven keer in de negentien jaar een schrikkelmaand in plaats van eens per vier jaar een schrikkel dag. Dan zijn er dus meer sjabbat-dagen dan in niet-schrikkeljaren. Anderzijds: wanneer een feestdag op sjabbat valt, wordt niet het wekelijkse stuk uit de Tora gelezen, maar een ander deel dat rechtstreeks betrekking heeft op de feestdag. Om toch de Tora in een jaar uit te lezen worden soms twee sidrot (meervoud van sidra) op één sjabbat gelezen.

Op Simchat Tora, (het Vreugdefeest om de Tora) dat de laatste feestdag is

van de cyclus aan Joodse najaarsfeesten, wordt de Toravorlezing beëindigd, en er wordt direct weer met het begin begonnen.

Bij het lezen uit de Tora worden verschillende erefuncties vergeven. Zeven (of acht) mannen worden achter-eenvolgens opgeroepen en staan dan naast de voorlezer. Iedereen die naar voren komt, zegt voor dat er voor hem een stukje wordt gelezen, een zegen-spreuk. Na afloop van het voorlezen van dat stukje, ook weer. Dan wordt er voor hem en zijn familie een zegenwens uitgesproken. Er kan dan ook een gebed voor een zieke worden uitgesproken, of een zegenwens voor een bar- of bat mitswa en zijn/haar gezin.

Interieur van de synagoge Hulpe Israëls, Gerard Doustraat, Amsterdam.

Vervolgens wordt nog een extra persoon opgeroepen. Voor hem wordt het laatste stukje herhaald. Op sommige sjabbatot (zaterdag) en op feestdagen wordt voor hem uit een tweede Torarol gelezen. Daarna leest hij zelf een stuk voor uit één van de profetenboeken, de Haftara. Die tekst heeft in beginsel betrekking op het eerder gelezen gedeelte uit de Tora, of sluit aan bij het karakter van een bijzondere sjabbat. De haftara staat achter in het Choemasj, op volgorde van de Tora-afdelingen van de week.

Naast opgeroepen worden voor de Tora-lezing, zijn er nog andere erefuncties die onder de mannelijke meerderjarige Joodse sjoelbezoekers worden verdeeld: het openen van de Aron Hakodesj (Torakast) om er de Tora uit te halen en terug te zetten; het optillen van de opengerolde Tora na het lezen; het dichtbinden ervan; het openen van de Aron Hakodesj voor enkele bijzondere gebeden. Onder de laatste noemer vallen gebeden voor het Koninklijk Huis en de Staat Israël (blz. 149 e.v.) die na de haftara gezegd worden.

Mogelijk wordt u benaderd voor zo'n erefunctie; een aliya of een mitswa. Indien u liever nog niet voor de Tora wil worden geroepen of een mitswa wil krijgen, dan geeft u dit aan wanneer de gabbai u benadert. Wilt u dit wel en vraagt de gabbai in verband met het oproepen voor de Tora, naar uw naam, dan geeft u uw Joodse naam (bijvoorbeeld Ja'acov ben [= zoon van] Mosje). En indien u koheen of levie bent, voegt u hakoheen of hale-

vie daar aan toe. Mocht u geen Joodse vader hebben dan geeft u uw naam (bijvoorbeeld Ja'acov) ben Awraham awienoe [= het nageslacht van onze aartsvader Abraham].

Bar mitswa / bat mitswa

Wordt er een bar mitswa gevierd, dan leest de jongen die dertien jaar is geworden uit de Tora voor. Daar heeft hij vaak lang, een paar maanden tot een jaar, op geoefend. Hij moet het Hebreeuws kunnen lezen en de klinkers en de zangtekens die niet in de Torarol staan, kennen.

Is hij klaar met lezen of wanneer het stukje waar hij zelf is opgeroepen, uit is gelezen, dan komt het voor dat er met snoepjes wordt gegoooid. Geen van oorsprong Nederlands gebruik, maar hoe dan ook een leuk moment voor de kinderen in sjoel!

Een meisje dat haar bat mitswa viert wordt vaak aan het einde van de dienst toegesproken. Houdt zij zelf ook een toespraak, dan gebeurt dat wanneer de sjoeldienst is beëindigd c.q. bij de kiddoesj.

Het bar- of bat-mitswa worden betekent dat de Joodse volwassenheid intreedt. Het Jodendom is een religie waarin het doen of juist nalaten van bepaalde handelingen of gedragingen een belangrijke plaats inneemt. Zo'n handeling of gedraging heet 'mitswa' (meervoud: mitswot) en een meisje dat twaalf jaar wordt of een jongen die de leeftijd van dertien jaar bereikt, heeft vanaf dat moment de eigen verantwoordelijkheid om die mitswot te vervullen. Hij / zij is een zoon c.q. dochter van de mitswot geworden.

Kinderen die nog geen 12/13 jaar zijn, komen vaak vanaf een jaar of 4 mee naar sjoel. Soms is er in een nabij gelegen ruimte een voor hen speciaal georganiseerde bijeenkomst tijdens een gedeelte van de dienst.

Na de Tora-voorlezing

Nadat de Tora in de Aron Hakodesj is teruggeplaatst (blz. 154) wordt er soms een derasja (predikatie) gehouden. Het is het moment wanneer een jongen die zijn bar mitswa viert wordt toegesproken. De toespraak vormt doordat het in het Nederlands gebeurt, een onderbreking van de eigenlijke dienst.

Daarna volgt het Moesaf-gebed (blz. 156), een extra Amieda die op sjabbat en feestdagen wordt toegevoegd. Ook hierbij hoort weer een Kedoetsja tijdens de herhaling (blz. 157). De toevoeging van dit zgn. Moesaf-gebed is gedaan als verwijzing naar de offerdienst in de Tempel. Daar werd ooit, naast de dagelijkse offers, een extra toegevoegd offer gebracht op sjabbat en op feestdagen. Moesaf betekent toevoeging. In het Moesaf-gebed wordt beschreven waaruit het toegevoegde offer bestond dat op sjabbat werd gebracht.

De dienst wordt besloten met korte citaten en gebeden (blz. 165-168) die deels door de gemeente gezongen worden. Ook vinden er dan vaak afkondingen – opnieuw: in het Nederlands – plaats over activiteiten en sjoeldiensten in de aankomende week.

Als de sjoeldienst ten einde is, wensen de sjoelbezoekers elkaar in het Hebreeuws 'sjabbat sjalom' of 'goed sjabbes'.

Na afloop van de dienst is er meestal nog een bijeenkomst voor de gemeentelieden, de kiddoesj, waarbij een kopje koffie wordt gedronken en de onderlinge contacten worden onderhouden.

Daarmee komt de rol van de sjoel in andere dan de puur religieuze zin tot uitdrukking. De sjoel wordt dan ook een ontmoetingsplaats, waar gezelligheid en saamhorigheid van een persoonlijk en gezamenlijk netwerk worden gesmeed en geconsolideerd.

Gebaseerd op een oorspronkelijke tekst van M. Godschalk t.b.v. de Joodse Gemeente Rotterdam.

Verklarende woordenlijst:

<i>Almemmor</i>	<i>verhoging midden in de sjoel</i>
<i>Amieda</i>	<i>het staande, naar het oosten uitgesproken, gebed</i>
<i>Amoed</i>	<i>lessenaar voor de chazzan</i>
<i>Aron hakodesj</i>	<i>kast waar de Torarollen in worden bewaard</i>
<i>Bar/ bat mitswa</i>	<i>meerderjarige jongen (13 jaar) of meisje (12 jaar)</i>
<i>Ba'al Korée</i>	<i>degene die uit de Tora voorleest</i>
<i>Biema</i>	<i>verhoging midden in de sjoel</i>
<i>Chazzan</i>	<i>degene die voorgaat in het gebed</i>
<i>Chazzanoet</i>	<i>het zingen van de gebeden</i>
<i>Choemasj</i>	<i>boek waarin de Toratekst staat</i>
<i>Derasja</i>	<i>Toespraak</i>
<i>Eets chajiem</i>	<i>(erefunctie bij het aankleden van de Tora van het vasthouden van de) Tora-handvatten.</i>
<i>Gabbai</i>	<i>organiseert de synagogediensten</i>
<i>Haftara</i>	<i>stuk uit profetenboek dat na Tora-lezen wordt gelezen.</i>
<i>Kedoetsja</i>	<i>Hoofdelement in het herhalen van het Amieda-gebed</i>
<i>Lajenen</i>	<i>Voorlezen uit de Tora</i>
<i>Mitswa / Mitswot</i>	<i>verplichting(en)</i>
<i>Moesaf-gebed</i>	<i>gebed dat op sjabbat en feestdagen aan het reguliere ochtendgebed wordt toegevoegd</i>
<i>Siddoer of tefilla</i>	<i>gebedenboek</i>
<i>Sjabbat / Sjabbatot</i>	<i>zaterdag, Joodse rustdag</i>
<i>Sjema</i>	<i>centraal element in het gebed, soort geloofsbelijdenis</i>
<i>Talliet</i>	<i>gebedskleed</i>
<i>Tefillien</i>	<i>gebedsriemen t.b.v. bij doordeweekse ochtenddienst</i>
<i>Tora</i>	<i>eerste 5 door Mozes opgeschreven boeken van de Bijbel</i>

Meer weten?

Jad Achat verkoopt de volgende boeken:

- Siddoer – Gebedenboek met Nederlandse vertaling, en een toelichting op het Joodse gebed
- Choemasj – Tora en Haftarat met Nederlandse vertaling, I. Dasberg
- Tora met Rasjie, vertaald en verklaard, opperrabbin A.S. Onderwijzer
- Wegwijs in het Jodendom, Reuben Brookes en Chaim Pearl
- Baderech, op weg naar praktisch Joods leven, rabbijn I. Vorst.
- JomJom, over het Joodse leven van dag tot dag (te verschijnen in 2008).
- Kitsoer Sjoelchan Aroech, compendium van Joodse voorschriften voor het dagelijks leven.
- Joodse Riten en Symbolen, rabbijn S.Ph. de Vries

donatie Joodse Gemeente Zeeland
51.03 33.125.

Voor vragen, gebruiksvoorwerpen en educatieve materialen m.b.t. het Jodendom,
raadpleeg NIK/Jad Achat:

© NEDERLANDS-ISRAELITISCH KERKGENOOTSCHAP

Postbus 7967
1008 AD Amsterdam

tel. 020-301 84 84
fax 020-301 84 85

info@nik.nl
www.nik.nl